tarih VE toplum

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

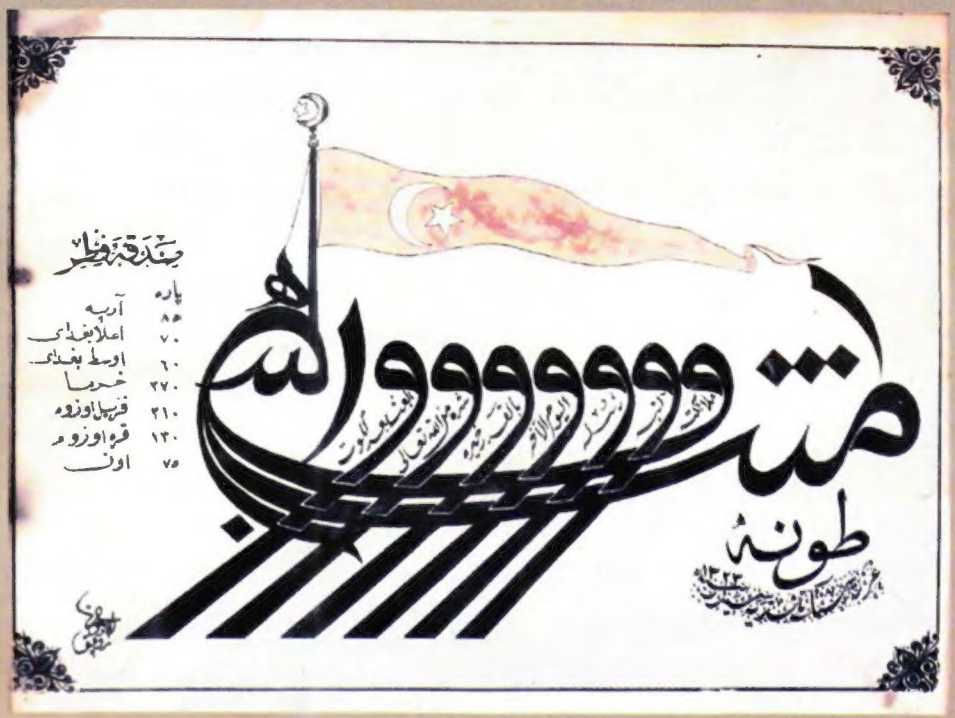

ŞUBAT 1995 134

İLETİŞİM YAYINLARI

KDV DAHİL 75.000 TL

tarih VE toplum
AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ
ŞUBAT 1995 • CİLT 23 • SAYI 134

5 *Orhan Koloğlu*
Salih Gürcü

10 *Siren Bora*
Fukaraperver Yahudi Cemiyeti (Ozer Dalım)

17 *Herkül Millas*
Velestinli Rēgas'ın "Anayasa"sı

19 *Kevork Pamukciyan*
Hilâl-ı Ahmer Kurucusu Dr. Dikran Paşa

23 BİR BELGE
Millî Mücadeleye Çağrı

24 *Ahmet Demirel*
Hüseyin Avni Ulaş

32 *Emre Dölen*
Kartpostallarla Geçmişte İzmit

39 *Mustafa Şahin*
İzmir Milli Kütüphane

47 Mehmet Salih Bey'in Balkan Savaşı Günlüğü

57 *Niyazi Subayev*
Mustafa Suphi ve Tercüman Gazetesi

59 KİTABİYAT
Süleyman Beyoğlu
Hicaz Demiryolu
Murat Koraltürk
Şirket-i Hayriye Konulu İki Kitap Hakkında

64 KİTAP DAĞARCIĞI

KAPAK: Amentu Gemisi: "Âmentü billâhi vemelâiketihî vekütübihî verusulihî velyevmilâhiri vebilkaderi hayrihî veşerrihî minallâhi teâlâ velba'sü ba'delmevti hakkun eşhedü en lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne muhammeden abduhû ve resûluhû". "**Tuna** Gazetesinin hediyesidir. 1323" **Robert Anhegger Koleksiyonu. ARKA KAPAK:** Hz. Musa: Musa'nın sihirli güçlerini göstermek üzere, ressam, Musa'nın sihirli değneğinin, öteki sihirbazların sihirli değneklerini yutan dev bir yılana dönüşmesi mucizesini seçmiş. Hayalgücüne gem vurmayan ressam, hayvanları, cinleri, insan ve hayvan bedenli yaratıkları, değişik renkler kullanarak ve stilize çiçek desenleriyle bezeyerek, tipik Acem süsleme zevkiyle tasvir etmiş. Musa hokkabazlık hünerini göstermek üzeredir, Firavun ise onu minyatürün çerçevesinin dışındaki bir kuleden seyreder. **16 th Century Miniatures**'dan alınmıştır. (Bulgarski Houdozhnik Publishers, Sofya, 1990)

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Geçen sayımızda "ölümler, hüzünler ve kötü bir Aralık..." demiştik. Ne yazık ki, bu aya da "kötü bir Ocak..." diyerek, başlıyoruz. Geçtiğimiz ay, başkalarının düşüncelerine, yaşama tarzlarına saygı duymayan, her türlü insani değer ve duygudan yoksun kişilerin İstanbul'da Marmara Oteli'nin pastanesine yerleştirdikleri bir bombanın patlaması sonunda Onat Kutlar'ı, 60'lı yıllardan beri hep "Onat Ağabey" diye tanıyıp, sevdiğim bir güzel insanı kaybettik.

Sinema ile ülfetimin derinleştiği yıllar; cebimde Sinematek üyelik kartı, Şişli'de Kervan Sinması'nda Rosseliniler, Bunueller ve daha niceleri... Hele aynı sinemada şimdi adını Hektor'a çeviren İsmet Öktem'in Pontecervo'nun "Cezayir Savaşı" filminin gösteriminde önünde oturan ve sürekli konuşan ünlü bir sinema eleştirmeninin kafasına şemsiyeyi geçirmesi. Bir köşede kalın çerçeveli gözlükleriyle gülümseyen Onat Ağabey... Ama en çok da 1969'un soğuk bir kış günü Kanlı Pazar olaylarından sonra Beyoğlu'nda koluma girerek, Sinematek'e götürüşünü, olaylarla ilgili çekilmiş 16 mm.'lik filmi izletmesini unutamıyorum. Son yıllarda "bu görsel malzemeyi ancak Fahri bulur" diye filmcileri, reklâmcıları Cağaloğlu'na gönderip ardından telefondaki tok sesiyle "halledirsin değil mi, Fahriciğim" demesi. Çok arayacağım...

Artık bu ve benzeri girişlerle sunuş yazısı yazmak istemiyorum. Umarım son olur.

Bu ay *Tarih ve Toplum*'da ilgiyle okuyacağınız yazılar var. Orhan Koloğlu yakın tarihimizin hakkında fazla bir şey bilinmeyen bir şahsiyetini, Osmanlı Telgraf Ajansı'nın kurucusu Salih Gürcü'yü anlatıyor. İzmir'den Siren Bora, bir süre önce tanıtmış olduğu *Üstad* gazetesinden sonra bu sayıda da, İzmir'de kurulmuş olan bir Yahudi yardım örgütü Fukaraperver Yahudi Cemiyeti'ni (Ozer Dalim) tanıtıyor.

Bu sayımızda yine İzmir'den Mustafa Şahin (yılların kadim dostu Mustafa Şahin'in adaşı) Millî Kütüphane'nin kuruluşu ve gelişimi ile ilgili bir yazısı var.

Bu sayıdaki renkli sayfalarımızı İzmit kartpostallarına ve fotoğraflarına ayırdık. Emre Dölen dostumuz da tanıtıcı bir yazı yazdı. Dölen bu diziye Beyrut, Şam ve Selânik'le devam edecek, bu arada diğer şehirlerimizi de bu diziye dahil etmeye çalışacağız.

Yine bu sayımızda bir kaç sayı devam edecek olan bir günlüğün yayınına başlıyoruz. Emre Dölen'in bulduğu ve "Ispartalı" Mustafa Şahin'in çevrimyazısını yaparak, kısa bir sunuş yazdığı "Miralay Mehmed Salih Bey'in Balkan Savaşı Günlüğü" impatorluğun son yıllarını "ibretle" okuyup, öğrenmemiz açısından çok ilgi çekici.

Bu sayımızdaki önemli yazılardan biri de, geçen yıl Birinci Meclis'te muhalefeti konu edinen kitabı yayınlanan Ahmet Demirel'in, İkinci Grup'un kurucusu Erzurum mebusu Hüseyin Avni Ulaş'la ilgili biyografik çalışması. Demirel, resmî tarihin dışladığı bu önemli siyaset adamının ilginç serüvenini konu edinirken, bu çabaları "sinsice saldırılar" diye nitelendirenlere de cevap veriyor. Yazıda Hüseyin Avni Ulaş'ın bugüne kadar hiçbir yerde yayınlanmamış bazı aile fotoğraflarını da yayınlıyoruz. Bu vesile ile fotoğrafları basmamıza izin veren Hüseyin Avni Bey'in oğlu Sayın Mehmet Ulaş'a teşekkürü bir borç sayıyoruz.

Kevork Pamukciyan dostumuz bu sayıda tıp tarihimiz için çok önemli bir kişi olan Hilâl-ı Ahmer'in (Kızılay) kurucularından Dr. Dikran Peştemalciyan'ın hayatını Dr. Arto Mezburyan'ın çalışmasından yararlanarak aktarıyor. Herkül Millas ise ünlü Yunan aydını Rēgas'ın 1797 tarihli Anayasası'nı tanıtıyor.

Kitabiyat sayfalarımızda ise iki yazı var. İlki Ufuk Gülsoy'un Hicaz Demiryolu ile ilgili çalışmasını değerlendiren Süleyman Beyoğlu'nun yazısı. Diğeri de Murat Koraltürk'ün Şirket-i Hayriye ile ilgili son çıkan iki kitabı (Orhan Kızıldemir ile Eser Tutel'in) birlikte değerlendiren yazısı. Bir Belge sayfamızda ise Nuri Akbayar dostumuzun koleksiyonundan ilginç bir çağrı var.

Yeni sayıda buluşmak umuduyla...

OKURLARDAN MEKTUP

Ziyad Ebüzziya'dan
Hüseyin Çelik'e

Hüseyin Bey Oğlumuza,

Askerlik sırasında, anlattığınız güç şartlar arasında koskoca tercümeyi yapmak zahmetini verdiğime cidden üzgünüm. Ancak konunun ehemmiyeti ve tercümenin hakkıyla yapılabilmiş olması karşısında size verdiğim zahmeti kendi kendime mazur buluyorum. Ziyaretiniz sırasında, ateşden mal çalar gibi konuşmamız sırasında işaret ettiğim gibi, Türkiye ve İslam alemi çok büyük bir tehlike karşısında bulunuyor. İkinci cihan harbi sonrası Batı Avrupa devletlerinin birbirleriyle harb etmeleri ihtimali tamamen ortadan kalktı. Dünyada iki hasım blok karşılıklı birbirlerine diş biler vaziyette ortada durdular: Demokrasi alemi-Komünist Dünyası. Vaktiyle, Islamın zuhurundan beri Hıristiyan dünyası evvela Bağdat Endülüs devletlerine, sonrada Selçuklu ve Osmanlı Devletine mütemadiyen haçlı seferleri tertip ettikleri zamanlarda, aynı sırada birbirleri de boğuşuyorlardı. Bu gün büyük bloklardan biri Komünist dağılınca, Batı Hıristiyan alemi tek vücut haline geldi ve bu kütlenin karşısında düşman olarak gördükleri Türk ve İslâm alemi bulunuyor. Tercüme ettiğiniz yazıda bu feci gerçek bütün çıplaklığıyla görülüyor fakat ne yazık ki gerek Türkiye, gerek İslam devletleri gerekse ne yapacaklarını bilmeyen tefessüh etmiş Türk Cumhuriyetleri sözümona bağımsız devletleri felaketin farkında bile değiller. Tercumenizin aslını ve tercümenizi bir broşür halinde bastırıp bizim millet vekillerine, gazetelere, Türk Cumhuriyetleri ricaline göndermek istiyorum. Bunun boşuna bir çaba olduğuna kani bulunmakla beraber, Nasrettin Noca'nın "Ya tutarsa" fetvasınca bir davranış oluyor. Tercümenizi daktiloya çektirttirdim. fotokopisini takdim edeceğim. "Ermeni mezalimi" kitabınızı merakla bekliyorum. Lütfen taahhütlü postalayın ki yolda kazaya uğramasın.

Fahir Bey'i, Pazartesi ve Cuma günleri dışındada dört beş defa aradım, bulamayınca not bıraktım ama mubarek zat aramadı. Yinede kovalıyorum, haber alınca hemen size bildireceğim. Fahir Bey maalesef çok yavaş hareket ediyor, beş sene evvel benden Ebüzziya'nın ayrı baskı olarak yedi adet basılmış bulunan, Meşrutiyetten sonrada Mecmua-i Ebüzziya'da yayınlanmış olan "Makame-i Tevkifiye" isimli eserini yayınlamak üzere aldı, hâlâ ses seda yok inşallah Suavi de buna benzemez.

Ekim'e girdiğimize göre Akçağ "Müslüman....." eserinizi yayınlamıştır. Kullandığınız isim fevkalade güzel.

tarih ve toplum

ŞUBAT 1995

CİLT 23 • SAYI 134

ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş. ADINA SAHİBİ
Murat Belge

YAYIN YÖNETMENİ & SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral

YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dolen, Erol Şadi Erdinç, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Kemal Beydilli, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacop Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, İ. Lütfu Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
UYGULAMA
Çiğdem Dilbaz
DÜZELTİ **Yetvart Danzikyan**
FOTOĞRAF **Mehmet Özcan**
OFSET HAZIRLIK **Ağaçkakan Ltd. Şti.**
Tel. 516 82 80 - 516 07 59
BASKI **Ayhan Matbaası**
DAĞITIM **İletişim Pazarlama A.Ş.**

•

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. 516 22 60 Fax: 516 12 58

ANKARA Konur Sok. 24/4 Yenişehir 06640 Tel. 425 36 00 - 425 20 71

İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak Tel: 484 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 900.000.- TL
6 aylık: 450.000.- TL
Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl
Amerika 72 $/yıl
Avustralya 84 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 75.000.- TL

Muhtelif gazete ve dergilerde bahsedilirse çabucak tükeneceği muhakkaktır. Bana da bir nüsha göndermenizi rica ederim. Evden çıkamadığım için kendim kütüphaneleri dolaşıp lazım gelen eserleri toplayamıyorum.

Tarih ve Toplum'u muntazaman aldığım halde "Türkiye Günlüğü"nü takip edemiyorum. Orada çıkan yazılarınızın fotokopisini gönderirseniz sevinirim.

Bu satırları daktiloyla yazan genç bir hanım bana yardımcı oluyor. Eksik olmasın. Kendisi aynı zamanda bilgisayar kursu da görmüş. Siz bana benim elektrikli daktilom yerine bilgisayar almış olsaydım çok daha isabetli hareket etmiş bulunurdum demiştiniz. Bir yerden alacağım olan bir parayı bekliyorum tahsilat mümkün olursa bilgisayar almak kararındayım. Ancak bu hususta hiçbir fikrim yok, bilgim de yok. Siz ise bu alanda tecrübe sahibi olduğunuz için, benim de ne gibi bir bilgisayara muhtaç olduğumu tayin edebileceğinize göre, bana hangi markayı, hangi tipi almam lazım geldiğini lütfen bildirin.

Saygı ve sevgilerimi sunarım.

OKURLARDAN MEKTUP

Bir not

Bir süre önce kaybettiğimiz Ziyad Ebüzziya'nın Hüseyin Çelik'e göndermiş olduğu mektubu Çelik'in izniyle bu sütunlarda yayınlarken bu vesileyle rahmetli Ziyad Bey'i de anıyoruz. Ziyad Bey, serzenişinde haklı. Çünkü gerçekten o günlerde bir başka meşguliyetim olduğu için beni yayınevinde bulmak çok zordu. Ama Makame-i Tevkifiye'nin zamanında basılmamış olmasında bir dahlim yok. Ben yazının çevrimyazısını Mustafa Şahin'den rica ederek, yaptırdım ve Mete Hoca'ya teslim ettim. O dönemde dergiyle fazla uğraşamadığım için, doğrusu pek izleyemedim. Günahı Mete Hoca'nın başına... (Nitekim, "iktidarı ele alır, almaz" yazı hemen basıldı!..) Dostumuz Hüseyin Çelik'in kitabı ise gerçekten epey bekledi. Ama sekizyüz sayfayı bulan kitap sonunda basıldı. Ne yazık ki, sevgili Ziyad Bey ikisini de göremeden aramızdan ayrıldı. En büyük üzüntüm, herşey bir yana artık Ziyad Bey'in böyle serzenişlerinden mahrum kalmam olacak. Nur içinde yatsın. F. A.

Düzeltme

131. sayımızda bir makalesi yayınlanan Sayın Prof. Dr. Nevzat Gözaydın'ın öğretim üyesi olduğu A. Ü. Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi sehven Gazi Üniversitesi olarak çıkmıştır. Düzeltir, özür dileriz.

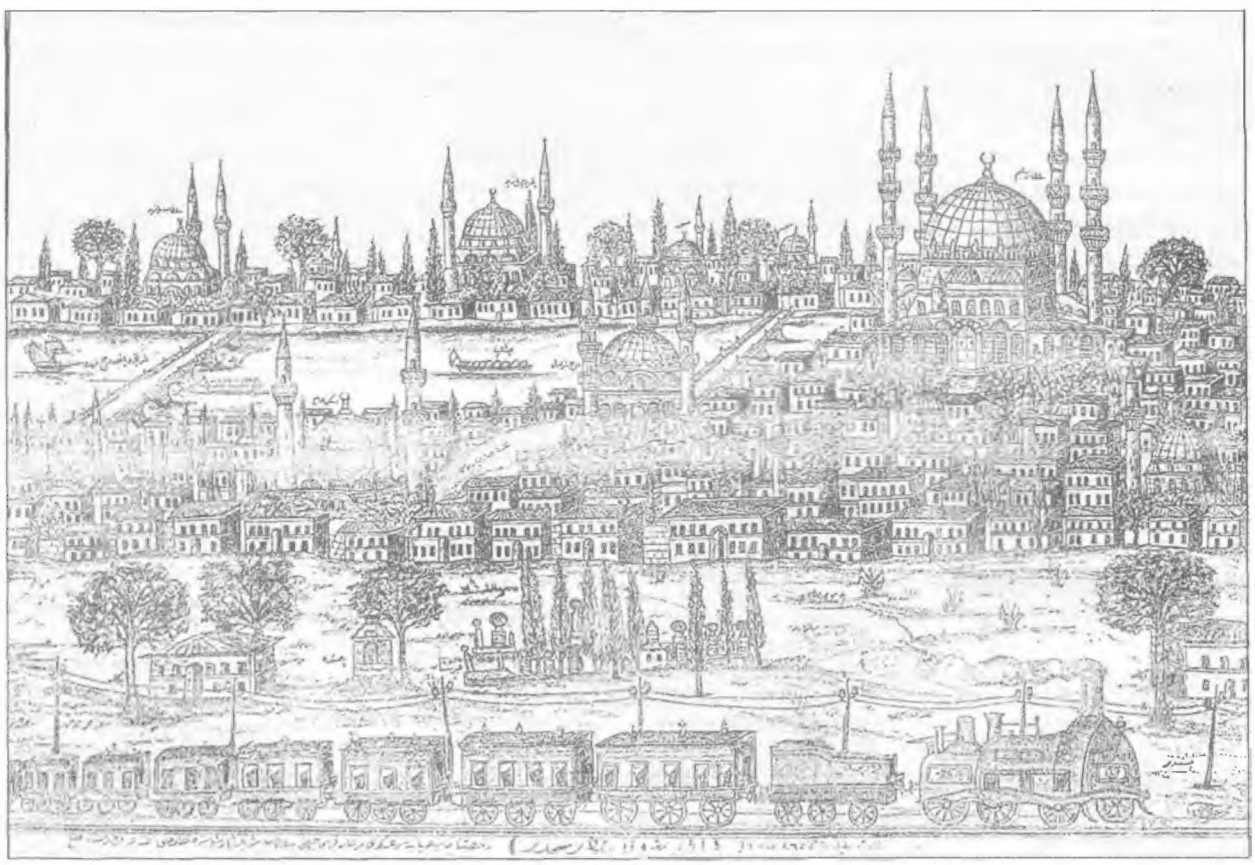

Geçen sayımızda kapağımızı boydan boya kaplayan taşbaskı halk resminin affedilmez bir gafla İstanbul'dan bir görünüm olduğunu yazmıştık. Sevgili Robert Anhegger'in koleksiyonundan dia olarak temin etiğimiz resme renk ayrımı yapıldıktan sonra dikkatle bakmamak büyük bir hata. Tren hattından Meriç Nehri'nin ve Edirne'nin görünümü olan resmi tekrar basıyor ve özür diliyoruz.

Osmanlı Telgraf Ajansı'nın Kurucusu

Salih Gürcü

ORHAN KOLOĞLU

Salih Gürcü (Gurdji) 1884 Mart'ında Bağdat'ta doğdu. Gençliğini Boğaziçi'nde geçirdiği ve İstanbul'daki Fransızca eğitim veren bir okulda okuduğu zannedilivor. Gençlik günleri hakkında fazla bilgimiz yok.[1] Hakkında bulabildiğimiz ilk belge 20 Şubat 1903'de Paris'te verdiği bir konferansla ilgili. Sorbon profesörlerinden Paul Vibert başkanlığında 'Fikirlerin İşbirliği' (Coopération des Idées) çerçevesinde düzenlenen 'Dünkü ve Bugünkü Türkiye, Ermenistan ve Makedonya' konusunda konuşma yapmıştır.[2] Onbeş sayfalık bir broşur halinde basılan bu konuşmaya 'Benim yaşımda güç bir işe girişiyorum' diyerek başlıyor. Ondokuz yaşındaki bir insan için doğal bir tepki, ancak yaşının üstünde bilgilere ve yeteneklere sahip olduğu, çok iyi Fransızca bildiği anlaşılıyor. Daha sonraki olaylar, yönetici ve yönlendirici özelliklerinin de bulunduğunu göstermektedir. Konuşmanın ilk cümlesi şöyle: "Benim yaşımda böyle bir işe girişmek iki kere güçtür. İlk gençlik günlerimden beri Osmanlı Devleti'nin yapısını ciddi şekilde tetkik etmenin, değişmelerini yakından izlemenin ve ayrıca çeşitli sosyal çarkların işleyişinin sırrına nüfuz edememiş olsaydım hiç şüphesiz bu gece sizin önünüze çıkmaya cesaret edemezdim."

Konuşmasında Tanzimat'ı övmekte, Türkiye'nin hep ilerleme içinde olduğunu belirtmekte ve Boer Savaşı'ndan bahsederek İngiliz politikasına çatmaktadır. Ermeni soykırımı iddialarını ve bunu Sultan Abdülhamit'in düzenlettirdiği iddialarını red edip Ermenilerle Türklerin kardeşçe geçindiklerini, olayların papazların Ermenileri Kürtlere karşı kışkırtmasından çıktığını ileri sürüyor. Konuşma, Fransızları Türkiye'ye ve Sultan'a dost olmaya çağırmakla sona ermektedir. Bu konuşma, belki de Bâbıâli'nin bir bursuyla Fransa'da eğitim gördüğü kanısını yaratıyor.

Fransa'daki eğitimi hakkında bir bilgimiz bulunmayan Salih Gürcü'ye daha sonra İkinci Meşrutiyet'in ilânının arkasından 1908 Temmuz'unda Paris'teki faaliyetleri vesilesiyle rastlıyoruz. O zamana kadar ne Jön Türk çevrelerinde ne Ahmet Rıza'nın yakınlarında isminden bahsedildiği görülmüyor. Anayasanın ilanı haberi alınınca Paris'te harekete geçen sürgünlerin birdenbire en önünde belirmektedir. 29.7.1908 tarihli *Stamboul* gazetesi 'Jöntürk Partisi'nin etkili üyesi Salih Gürcü'nün *Le Liberté* gazetesine verdiği demeci aktarıyor: "Sultanın kararını ancak tebrik edebiliriz. Hem bir cesaret örneği, hem de üstün bir politik karardır.

Yeni sadrazam Said Paşa liberal fikirlere yatkın bir kimsedir. Onun hü-

1 Salih Gürcü hakkında hiçbir yerde toplu bilgi yoktur. Kendisine başvurduğumuz kızı **Françoise Giroud** dahi iki gazete kupüründen başka bir şey veremedi. Bu arada P. Dumont gibi Yahudi kökenli olduğunu ispata edenlere rastladık. Oysa kendisi 'Türkiye Türklerindir' gibi bir slogan kullandığı gibi, Osmanlı Meclisince Ajansının tartışması sırasında kurucularının hepsi Fransız sadece biri Türktür' demekle (25.11.1911 tarihli 85. içtima; bu konuda yakında Çağdaş Gazeteciler Yayınları arasında çıkacak **'Havas-Reuter'den Anadolu Ajansı'na** isimli kitabımızda geniş bilgi vardır) İstanbul'da Türk kabul edildiği onaylanıyor. Ona Yahudi sıfatının bütün İttihatçıları Yahudi ve Mason olarak tanıtmak psikozuna tutulmuş olan İngiliz Elçisi Lowther tarafından yakıştırılmış olması (İngiliz Arşivleri, IO 321-1016, 19.10.1910 tarihli rapor) maksatlı bir çarpıtmanın varlığını kanıtlıyor. Ismı, Bağdat'ta kalabalık bir grup olan Müslüman Gürcü'lerden olabileceğini anımsatıyor. Tabii annesinin bir Yahudi olması olasılığı da düşünülebilir. Bilindiği gibi Yahudiler babadan çok anneye önem verirler.

2 **Le Turquie d'hier et d'aujourd'hui L'Arménie et la Macédoine,** Conférence faite le Vendredi 20 Fevrier 1903 á 'La Coopération des Idées' Paris, par M. Salih Gourdji.

kümeti zamanında parlamenter hayata gireceğimizi umarız. Biz Jön Türkler, orada cereyan etmiş olaylardan mutlu ve gururluyuz. Şunu da ekleyeyim ki ülkemizin sürekli zayıflayışı, topraklarımızın parçalanması Jön Türk hareketine daha da yoğunluk kazandıracaktı. Reform bahanesi altında büyük devletlerin sadece bir amacı vardı: Makedonya topraklarımıza el koymak. Biz Jön Türkler, sadece bir tek şey istiyoruz: Avrupa'nın iç işlerimize daha az müdahale etmesi. 'Türkiye Türklerindir.' Sloganımız budur."

Bu demeç, Jön Türk'lüğü aşırı benimseyen, Osmanlı bütünlüğü ve bağımsızlığına son derece bağlı, Türk ismini benimseyen bir kişiliği ortaya koyuyor.

5 Ağustos akşam üstü, Paris'te, İçişleri Bakanlığı'nın önünde, başkanlığını Prens Sabahattin'in yaptığı 'Kanun-i Esasi ve Ademi Merkeziyet Jön Türk Birliği' ile Ermeni Federasyonu tarafından Fransa şerefine bir sempati gösterisi yapıldı: "Beauvau alanında ikiyüzden fazla Jön Türk toplanmıştı. Gösterinin düzenleyicisi Salih Bey Gürcü, Birliğin sekreteri doktor Sabri Bey, Ermeni Birliği'nden Alyanak ve Basmaciyan, Clemenceau tarafından kabul edildi. Başbakana heyeti Osmanlı Liberal Partisi'nin vefalı bir dostu olan Baron de Larmais takdim etti."[3]

Salih Gürcü, Fransa'nın Osmanlı özgürlük savaşçılarına kapılarını açmış olmasına teşekkürleri ifade etti ve Fransa'yı daima ikinci anavatan sayacaklarını söyledi. Clemenceau teşekkürle, bu duygularını kabine arkadaşlarına ve cumhurbaşkanına ileteceğini belirtti. Onun yanından ayrıldıktan sonra Salih Gürcü, dışarda durmadan Fransa lehinde gösteri yapan topluluğa bakanın sözlerini aktardı, Fransa'ya bir kez daha saygısını belirtti ve özgürlük savaşının ilk liderleri Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin'in çabalarını övgüyle hatırlattı. Toplantı 'Yaşasın Fransa, Yaşasın Türkiye, Yaşasın Clemenceau' bağırmaları arasında sona erdi.

Paris'teki sürgünlerin, kendilerinin katkısı olmadan aniden gelen Meşrutiyet karşısında birlik görünme çabalarına rağmen, daha önce başlayan ve 1902 kongresi ile kesinleşen bölünme su yüzüne çıkmakta gecikmedi. 29 Temmuz 1908'de 'Türk Liberalleri' adına 'sürgün yaşadıkları demokratik Fransa'ya teşekkür için' Doktor Lütfi imzasıyla yayımlanan bildiride "din farklılıklarına rağmen hiçbir dogma tartışmasıyla ayrılmadıkları" ve kendisinin bütün vatandaşları tarafından "verimli ihtilâllerin klasik ülkesi Fransa'ya ve basınına teşekkürle etmekle görevlendirildiği" kaydediliyor.[4] Taha Toros bu Doktor Lütfi'nin ılımlı, Ahmed Rıza kadar Sabahattin'i de benimseyen, daha sonra ülkeye dönüp politika dışında eğitim alanında hizmetler veren bir kimse olduğunu belirtiyor. Fransızlarla bağlantılı ve Adem-i Merkeziyetçilerle ilgili girişimlerde Salih Gürcü faal olurken, Türk kesiminin ağırlık taşıdığı ve bütün Osmanlıların temsil edildiği bir ortamda bir başkasının sözcü olması üzerinde şimdilik dikkati çekmekle yetiniyoruz.

Salih'in bunu izleyen girişimi 22 Ağustos 1908'de Paris'te 'La Turquie Nouvelle - Organe des İntérêts Généraux de l'Empire Ottomane' (Yeni Türkiye-Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Çıkarlarının Yayın Organı), adında bir yayını başlatmak oldu. *"İnkılab-ı Osmani - Dün ve Bugün"* başlığıyla kaleme aldığı yazı İstanbul'da da yankılar yarattı. *Millet* gazetesi şöyle özetliyor:[5] "Salih Gürci Bey bunda gayet mühim bir bend neşrederek müdafaa-i vatan için bilcümle Osmanlıların bila tefrik mezhebi ittihadda olduklarını neşr ediyor. Osmanlılar menfaati umumiyelerinin hukuku hürriye ve iktisadiyelerinin muhafazasında olduğunu takdir ettiklerini ve intihabatta istiklali ârânın, hürriyeti siyasiye ve mezhebiyenin, hukuk ve vezaif arasındaki tevazunun, tamimat ve neşriyatı ahraranenin, mazlumin ve makhurine bezl ve nisar edilen mürüvvetin her türlü münakaşatı şedide haricinde olarak hürriyeti şahsiyeyi temin eden adaletin istikrar ve istikmaline masruf olan mesainin tebcilini fariza addetmiş ve hükümetin ahaliye an karib fikri intizam ve meyli mesai ilka edeceğini bi şüphe addeylemiştir."

Bu ilk sayıda Midhat Paşa'nın bir resmi bulunduğu gibi, Fransız milletvekili Charles Damont 'Fransa ve Yeni Türkiye' başlıklı bir iyi niyet yazısı yazmıştır. Salih Gürcü de yazısında Abdülhamit'e karşı dikilenlere (Enver, Niyazi, Selim Sırrı, Nazım, Talat, vb.) övgüler yağdırıyor.

Paul Dumont bir bildirisinde bu gazeteyi şöyle değerlendirmişti:[6] "Yazarları ve destekçileri arasında Albert Fua, Lucien Moise, Agop Şerbetciyan, Georgiades, Faraci gibi iş adamları ve serbest ticaret yanlısı liberaller vardı. Osmanlı ticaretini tanıtma, Fransız iş çevreleriyle ilişki kurmaya yarayacak davetler düzenlemek, Fransa'ya gelecek Osmanlı yöneticilerinin temaslarını sağlamak, Bâbıâli'nin gereksindiği mali yardımın bulunmasına katkı gibi görevler üstlendiler. Aralarında hiç Müslüman bulunmadığı, genellikle Osmanlı gayri Müslimlerinden oluştuğu ve hepsinin Prens Sabahattin'in Ademi-Merkeziyet fikrinin yanlısı oldukları farkediliyor. İttihat ve Terakki'ye tam karşı da değildirler. Tam parlamenter sistemden ve ekonomik açıdan Avrupa'ya tam açılmadan ya-

3 **Le Temps,** 6.8.1908; **Stamboul,** 11.8.1908.

4 **Le Temps,** 31.7.1908.

5 **Millet,** 24.8.1908,; **İttifak,** 27.8.1908.

6 Paul Dumont'un 1984'de İstanbul'daki Fransız Anadolu Enstitüsü'ndeki bildirisinden.

Pierre Loti'ye Türkiye'ye destek verdiği için teşekkür eden Gürcü'nün mektubu (4. 1. 1921)

nadırlar. Aralarındaki Yahudilerde ılımlı bir Siyonistlik bulunduğu söylenebilir. Dumont bu yayının daha sonra Şerbetciyan tarafından 'Jeune Turquie' (Genç Türkiye) adıyla devam ettirildiğini ekliyor.

Jön Türk deyiminin bütün sürgündekiler için, din ve milliyet farkına bakılmadan kullanılması gibi o dönemde. Türk Liberalleri deyimi de bütün Osmanlı cemaatleri mensupları için ayırımsız kullanılıyordu. 24 Ağustos'ta Paris'teki ünlü Père Lachaise mezarlığının Müslüman bölümünde Prens Sabahattin'in babası Mahmud Celalettin Paşa'nın kabri başında 'bütün liberallerin' katıldığı bir tören yapıldı. Pek çok çelenk gönderilmişti, özellikle 'Paris Ermenileri' tarafından gönderilenler dikkati çekiyordu. Kabrin üzerine Türk bayrağı örtülmüştü. "Sabahattin bir teşekkür konuşması yaptı, sonra hep birlikte Ermenistan'da liberalizmin havarisi Odyan Efendi'nın mezarı ziyaret edildi."[7] Görüldüğü gibi, Jön Türk ve Türk Liberalleri adı altında kendi uluscu akımlarını yönlendirenler de anılıyordu. Bunun ilginç bir örneğine, Şükrü Ganem'in Mebusan Meclisi'nin toplanması sırasında yayımlanan bir açık mektubunda rastlıyoruz. 1877 Meclisi'ne Suriye milletvekili olarak katılan kardeşi Halil Ganem'in faaliyetlerinden bahsederken Paris'te *Jeune Turquie* (Genç Türkiye) gazetesini çıkarışını, Ahmed Rıza ile işbirliğini anımsatıyor ve 'Dolayısıyla Jön Türk hareketinin ilk şeflerinden biridir' yargısına varıyor.[8] Oysa Halil Ganem, Araplığı ve Arap haklarını savunmakla tanınmıştır.

Salih Gürcü tekrar 31 Mart olayları sırasında sahneye çıktı. İstanbul'daki karışıklıklar öğrenilince, Osmanlı öğrencileri Monsieur le Prince sokağındaki öğrenci birliği merkezinde bir toplantı yapmayı kararlaştırdılar, ancak kırk kişinin bile zor sığdığı salona 250 kişi gelince toplantı Volter Kahvesi'ne nakledildi. *Figaro* gazetesinden Georges Bourdon şahsen izlediği toplantının havasını 'Osmanlılar çok çenesi düşük insanlar' diyerek aktarıyor. Anlaşılıyor ki her kafadan bir ses çıkmaktadır. İşin organizatörü olduğu gibi kendini toplantı başkanı seçtirmeyi başaran Salih Gürcü'yü 'Başkanlık yükümlülüklerini yerine getirmekte büyük bir kararlılık gösteren esmer, enerjik genç bir adam' diye tanımlıyor.[9] "Kürsüye geçer geçmez hemen bir kâğıt açtı, uzlaşmacı olmayan ateşli ve cesur bir nutuk verdi, özgürlük ve adalet için heyecanlı bir çağrıda bulundu, reaksiyoner girişimleri şiddetle yerdi. 'Sultan son olayların suç ortağı olduğu iddialarını red ediyor, savunmasının ne değeri bulunduğunu biliyoruz; altın ve iktidar hırsıyla kendini yiyen bu adam tarafından anayasanın alaşağı edilmeyeceğine bir an bile inanılabilir mi? Vatanseverlik suçun arkadaşı olabilir mi? Hırsızlar, boğaz kesiciler anayasanın savunucusu olabilir mi?' diye konuştu.

Önce hareketsiz olan yüzler bu sözler üzerine canlandı, o da konuşmasını şöyle tamamladı: 'Hep birlikte, zaman aşımına uğramayan zulme direnme hakkını kullanma yolunda yemin edelim. Çok uzun süre altında inlediğimiz haksızlık ve zulüm sistemini yeniden canlandırmaya çalışacak herkesle mücadele edeceğimize, özgür insanlar olarak yemin edelim. Herhangi bir zalimin boyunduruğuna tahammül etmektense öldürülmeye razı olacağımıza yemin edelim.'

Bunun üzerine 'Yaşasın İttihat ve Terakki, Yaşasın Ordu, Yaşasın Enver, Yaşasın Fransa' nidaları yükseldi."

Bu sırada bir Ermeni'nin ordunun müdahalesi konusunda şüphelerini belirtmesi ve ona Suriyelilerle Yunanlıların katılması bir anda birlik havasını dağıttı, bağırışmalar başladı, herkes birbirine girdi. Fransız gözlemci, başkanın bu fırsattan yararlanıp alelacele bir karar suretini oylatıp kabul ettirdiğini belirtiyor.

"Paris'in Osmanlıları, ırk ve din farkı olmadan kahraman özgürlük savunucularına bir hayranlık ve sempati gösterisi için bir araya gelmiş olup İttihat ve Terakki Komitesine en içten tebriklerini ulaştırır, ona sadakatlarını bildirir ve adaletin her zaman için gerçekleşeceğini umarlar."

Böylesine bir hengâme ve bölünmüşlük içinde böyle bir birlik mesajını geçirebilmek için Salih Gürcü'nün gerçekten marifetli bir yönetici olduğunu kabul etmek gerekir. Çevreyi etkileyen özel bir yapısı bulunduğu-

7 **Le Temps**, 25.8.1908; **İttifak** no. 9, 25.8.1908.

8 **Le Temps**, 21.12.1908.

9 **Figaro**, 20.4.1909; Daha kısa olarak **Le Temps**, 21.4.1909.

Bağdat'ta Türkçe ve Arapça olarak yayımlanan Osmanlı Ajansı'nın bülteni [10. 12. 1912]

nu, 1914 yılında İstanbul'daki İtalyan elçisi de şu cümlelerle belirtiyor:[10]

"Bağdat'lı bir Yahudi olan, Osmanlı masonluğunda bir mevkii bulunan ve özellikle Paris'te Jön Türk ihtilali için çalışmış olan Osmanlı gazetecisi Salih Gürcü, yüksek parlak zekalı, Fransızcayı mükemmel yazıp okuyan, hayli kurnaz ve sempatik tavırlı bir kişidir." Büyük bir olasılıkla 1909 yılının sonbaharında İstanbul'a gelmiş ve bazı Fransızlarla birlikte Osmanlı Telgraf Ajansı'nı kurmuştur. İttihatçılarla dostça ilişkisi ve Fransız çevrelerini etkileme gücü sebebiyle 1911 Mart'ında, bu kurumu yarı resmi ajans haline getirmek üzere Babıali'yle geniş mali destekli bir anlaşmaya girişti.

Ajanstan, dış dünyadaki haberleri hızla İstanbul'a ulaştırması istendiği gibi, ülke içi ve dışındaki 150 merkeze de hükümetin haberlerini ulaştırma görevi verilmiştir. Bu düzenlemenin gerçekleşmesinde muhtemelen kayınpederi olan Milletvekili ve Muvazene-i Maliye Encümeni Reisi Faraci Efendi'nin de bir rolü bulunduğu düşünülebilir.

İstanbul'daki günlerinde Salih, İttihatçılara sadık, Fransız yanlısı, İngiliz karşıtı (Fırat üzerindeki gemi imtiyazıyla ilgili Lynch olayında İngiliz elçisini kızdıracak ve Yahudi ve Mason suçlamasına uğrayacak bir tutumu vardır)[11] bir çizgisi olmuştur. Balkan Savaşı sonrasında Büyük Doğu'yu canlandırmak için toplanan Masonlar arasında bulunması bu kurum içinde de faal olduğunu gösteriyor.[12] Osmanlı Telgraf Ajansı'nın yanı sıra 'L'Information Ottomane Financiére et Economique' (Osmanlı Mali ve İktisadi Enformasyonu) adıyla bir yayın da yürütmesi,[13] ilgisinin siyaset kadar, belki de ondan da fazla ticaret üzerinde olduğunu düşündürüyor.

1914 sonbaharında Osmanlı Devleti Almanların yanında savaşa girince, açık Fransız taraftarlığı sebebiyle onun durumunun da dikkatleri çekmesi kaçınılmazdı. İtalyan elçisinin raporuna göre olaylar şöyle bir seyir göstermiştir: "Bâbıâli Osmanlı Telgraf Ajansı'nda onun yanına bir Türk müdür yardımcısı yerleştirmeyi tasarlıyor. Bunun sebebi son zamanlarda Gürcü'nün, yönettiği ajansta Fransa ve Rusya yanlısı yayın yapmak karşılığı bu iki devletin elçiliklerinden para aldığına inanılmasıdır. Gerçekten böyle bir para alan Gürcü ihbar edilince, anında Talât tarafından işten çıkarıldı ve eğer bir daha ayağını ajansa atarsa hapse atılmakla tehdit edildi. Kendisi ise bu yasaklamayı birkaç gün şiddetle protesto etti, ittihamı anlamadığını ve haksız olduğunu ileri sürdü. Sonra sustu.

Şimdi öğrendiğimize göre, ayda iki bin liret ücretle ve Osmanlı hükümetini İtalyan politikası hakkında haberdar etmek göreviyle İtalya'ya hareket etmek üzere. Gürcü her yerde açık açık, Türkiye'den çıkmasına yardımcı olacağı için bu işten memnun olduğunu ve sınırı aşar aşmaz Alman düşmanı faaliyetlerine devam edeceğini zira bütün hisleriyle Fransa'ya sevgisi bulunduğunu ve hep böyle kalacağını söylediğine göre, bu olay hayli karmaşık. Eğer bu demecinde samimi ise ve gerçekten Osmanlı hükümetine karşı çalışmayı düşünüyorsa şu anda olduğu gibi ailesini burada bırakması mümkün olamayacağı gibi, onu çok iyi tanıyan Türkler de gitmesine izin vermezler. Gürcü muhtemelen, düşman gemileri tarafından yakalanmamak için deniz yolu yerine kara yoluyla seyahat edecektir."

Elçi Salih Gürcü'nün bir resmini sağlayıp göndereceğini eklemiştir. Ertesi günkü telgrafla resmin gönderildiği bildirildiği gibi 18 Aralık'ta trenle Bükreş üzerinden Bern'e hareket edeceği, daha sonra Roma ve Milano'ya da uğrayacağı ve kendi iddiasına göre savaşın sonuna kadar Bern'de kalacağı haberi ulaştırılmıştır. İtalyan Hariciyesi bu bilgileri İçişlerine ulaştırmış, orası da hudut

10 **İtalya Dışişleri Bakanlığı Arşivi,** Serie Politico P. Turchia, Pac. 171, poş. 17/5, Garroni'nin raporu İstanbul 16.11.1914, no. 4112/1002.

11 Lowther 19.10.1910 raporu.

12 Salih Gürcü Mason olduğuna dair bir kayda **Mimar Sinan** dergisinde (No. 57 (1985) s. 5, Maşrıkı Azam'ın faaliyeti ile ilgili bazı açıklamalar) Reşad Atabek'in yazısında rastlıyoruz: '1913 Eylül'ünde Masonlar toplandı, Balkan Savaşı sonrasında Büyük Doğu'yu canlandırmaya çalışıyorlardı' katılanlar listesinde S. Gürcü de var.

13 **Ayın Tarihi** c. 17, s. 3649'da Salih Gurdji'nin 1913 Kasım'ından itibaren **'L'Information Ottomane Financiére et Economique'**i çıkarmaya başladığı kaydı var, ne zamana kadar çıktığı belli değil.

polisini uyarmıştır. Milano polisinin 5 Ocak 1915 tarihli raporuna göre Venedik'ten trenle gelmiş ve ertesi gün oradan İsviçre'ye hareket etmiştir.[14] 1976-1977 yıllarında Fransa Kültür Bakanlığı yapan Françoise Giroud, babası Salih Gürcü hakkında bana gönderdiği bilgilerde, 21 Eylül 1916'da Cenevre'de doğduğunu annesinin adının Elda Faragi (Farachi) olduğunu kaydetmektedir. Ancak Elda'nın, Osmanlı milletvekili Faraci Efendi ile bir bağı olup olmadığını bilmediğini belirtiyor.

Bundan sonraki faaliyetleri hakkında son derece az bilgimiz var. 21 Ağustos 1918 tarihli New York'un *Evening Mail* gazetesinde kızının da elindeki tek resmi var ve altında şu not bulunuyor: 'İdeali için milyonları feda etti - Salih Gürcü beyin bu resmi dün 5. Cadde'de çekilmiştir. Kendisi Osmanlı Resmi Ajansı'nın başkanıydı. Alman rüşvetlerini red edip iki milyon Mark değerindeki mulkünü terkederek Amerika'ya kaçtı. Almanlar ona propagandalarını yapması için yılda 160.000 Mark teklif etmişlerdi.'

13 Ekim 1918 tarihli New York Tribune'de ise yeni Sadrazam Tevfik Paşa'ya gönderdiği mesaj yer alıyor:

"Ekselanslarından, sorgulama hakkına dayanarak, meclisin ilk toplantısında, düşürülmüş olan kabinenin bütün üyeleri ve... (bu kelime okunamıyor) nun tutuklanmasını talep ediyorum. Eğer ihtiyaç varsa, meclis tarafından dinlenmek üzere İstanbul'a gelmeye hazırım. Anayasaya, milletin ve Sultanın iradesine rağmen ve bütün Osmanlı elçilerinin raporlarına aykırı olarak –ki siz de bunlardan birisiniz– Türkiye'yi savaşa sürmüş olanlar, Türkiye'nin yıkılmasından ve ülkeye ihanetten suçludurlar! Alman etkisi altında Ermeni kırımını emreden bakanlar Türkiye'ye utanç ve şerefsizlik getirmiş katillerdir. Türkiye'nin üzerine felaketler yağması yüreğimi kanatıyor. Bunları 1914'de önceden gördüğüm, uyardığım ve önlemeğe çalıştığım için kaçmak ve ülke dışına sığınmak zorunda kaldım. Orada vicdanımın sesini dinleyerek insanlığın haklarının savunması için mücadele veren müttefiklerin davasını destekledim.

Cesur ve dürüst Türk halkı ve şimdi onları temsil eden hükümet dünyanın sempatisini elde etmek istiyorsa, halkın uğradığı bütün cinayetlerin ve felaketlere sebep olanların cezalandırılması gereklidir.'

Bu girişimler, onun bir yandan Türkiye'ye diğer yandan Fransa'ya bağlılığını kanıtlıyor. Ancak savaş galiplerinin sadece insanlığın haklarını savunmak için savaştıkları iddiasını da geçerli saymak mümkün değil. Bu onun İstanbul'da eleştiriye uğrayan gözü kapalı Fransız yanlılığının da bir delili oluyor. İstanbul'a dönmek isteğinin gerçekleşip gerçekleşmediğini de bilmiyoruz. Ancak yeni hükümetlerin atamaları içinde ondan hiç bahis yok. Ankara Hükümeti ile Fransa arasında 1920 sonunda anlaşma yapılınca bu kez imzasına, 'Osmanlı bağımsızlığının efsanevi kahramanı olan Mustafa Kemal Paşa'yı desteklediği için Pierre Loti'ye teşekkur için yazılmış 'Fransa-Doğu Komitesi' nin(Comité France-Orient) bir yazısında rastlıyoruz. Anlaşılıyor ki Fransız çıkarları için çalışmaya devam etmektedir.

1923'ün ilk yarısında altı hafta Ankara, yedi hafta İstanbul'da kaldıktan sonra Lozan'da barış görüşmelerine uğrayıp Paris'e döndüğünü bir Fransız gazetesine verdiği demeçten öğreniyoruz.[15] Hangi sıfat ve amaçla dolaştığı anlaşılamıyor ise de, izlenimleri okuyabiliyoruz: "Türkiye'nin en önemli sorunu deneyimli ve yetenekli devlet adamı eksikliğidir. Mustafa Kemal Paşa büyük bir savaş ustası, bir kahraman, mükemmel bir organizatördür. Ama bir kırlangıçla ilkbahar olmaz. İç ve dış sorunları bilen yetenekli, aydın, liberal yardımcıları eksiktir. Ayrıca Avrupa diplomasisinin şimdiye kadarki haksız davranışları Türklerin uluscu duygularını yaralamıştır... Türkiye'nin mali durumu endişe verici değildir... Ülkede güvenlik sağlanmıştır... Komünizm yerleşemez, ama eğer Avrupa bağımsız ve özgür varlığını pazarlığa kalkışırsa, Ankara'da bir milletvekilinin dediği gibi 'Denize düşen yılana sarılır'... Gezimden iyimser duygularla dönüyorum."

Kızından aldığımız bilgiye göre Salih Gürcü Nisan 1927'de ölmüştür.

AGENCE TÉLÉGRAPHIQUE
OTTOMANE
8, RUE KABRISTAN 8 PÉRA, CONSTANTINOPLE
Services Politiques & Financiers

- IV -

(suite)

Ag. Ottomane

Osmanlı Telgraf Ajansı'nın Türkçe ve Fransızca başlıklı Bülteni

14 **İtalya Dışişleri Arşivi**, aynı referansta 5 ve 7 Ocak 1915 tarihli yazılar.

15 **L'Ère Nouvelle** (Paris), 28.6.1923'den nakleden Bilal Şimşir, **Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi**, c. 1, TTK, Ankara 1981, s. 255-256.

İzmir'de Etkin Bir Yardım Kurumu

Fukaraperver Yahudi Cemiyeti (Ozer Dalim)

SİREN BORA

İzmir'de Yahudi Cemaati'nin yerleşme tarihinin başlangıcı üzerine somut veriler bulunmamaktadır. Bazı araştırmacılar, İzmir'deki Yahudi varlığının millattan önceki yıllara değin uzandığını ileri sürmekte iseler de,[1] verilen örnekler, böyle bir cemaatin varlığını kanıtlar nitelikte değil. Görünüşe göre, İzmir'de ne Bizans İmparatorluğu döneminde ne de Osmanlı fethi sırasında (1424), Yahudilere ait bir yerleşim bölgesi vardı.[2] Sık sık savaş, deprem ve yangınlara sahne olan İzmir, 16. yüzyıla kadar, yoğun ticari etkinlikten yoksun bir kasaba görünümünde kaldı. Kanımızca bu olumsuz nitelikler, kente yerleşmeyi düşünenler üzerinde özendirici değil, caydırıcı bir etki yaratmıştı. Böylece gerek yerli gerek yabancı göçmen Yahudiler, İzmir'in bir ticaret merkezi olarak ün yapmaya başladığı 16. yüzyılın ikinci yarısına değin kente yerleşmeyi düşünmediler.[3] İzmir'deki Yahudi nüfusu artmaya başladıktan sonra, yaklaşık olarak 1569 yılında, cemaat olarak örgütlenmeye başladılar.[4]

İzmir'e yerleşen Yahudilerin büyük bir kısmı, İspanya ve Portekiz kökenli idi. Sefaradim'in (İber Yahudileri) sahip olduğu kültürel servet, İzmir Yahudi Cemaatine 17. ile 18. yüzyıllar arasında parlak bir dönem, bir "altın çağ" yaşattı. Pek çok Yahudi, uluslararası ticaret ve bankacılık sektörleri ile yönetim birimlerinde kazandığı başarılar sonucu, büyük bir nüfuz elde edip zenginleşti.[5] 18. yüzyılın ilk yarısında tam zirvedeyken, ekonomik sektörler ve yönetim birimlerindeki rolleri (bir iki Yahudi dışında) sona erdi. İzmirli Yahudiler, Osmanlı Yahudi Cemaatini pençesine alan sosyo-ekonomik bunalımın etkisi ile, sosyal ve siyasal açıdan koyu bir karanlığa gömüldüler.[6] Malî kriz "Kehila Organizasyonu"nu etkiledi. Cemaat üyelerinin ödemekle yükümlü olduğu cemaat vergileri arttırıldı.[7] Artan vergi yükünün altında ezilen yoksul sınıf ile dinsel otoritenin desteğini elde eden zengin sınıf arasında yaşanan sınıf kavgaları sonucu, sosyal tansiyon yükseldi.[8] 17. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve kısa bir süre sonra bastırılan Sabbetay Sevi Hareketi'nin İzmir Yahudi Cemaati üzerinde yarattığı olumsuz etkiler giderilemedi. Dinsel otorite güçlendi.[9] Dinsel otoritenin güçlenmesi sonucu eğitim sisteminde meydana gelen değişiklikler, Yahudileri modern eğitim olanaklarından yoksun bıraktı.[10] Skolastik eğitim kurumlarından mezun olan Yahudiler, sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlarını hemen hemen çözmüş olan Rumlar ve Ermenilerle ne ekonomik sektörlerde ne de yönetim birimlerinde rekabet edebildiler. Böylece sözkonusu sektör ve birimlerde bir zamanlar Yahudilere ait olan yerler, Rumlar ve Ermeniler tarafından işgal edilmeye başladı. Üstelik, her zaman Yahudilere diğer gayrı-müslimlerden daha fazla güvenen Osmanlı Devleti güçsüzleşmiş, güçsüzleşince de tercihleri önemini kaybetmişti. Osmanlı kentlerinde siyasi ve ekonomik etkinliklerde bulunan Avrupa devletlerinin tercihi ise, korumaları altındaki Rum ve Ermeni aracılar yönünde idi. Kendini yenileyemeyen İzmir Yahudi Cemaatinin kalkınmasına katkıda bulunacak Batı Avrupa Yahudilerinin göçü durdu. Artık İzmir'e yönelik Yahudi göçleri, kültürel düzeyi düşük ve yoksul Doğu Avrupa Yahudilerini getiriyordu.[11] Yahudiler, kaderbirliği yaptıkları Türklerle birlikte çöküş dönemine girmişlerdi.

1900'lerin İzmir Fukaraperver Cemiyeti bir törende (yukarıda). Ozer Dalim'e katkı [illegible] Dr. Sigmund Spitzer (aşağıda)

İstatistiklere göre, 19. yüzyılda 15.000 ile 20.000 arasında değişen İzmir Yahudi nüfusu,[12] Karataş ve Juderia (Havra Sokağı ve İkiçeşmelik çevresi) olmak üzere iki topografik alanda toplanmıştı.[13] "Yoksulluk, dilencilik ve eğreti yaşam koşullarının" egemen olduğu Yahudi mahallesi, İzmir Yahudi Cemaatinin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşulları yansıtmaktaydı.[14] 1873 yılında, İzmir'de oturan Yahudi ailelerinin sayısı 3500 idi. Ticaret yapan 100 aile zengin sınıfı oluşturuyordu. 500 aile, bağışlarla geçinen Haham aileleriydi. Camba[illegible] satıcılık gibi niteliksiz [illegible] şamu dilenciliğin elde ettiği gelire bağlı olan 1000 aile yoksul ve orta sınıfı oluşturmaktaydılar.[15] Sözkonusu 2900 ailenin büyük bir kısmı, her türlü sağlık koşulundan yoksun olan Lazaretto'da[16] ve Yahudihanelerde yaşıyordu. Bu konutlarda sefalet ve pislik zirvedeydi. Geniş avlusu olan bir alanda, her biri 8-10-12 kişiden oluşan aileler, sürüler gibi sıkıştırılmış halde, tek ve küçük bir odaya mahkûm edilmişlerdi. Bu oda; yatak odası, oturma odası, banyo ve mutfak işlevini üstlenmekteydi. Ailelerin hepsi, mülkiyetine sahip olmadıkları bu odaların kirasını ödeyecek malî olanaklardan dahi yoksundular.[17] Onlara yardım eli uzatan ilk kuruluş, Yahudilere ait yerel yardım kurumları olacaktı.

19. yüzyıla kadar, İzmir Yahudilerinin ilk ve tek sosyal yardım kurumu niteliğine sahip olan "Hevra Kaduşa şel Kabarim" (Kutsal Mezarlıklar Kurumu), sadece hastalara ve yaşlılara hizmet vermişti.[18] Sosyo-ekonomik bunalımın toplumsal dengeleri altüst ettiği 19. yüzyılda, yoksul sınıfın yoğun yardım istemiyle karşılaşan Yahudi Cemaati, yoksullara, dul ve yetimlere, göçmenlere[19] yardım edecek (yiyecek ve giyecek dağıtımı, para yardımı) sosyal yardım kurumları oluşturma gereksinimi duydu.[20] Fakat mali krizde olan cemaat yönetimi, bu kurumların kuruluş harcamalarını ve etkinliklerini tek başına üstlenebilecek finans kaynaklarından yoksundu. Sosyal yardım kurumları, yardımsever Yahudilerin girişimleriyle ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulabildi. Cemaat yönetimi ise, gelir kaynaklarının bir kısmını sözkonusu kurumlara ayırarak onlara destek olmaya çalıştı. Kendilerine özgü yönetmelik, yönetim kurulu ve bütçeye sahip olan yardım kurumlarının tümü özerkti. Buna rağmen, cemaat ile kurumlar arasında organik bir bağ oluştuğunu, hatta birbirleriyle özdeşleştiklerini saptadık. Üstelik bu olgu, sadece İzmir Yahudi Cemaatine özgü bir nitelik değildi. Hangi coğrafi konum veya tarihsel boyutta olursa olsun her Yahudi Cemaatinde, henüz yapısal örgütlenme ile ilgili düzenlemelerin yapıldığı aşamada sosyal yardım kurumları kurulmaktaydı.[21] O halde bu kurumlar olmaksızın, herhangi bir Yahudi cemaatinin oluşumunu düşünmek olanaksızdı. Kanımızca yardım kurumları, dinsel yaptırımları pratiğe dönüştüren ve bu işlemi yaparken toplumsal gereksinmelere yanıt veren Yahudi Cemaatlerine özgü yapısal organlardı. İnsanlık tarihi boyunca, ne sınıfsız bir toplum yaratılabildi ne de insan yaşamına özgü hastalık, yaşlılık ve ölüme çözüm bulunabildi. Bu bağlamda Tevrat, sadece yaşamını statik din kurallarına göre düzenleyenler için değil aynı zamanda, bireysel ve toplumsal gereksinmelere yanıt arayanlar için vazgeçilmez bir "Rehber"

işlevini üstlenmekteydi. "Yardımseverlik" ve "Sadaka" kavramları, Tevrat'ın hemen her bölümünde ayetler aracılığıyla dile getirilmişti. Yoksula, dul ve yetime yardım ilkesini içeren bu ayetlerin hepsi, inananlar için emir niteliğindeydi.[22] Böylece her Yahudi Cemaati, Tanrı'nın emirlerini geleneksel değerler olarak benimsedi ve bağış komiteleri, bağış kutuları, aşevleri, giysi yardımı ve cenaze işlerini üstlenen kurumlar aracılığıyla pratiğe dönüştürdü.[23] Ozer Dalim (Fukaraperver Yahudi Cemiyeti) de, Yahudi geleneksel değerlerinin bir parçası, bir uzantısı idi.[24]

İzmir Fukaraperver Yahudi Cemiyeti (Ozer Dalim)

1878 yılında Bohor Danon ve Aaron de Yosef Hazan[25] tarafından kurulan Ozer Dalim'in amacı; dul ve yetimlere, yaşlılara, yoksullara yardım etmek ve toplumda bir meslek olarak benimsenmeye başlanan dilenciliği önlemekti.[26] Bağışlar, piyangolardan ve müsamere gecelerinden elde edilen gelir, cemaat yönetiminin kuruma devrettiği vergiler ve bağışlar (Kipur gecesi[27] toplanan bağışlar, sünnet törenlerinde alınan ücretin bir bölümü ve ithal edilen Hamursuz[28] ile Yahudi baklasından elde edilen gelir) mali kaynaklarını oluşturmaktaydı.[29] 1940'lı yıllara değin çalıştığını tahmin ettiğimiz Ozer Dalim'in, yaklaşık olarak altmış yıl içinde tam beş kez kapandığını ve tekrar kurulduğunu saptadık. Aynı adla (Ozer Dalim veya Fukaraperver Yahudi Cemiyeti) ve aynı amaca hizmet vermek üzere 1878, 1883, 1890, 1894, 1903 ve 1924 yıllarında kurulan bu kurumları, üç ayrı kategoride değerlendirmeyi uygun bulduk. Birinci kategoride yer alan ilk dört Ozer Dalim, 18. yüzyılda başlayan sosyo-ekonomik bunalımın yolaçtığı olumsuz koşulların egemen olduğu bir ortamda kurulmuştu. Yahudi nüfusun büyük bir bölümünün yoksullaşması sonucu dilenciliğin toplumun onulmaz bir yarası haline dönüştüğü bu dönemde, mali krizden etkilenmemeleri olanaksızdı. Kuramsal olarak, zengin mali kaynaklara sahip izlenimi vermekte idiler. Ancak pratikte, mali kaynakların hiçbir fonksiyona sahip olmaması nedeniyle kısa bir süre çalışıp kapandılar. Cemaat yönetiminin Ozer Dalim'e devrettiği bağışlar ve vergiler (Kipur gecesi ve sünnet törenlerinde elde edilen gelir), ne yüksek oranlarda ne de eksiksiz toplanabiliyordu. İthal edilen Hamursuz ve Yahudi baklasından elde edilen gelirden, kısa bir süre sonra kentte Hamursuz üretilmeye başlandığı için yoksun kalınmıştı. Bağışlarıyla Ozer Dalim'in bütçesine katkıda bulunması gereken zengin aileler, toplumsal dayanışma bilincine sahip değillerdi. Anlaşıldığına göre, yoksula yardım etmeyi emreden dinsel yaptırımları da unutmuşlardı. Hemen hepsi, kuruma bağışta bulunmaktansa gösterişli düğünlere harcama yapmayı yeğliyorlardı.[30] Ozer Dalim'in en önemli gelir kaynaklarından birini oluşturan piyangolar[31] ise, zaman zaman, Osmanlı otoritelerinin kurumun kuruluş amacı ve etkinlikleriyle ilgili şüpheleri sonucu iptal edilmekteydi. Örneğin 1898 yılında, Ozer Dalim'in "Avad Halsid Cemiyet-i Hafiyyesi"[32] adına para toplamasından şüphelenen yönetimin emri ile, kurumun 15.000 liralık piyango düzenleme başvurusu reddedilmişti. Ardından, Avram Çikurel, Rafael Arditi, Nesim Levi, Davi Nahum, Davi Barki, Salamon Roditi ve Bohor Benezra tarafından Yoksul ve Yetimler Okulu yararına bastırılan 72.000 Mecidiye tutarındaki piyango biletlerinin satışı yasaklanmış, biletler toplatılmıştı.[33]

1903 yılında kurulan Ozer Dalim, tıpkı öncekiler gibi yaşlılara, dul ve yetimlere, yoksullara yardım ederek dilenciliği önlemeye çalıştı. Gelirinin büyük bir kısmı hâlâ bağışlar, ce-

Ozer Dalim'in II. Meşrutiyet'ten sonra Bağış için açtığı Altın Kitap'ın önsözü

Hamiyetlü Efendim Hazretleri

İzmir'de 1294 senesinde te'sis edilmiş olan (Fukaraperver Musevi Cemiyeti) aciz, alil, fakirlerle, eytam ve dul kadınları zillet-i teseülden kurtarmak ve kuvvet-i layemutlarını elde edebilmek içün memleketde dolaşmakdan men etmek maksad-ı hayrisiyle teşekkül etmiş idi. Teseülün manen ve maddeten hasıl etdiği zararlar ile izzet-i nefs-i milliye bu yüzden dari olduğu leke cüzi mülahaza ile anlaşılabileceğinden çocuk, ihtiyar, erkek, kadın, yüzlerce efkar-ı fıkara ile kör topal takımının yazın şiddetli sıcaklarda, kışın vahim soğuklarda sokaklarda dolaşmanın az çok temin-i maişet etmek efradı ahalinin hissiyat-ı merhametine yakışamayacağı mülahaza edilmişdir.

İşbu cemiyet-i hayriyemiz mekasid-i insaniyetperveranesini ifa edebilmesi içün ahaliden bazı muayyen ve küçük varidat te'min etmiş ise de bunlar husul-ü maksada gayrı kafi bulunduğundan büdcesinin ikmali ashab-ı hayratın ianat-ı müteferrikasına muhtac bulunmuşdur. Cemiyetimizin etdiği ve edeceği hidematın kıymet ve ehemmiyetini takdir edib de mühimce ianatda bulunmak suretiyle ibraz-ı asar-ı insaniyet ve merhamet edecek olan ashab-ı hayratın esamisini derc etmek ve bu esamiyi gerek emsal-i hazıra ve gerekse emsal-i müstakbelenin enzar-ı şükran ve minnetdarisine arz eylemek üzere işbu (Altun Kitab)'ın ihzarına münasib görmüşdür.

Bu kitabı ele alıb da cemiyetin maksad-ı teşekkülünü anlayacak olan erbab-ı hayır isminin kitaba derci ve böylece yüzlerce aceze ve bivayeganın davat-ı minnetdaranelerini celb etmeği arzu edecekleri şübhesizdir.

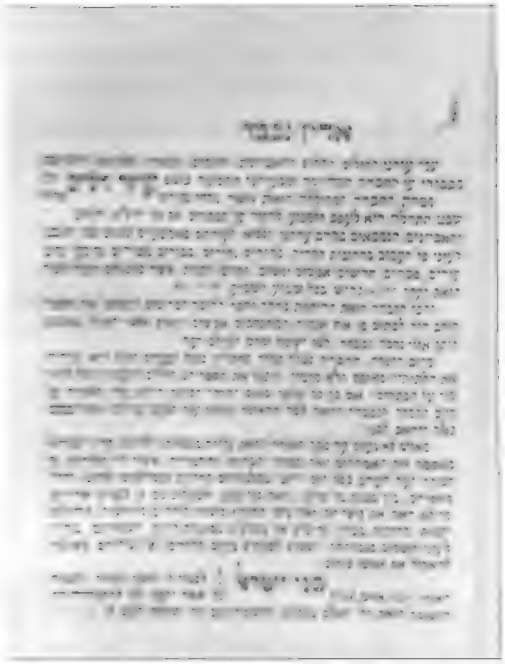

larına rağmen, İzmir Yahudi Cemaati'nin sadece küçük bir bölümünün sosyo-ekonomik kalkınması sağlanabildi. Ne çarpık gelir dağılımı düzeldi ne de hâlâ çoğunluğu oluşturan yoksul sınıfın sorunları çözümlendi. Fakat, Ozer Dalim lehine önemli bir gelişme oldu. Ozer Dalim, sosyo-ekonomik bunalımın yolaçtığı olumsuz koşullarla mücadelede kendine bir yandaş, bir destekçi buldu. Üstelik bu destekçi ona, önceki kurumların sahip olmadığı avantajlı bir çalışma ortamı hazırladı. Alliance'ın etkinlikleri, İzmir Yahudi Cemaati'ne yaklaşık ikiyüz yıl süren uyuşukluktan silkinip kurtulması için bir olanak tanımıştı. Bu olanağı değerlendiren Yahudiler de, cemaatın sosyo-ekonomik kalkınma sürecini başlatmışlardı. En önemli gelişme ise, "Toplumsal Dayanışma" ilkesinin benimsenmesi idi. Bu ortamdan yararlanan Ozer Dalim, II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra, kuruma bağış yapanların adlarının kaydedileceği onur defteri "Altın Kitap"ı açtı. Böylece, Yahudi geleneksel değerlerine saygılı, birbirine kenetlenmiş üstelik onur defterine kaydedileceğini bilen cemaat üyeleri, Ozer Dalim'in "bağış yapın" çağrısını yanıtsız bırakmayacaklardı. Tabii ki sosyo-ekonomik koşullarının elverdiği ölçüde. Osmanlı Devleti'nın 29 Ekim 1914'de Birinci Dünya Savaşı'na girmesi, sadece ülkenin sosyo-ekonomik yapısını altüst etmekle kalmadı aynı zamanda, Yahudi Cemaatinin 20. yüzyıl başında başlayan kalkınma hamlesini de baltaladı. Savaş ekonomisinin egemen olduğu bu ortamda, Yahudilerin yeni bir sosyo-ekonomik bunalımla yüzyüze gelmesi kaçınılmazdı.[35] Savaşın ilk günlerinde 20 ile 45 yaş arasındaki tüm erkekler askerlik görevi ile yükümlü tutuldular.[36] 25 Temmuz 1325 (6-7 Temmuz 1909) tarihli Askerlik Yasası,[37] gayrı-müslimlerin askerliğini Müslüman Türklerin tâbi olduğu esaslara bağladığı için, din ve ırk ayrımı olmaksızın tüm Osmanlı uyruklular, askerlik görevini yerine getirmek zorundaydılar. 15 Şubat 1915'de gayrı-müslimleri askerlikten muaf tutacak olan Bedelli Askerlik Sistemi tekrar uygulanmaya başladı.[38] Ancak bu uygulama, İzmir Yahudi Cemaati içinde sayıca çoğunluğu oluşturan yoksul ve orta sınıf için bir şey ifade etmiyordu. Çünkü malî olanaklardan yoksun olan bu iki sınıfın üyelerinin, askerlikten muaf tutulmalarını sağlayacak bedeli ödemeleri olanaksızdı. Böylece, yoksul ve orta sınıfa dahil pek çok İzmirli Yahudi askere çağrıldı.[39] Askere alınmayanlar ise, ya tarımsal üretimi arttırmak amacıyla kurulan Tarım

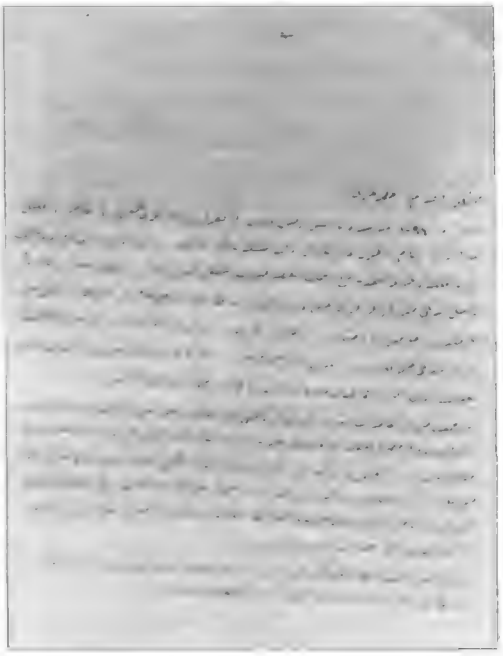

Altın Kitap'ın Osmanlıca önsözü

Alayları ve Çiftçi Taburlarında ya da ordunun giyecek gereksinmelerinin karşılanması için kurulan atölyelerde çalışarak Osmanlı ordusuna hizmet verdiler. Örneğin, terzi ve ayakkabı yapımcılarının hemen hepsi, askere elbise ve ayakkabı hazırlamakla görevlendirilmişlerdi.[40] Ordunun hizmetine alınmayan Yahudi esnafın çoğu işsiz kaldı. Yahudi ailelerinin karşı karşıya olduğu mali sorunlar, Osmanlı hükümetinin Osmanlı piyasasındaki malların büyük bir bölümünü orduya ayırmaya başlaması ile bir kat daha perçinlendi. Ne memurun ne işsiz esnafın ne de Yahudi ailesinin belkemiği sayılan eşlerinden yoksun bırakılan Yahudi kadınların aylık geliri, ev kirası ve zorunlu tüketim maddelerinin artan fiyatlarını karşılamaya yetiyordu.[41] Pek çok Yahudi, çocuklarının karnını doyurabilmek için önce evindeki mobilyaları satışa çıkardı. Satılacak mobilya kalmayınca, çocukları ile birlikte ayak işlerinde (hizmetçilik, bulaşıkçılık gibi) ve sezonluk işlerde (fig toplamak, üzüm kurutmak gibi) çalışmaya başladılar. Okul çağındaki çocuklar, okullarından ayrılıp iş aramak zorunda kaldılar. Her geçen gün, dilenen ailelerin sayısı arttı.[42] Bu ailelere yardım edebilecek tek kuruluş, sosyal yardım kurumları idi. Fakat onlar da, Birinci Dünya Savaşı'nın yolaçtığı olumsuz koşullardan etkilenip mali krize girmişlerdi. Sosyal yardım kurumlarından biri olan Ozer Dalim'in etkinliklerini sürdürebilmesi, öncelikle gelir kaynaklarının kesintisiz toplanması koşuluna bağlıydı. Ancak, bu kaynakların büyük bir kısmını oluşturan bağışların ve cemaat vergilerinin, savaş yıllarında yoksullaşan İzmir Yahudi Cemaati üyelerince ödenmesi olanaksızdı. Öte yandan, Alliance Israelite Universelle'in Ozer Dalim'e verdiği maddi ve manevi destek de sona ermişti.[43] Savaş boyunca Hahambaşılık ve ekibine özel devlet ödenekleri tahsis ederek, Yahudilere ait eğitim ve sosyal yardım kurumlarının bütçesine katkıda bulunmaya özen gösteren Osmanlı hükümetinin çabaları ise, işe yaramamıştı.[44] Böylece Ozer Dalim, 6 Aralık 1915 ile 12 Kasım 1919 tarihleri arasında, etkinliklerine ara vermek zorunda kaldı.[45] İzmir Yunan işgalinde iken, yeniden çalışmaya başlayan bu kurumun ne zaman ve neden kapandığını saptamak oldukça güç. En son 26 Haziran 1923 tarihinde bağış aldığına göre, Lozan

Aron de Yosef Hazan

Antlaşması imzalandıktan hemen sonra kapanmış olsa gerek.[46] Ozer Dalim'in, artık etkinliklerine gereksinme duyulmadığı için kapandığı kanısında değiliz. Çünkü, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında İzmir'de, yaşamak için dilenmek zorunda kalan yoksul Yahudilerin sayısının her geçen gün arttığını ve onların yardım istemine yanıt verebilmek amacıyla Ozer Dalim'in tekrar kurulduğunu biliyoruz. O halde, 1923 yılında kapanmasının nedenini iki olasılıkla açıklayabiliriz: Ya, İzmir'i kasıp kavuran büyük yangın (1922) İzmir Yahudi Cemaati'nin sosyo-ekonomik yapısına zarar verdiği zaman Ozer Dalim, gelir kaynaklarından yoksun kalıp mali krize girdi. Bu yüzden, bir süre sonra kapatıldı.[47] Ya da, yeni Türk Devleti'nin sınırları içinde Türk yasalarına saygılı bir yaşam sürmeyi yeğleyen İzmir Yahudileri, Osmanlı Devleti'nin siyasal mirasını arıtan Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra bu seçimi kanıtlama gereksinimi duydular. Bununla ilgili olarak, Osmanlı döneminden miras kalan kurumlardan biri olan Ozer Dalim'i kapattılar. Cumhuriyet ilan edildikten sonra, yeni yasalara uygun şekilde yeniden kurdular.[48]

Ozer Dalim, Haziran 1924'te kuruldu. Yönetim Kurulu, yedi kişiden oluşuyordu: Hillel Palaçi (Sigortacı), İsak Levi (Hazır elbiseci), Jak Albağlı (Hırdavatcı), Avram Farhi (Banka memuru), Bohor Melammet (Müezzin), Moiz Rozanes (Çuval tüccarı) ve David Sason (Kazmirci). Önceki Ozer Dalimler gibi, yoksullara yardım etmek ve dilenciliği önlemek amacıyla kurulmuştu fakat, onlardan daha çağdaş bir yardım kampanyası yürüttü. Ozer Dalim'e göre, İzmir'de iki tür yoksul vardı: Açıkça dilenenler ve yoksulluğunu saklayıp her çeşit yardımı reddedenler. Ozer Dalim, kentteki yoksulların kimliğini saptayabilmek ve onların gururunu incitmeden mali yardımda bulunabilmek için özel bir komisyon oluşturdu. Bu komisyon da, yardıma gereksinme duyanlara 5 ile 15 lira arasında haftalık vermeye başladı. Kurumun gelir kaynakları; üye aidatları, bağışlar ve Vilayetin izniyle yılda iki kez düzenlenen balolardan elde edilen gelirdi. Balolar, Ozer Dalim'in kadınlar komitesi tarafından organize edilmekteydi. Ayrıca, her eve birer kumbara dağıtılmıştı. Ev sahibi ve konuklarının kumbaraya attığı paralar, yardım komisyonu tarafından her

[illegible] Onlar [illegible] nufu- [illegible] Ozer Dalim'in [illegible] ve etkinliklerine gereksinme kalmamıştı.

İzmir Yahudi Cemaati, bugün belli başlı Sinagoglarda bulunan üzerinde "Ozer Dalim" yazılı kumbaralar ara- [illegible] yardım geleneğini [illegible]

NOTLAR

1 M.O. 586 [illegible] man Fırat Nehri çevresine sürül[illegible] bir kısmı İstanbul, İzmir [illegible] d[illegible]yerleştiler. Bkz. Avram Galante, **Fatih Sultan Mehmed Zamanında Istanbul Yahudileri** İst. 1953 5. Bir grup Yahudi Fenike[illegible] esir [illegible] tarafından İyonyalılara satıldığı zaman İzmir'e geldi. Bkz. Moshe Sevilla Sharon, **Türkiye Yahudileri**, Yerushalayim 1981, 3. Diğer örnekler için bkz. Avram Galante, **Histoire des Juifs d'Anatolie-Les Juifs d'Izmir (Smyrne)**, İst. 1937, 7-8. Avram Galante, **Les Juifs sous la domination des Turcs Seldjoukides** İst. 1941 12

2 [illegible] Peamim [illegible] 12 198[illegible] 47 Avram Galante ve Walter F.Weiker, 5 [illegible] Yahudilerin yaşadığı iller [illegible] sürmektedirler. Bkz. Galante, Histoire des Juifs..., 10. Walter F.Weiker, "The Socioeconomic Position of the Jews as Reflected in Statistical and Survey Information", **Türkiye'de Yahudiler-500 Yıldır Paylaşılan Tarih Sempozyumu**, İst. (31 Mayıs-4 Haziran 1992), yayınlanmamış bildiri, 3.

3 1492 ve 1497 yıllarında İspanya ve Porte[kiz]'den kovulup Osmanlı Devleti'ne sığınan Sefaradım ilber Yahudiler[illegible] önce İzmir'e değil, kente yakın kasabalara (Tire, Manisa) yerleşmeyi yeğlediler. İzmir, Anadolu'nun ticaret merkezi olduktan sonra, Yahudi tüccarların ilgi odağı haline geldi. Önce, ticari etkinliklerde bu[l]unmak amacıyla kente gelen Tire, Manisa, Selanik, Patras, İstanbul, Ankara ve Safed'li Yahudiler, sonra kente yerleştiler. Bkz. Barnai, Raşıt Hakehila HaYahudit..., 47-49, 54. Jacob Barnai, "On the History of the Jews in the Ottoman Empire", **Sephardi Jews in the Ottoman Empire**, New York 1990, 21-22. Jacob Barnai, "The Development of Community Organizational Structure", **Türkiye'de Yahudiler-500 Yıldır Paylaşılan Tarih Sempozyumu**, İst. (31 Mayıs - 4 Haziran 1992), yayınlanmamış bildiri, 4.

4 Barnai, Raşit HaKehila HaYahudit..., 48. Başlangıçta Yahudiler, coğrafi orijinlerine göre Kahal (topluluk) adı altında ayrı ayrı organize olmaktaydılar. Her Kahal'in kendine ait bir Sinagogu ve bir Hahamı vardı. Mali, idari, hukuki alanlarda otorite sahibi olan ve Osmanlı yönetimi ile Kahal arasındaki ilişkilerin yürütülmesinin sorumluluğunu üstlenen Kehila Organizasyonu ise, kentte varolan tüm Kehalim'i (topluluklar) temsil ediyordu. Zamanla, Sefarad kültürü tüm Yahudiler tarafından (Romanoit ve Eşkenazim) benimsendi ve Judeo İspanyol (Yahudice) dilini kullanan tek bir Yahudi Cemaati oluştu. Bkz. Barnai, **On the History of the Jews...**, 23-25.

5 Ayrıntılı bilgi için bkz. Daniel Goffman, **Izmir and the Levantine World 1550-1650**, Washington [illegible] 86-88. Eliezer Bashan, "Contacts between Jews in Smyrna and the Levant Company [illegible] the seventeenth [illegible]", **Jewish Historical Studies** [illegible] 29 1988, 54-57. Barnai, On the History of the Jews..., 26. [illegible] Levy, **The Sephardim in the Ottoman Empire**, Princeton New Jersey 1992, 28-34.

6 Sefaradım'ın beraberinde getirdiği kültürel servet, Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldan itibaren başlayan düşüşünün Osmanlı Yahudi Cemaati üzerindeki olumsuz etkilerini 18. yüzyıla kadar geciktirmiş fakat önleyememişti. Böylece Yahudiler, kaderbirliği yaptıkları Türklerle birlikte çöküş dönemine girmişlerdi.

7 Arttırılan et, şarap, peynir ve tuz gabeli (vergileri), vergi dağılımında büyük bir adaletsizliğe yolaçınca en çok yoksul Yahudi sınıfı etkilenmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Siren Bora, **20. Yuzyıl Başında İzmir'de Yahudiler (1908-1923)**, İzmir 1993, yayınlanmamış doktora tezi, 44-47. Galante, **Histoire des Juifs d'Anatolie**, 28-36

8 Barnai, On the History of the Jews..., 28. Levy, **a.g.e.**, 75

9 Bernard Lewis, **The Jews of Islam**, Princeton New Jersey 1984, 142-147. Robert W. Olson, "Jews in the Ottoman Empire and their role in the light of new documents: Addenda and Revisions to Gibb and Bowen", **İstanbul Universitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İst. 1977, 126-128.

10 Modern eğitim olanaklarından yoksun olan Talmud Tora'lardaki (ilkokullar) birkaç yıllık öğrenimde, sadece toplama, çıkarma ve dinsel metinlerin Judeo İspanyol diline çevirileri öğretiliyordu. Bkz. Demetrius Geogiades, **Smyrne et L Asie Mineure-au point de vue économique et commerciale**, Paris 1885, 122. Josiah Brewer, **A Residance at Constantinople in the year 1827 with notes to the present time**, New Haven 1830, 355-356.

11 Lewis, **a.g.e.**, 18.-17. yüzyıldaki göçler, İtalya (Livorno ve Venedik), Hollanda (Amsterdam) ve Portekiz'den Yahudileri getirirken; 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyıldaki göçler, Polonya ve Rusya'nın yoksul Yahudilerini getirmişti. Bkz. Barnai, Raşıt HaKehila HaYahudit..., 55-58. Henri Nahum, **Les Juifs de Smyrne a la fin du XIX ème siecle et au debut du XX ème siecle**, Paris 1990, 173-174.

12 Brewer, **a.g.e.**, 66. Quetin, **Guide en Orient**, Paris 1844, 112. Rauf Beyru, **18 ve 19. Yüzyıllarda İzmir**, İzmir 1973, 40. Nahum, **a.g.e.**, 126. Paul Dumont, "Jewish Communities in Turkey during the last decades of the nineteenth century in the light of the Archieves of the Alliance Israelite Universelle", **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, New York 1982, vol 1, 216.

13 Charles de Sherzer, **Smyrne-Consideree au point de vue georapheque, économique et intellectuel**, Leipzig 1880, 61. Mübeccel Belik Kıray, **Örgütleşemeyen Kent, İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni**, Ank. 1972, 46.

14 Aron Rodrigue, "Ondokuzuncu Yüzyılda Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması - Çok Dilli Bir Cemaatın Oluşumu", **Tarih ve Toplum**, cilt 6, 22.

15 Nahum, **a.g.e.**, 126-127. Dumont, **a.g.m.**, 216.

16 Lazaretto (Yoksullar Yurdu), 19. yüzyılın ilk yarısında Osbia adlı Hollandalı Yahudi bir kadın tarafından Mezarlıkbaşı'nda kuruldu ve İzmir Yahudi Cemaati'ne hibe edildi. 1841 yılındaki büyük yangında bina yanınca yerine, Baron de Rothschild, Moiz Montefiore ve Adolf Cremieux'nün maddi katkılarıyla 300 odalı yeni Lazaretto inşa edildi. Galante, Historie des Juifs d'Anatolie..., 98-99. 1907 yılının Temmuz ayında, Lazaretto'da 1500 Yahudi barınıyordu. **Ahenk**, 27 Haziran 1905.

17 Nahum, **a.g.e.**, 126-130. Dumont, **a.g.m.**, 210-211. **Hizmet**, 16 Aralık 1890.

18 Hahambaşı Yosef Eskapa tarafından 1642 yılında kurulan bu kurum, hasta ve yaşlılara dört çeşit hizmet vermekteydi: Hasta bakımı, cenaze işleri, ölünün yıkanması ve kadınlar kolunun etkinlikleri. Bkz. Galante, **a.g.e.**, 87-89.

19 18. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Avrupa ve Rusya'dan İzmir'e gelen yoksul Yahudiler, onları barındıracak ve iş olanağı sağlayacak ekonomik güce sahip olmayan İzmir Yahudi Cemaati için büyük bir yük olmuşlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nahum, **a.g.e.**, 173-174.

20 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulan yardım kurumları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Galante, **a.g.e.**, 89-99.

21 Bergama, İstanbul, Bursa, Çanakkale, Ankara ve Selanik'te kurulan yardım kurumları için bkz. Avram Galante, **Histoire des Juifs de**

Turquie, tome 1, İst., t.y., 341-348. Avram Galante, **Histoire des Juifs de Turquie**, tome 4, İst., t.y., 3-4, 172-174, 207.

22 Levililer 5. bölüm, 23. ayet; Tesniye 15. bölüm, 7. ve 8. ayetler; Tesniye 23. bölüm, 21. ayet; Tesniye 24. bölüm, 13. ayet; Çıkış 22. bölüm, 25. ayet. Bkz. **Kitabı Mukaddes-Eski ve Yeni Ahit**, İst. 1988. **Everyman's Judaica**. Jerusalem 1975, 133. **Jewish Values**, Jerusalem 1974, 166-175.

23 Everyman's Judaica, 120.

24 İbranice, yoksula yardım anlamına gelen Ozer Dalım, Kipur günü duaları arasında her sabah okunması gereken dua metni içinde yeralmaktadır: Kim ki yoksula yardım eder ve Tanrı onun yoksula hizmet ettiğini görürse, o Tanrı tarafından kutsanır ve övgüye layık olur. Bkz. **Mahzor Tefilot Leyom Kipur** (Kipur Günü Duaları), İsrail 1971, 184. Osmanlı Yahudi Cemaati'nin sosyo-ekonomik bunalım sonucu yoksullaştığı 19. yüzyılın ikinci yarısında, sadece İzmir'de değil aynı zamanda İstanbul ve Çanakkale'de de Ozer Dalim'in kurulduğunu saptadık. Bkz. Galante, **Histoire des Juifs de Turquie,** tome 1, 341. Galante, **Histoire des Juifs de Turquie,** tome 4, 207.

25 Aaron de Yosef Hazan, 1848 yılında İzmir'de doğdu. İlköğrenimini Talmud Tora'da tamamladı. Daha sonra Jak Mizrahi'nin kurduğu okulda öğrenimine devam ederken Türkçe, Fransızca ve İtalyanca öğrendi. Alliance okullarında Türkçe dersi verdi. **Le Courrier de Smyrne** gazetesinde makaleleri yayınlandı. 1871 yılında "La Esperansa" gazetesini kurdu. Uzun yıllar İzmir'deki İtalyan Konsolosluğu'nun tercümanlığını yaptı. 1890 yılında, "Mecidiye" nişanı ile ödüllendirildi. Uzun yıllar Ozer Dalim'in yöneticiliğini yaptı. 19 Mart 1931 yılında İzmir'de öldü. Bkz. Nesim Benbanaste, **Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi**, İst. 1988, 273. Avram Ventura, "Aron de Yosef Hazan (1848-1931)", **Şalom**, 18 Mart 1922.

26 **Sulh ve Teavün Cemiyeti**, İzmir t.y., 37. **Altın Kitap**, İzmir t.y., 1. Onur defteri olan bu kitabı Ozer Dalim hazırlamıştır.

27 İbrani Takvimi ayın dünya çevresindeki, Miladi Takvim ise dünyanın güneş çevresindeki dönüşüne dayandığı için bu iki takvim arasında 11 gün fark vardır. İbrani Takvimine göre, yılın ilk ayı, ayın yeniden ilk göründüğü günden itibaren başlar. O gün yılbaşıdır. Yılbaşından on gün sonra, günahların affedilmesi için oruç tutulup dua edildiği gün ise, Kipur günüdür. Bkz. Moshe Sevilla Sharon, **İsrail Bayramları**, Yerushalayim 1985. 20. yüzyıl başlarına dek, Kipur gecesi oruç sona erdikten sonra, İzmir Yahudi Cemaati yönetimi tarafından yardım kurumlarına verilmek üzere bağış toplanırdı. Bu gelenek günümüzde sona ermiştir.

28 Hamursuz (Matsa), Pesah bayramında yenen bir çeşit mayasız ekmektir.

29 Galante, **Histoire des Juifs d'Anatolie**..., 88.

30 **Üstad**, 23 Mayıs . **Üstad**, 10 Kanun-u sani.

31 **La Buena Esperansa**, 12 Eniro 1894 (12 Ocak 1894).

32 Yaptığımız araştırmalar sırasında, Avad Halsid Cemiyeti hakkında herhangi bir bulguya rastlamadık. Sözkonusu cemiyet, sosyal yardım kurumlarından biri olan Aavat Hassed olabilir. Bu kurum, 1895 yılında David Meyuhas ile David Yellin tarafından Bene Berıt'in bir kolu olarak kurulmuş ve 1899 yılında kapanmıştı. Bkz. Galante, **a.g.e.**, 102. **1900 Indicateur Françols des Professions Commerciales et Industrielles de Smyrne et Anatolie**, Smyrne 1315, LXI.

33 Başbakanlık Arşivi. **Y.Kamil Paşa 86/8 - 785.**

34 Alliance Israelite Universelle, bir grup Yahudi genci tarafından 1860 yılında Paris'te kuruldu. 1867 yılından itıbaren. Osmanlı kentlerinde ilk ve orta dereceli okullar, meslek okulları ve sosyal yardım kurumları açmaya başladı. Bkz. Aron Rodrigue, **French Jews Turkish Jews, The Alliance Israelite Universelle in Turkey 1860-1914**. Harvard University 1985 (Ph.D. dissertation).

35 Nahum, **a.g.e.**, 130. İzmir Yahud Cemaatı'nin nüfusu. Alliance Teftiş Komıtes nın doğuya gönderdiği araştırma kurulunun hazırladığı rapora göre 1908 yılında 35.000, İzmir Bene Berıt Cemiyeti tarafından hazırlanan bir rapora göre 1916 yılında 40.000 idi. Bkz. Nahum, **a.g.e.**, 130, 199. O halde, 1914 yılındaki Yahudi nüfus, 35.000 ile 40.000 arasında olsa gerek.

36 Avram Galante, **Medecins Juifs-Au service de la Turquie**, İst. 1938, 39.

37 **Düstur (1324-1325)**, cilt 1, 420-421.

38 Feroz Ahmad'a göre, gayrı-müslimlerin askerden muaf tutulma bedelinin, Hazine'ye yılda yaklaşık 120.000 lira gelir getireceğini düşünen İttihatçılar, askerlik bedelinin ödenmesini yeğlemekteydiler. Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**. İst. 1986, 138. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı, gayrı-müslimlerin askerlik görevini gündeme getirdi ise de, uygulamada askerlik bedelinin ödenmesi yeğlenmişti. Bu uygulama, 25 Temmuz 1325'de Askerlik Yasası ilan edilinceye kadar devam etmişti. Enver Ziya Karal. **Osmanlı Tarihi**, cilt 7, Ank. 1977, 182-183.

39 Yahudilerin bir kısmı cephe gerisinde silahsız er olarak askerlik hizmetini yerine getirirken, bir kısmı, cephelerde savaşıp şehit düştü. Bkz. Kudüs Yahudi Tarihi Merkez Arşivi, **Levi Ailesi P74/1**, A.Levi'nin 5 Ağustos 1919 tarihli mektubu. İzmir Karataş Hastanesi Arşivi, Yuda oğlu Mişon Mizrahi'ye ait Terhis Mazbatası. Galante, Medecins Juifs..., 38-39. Nahum, **a.g.e.**, 197. Sadece din adamları askerlikten muaf tutulmuşlardı. Bkz. Stanford Shaw, "1. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Yahudileri", **Şalom**. 21 Kasım 1990. Hazan olan Şimuel oğlu İlya Kohen'e ait "1330 senesi Nefer Birliği davetine icabet edenlere mahsus muvakkat vesikası", (Şimuel Kohen Koleksiyonundan). Saklananlar, yabancı devletlerin uyruğuna geçenler ve ülkeden ayrılanlar ise, askerlik görevinden kaçmışlardı. Bkz. Nahum, **a.g.e.**, 197.

40 Nahum, **a.g.e.**, 201.

41 Ayrıntılı bilgi için bkz. Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Ank. 1982. 235, 342.

42 Nahum, **a.g.e.**, 197-200. Bora, **a.g.e.**, 280-287.

43 Osmanlı hükümeti, savaş sırasında Fransız uyruğundaki Yahudilere ait olan Alliance kurumlarının etkinliklerini yasaklamamıştı. Ancak çalışmalarının sürmesi, yönetimi Osmanlı uyruğunda olan Yahudilere devretme koşuluna bağlıydı. Kapanmamak için, hükümetin öne sürdüğü koşulu yerine getiren Alliance yetkilileri, Paris'teki Merkez Komite'den alınan mali yardımdan yoksun kaldılar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nahum, **a.g.e.**, 197-198.

44 Shaw, **a.g.m.**

45 Ozer Dalım'in çalışmalarına katkıda bulunanların anısına hazırlanan Altın Kitap, 1910 ile 1938 yılları arasında, kuruma bağış yapanların adlarını, bağış tutarlarını ve bağışın yapıldığı tarihleri içermektedir. Bu kayıtlara göre Ozer Dalım, 6 Aralık 1915 ile 12 Kasım 1919 tarihleri arasında tek bir bağış alamamıştır.

46 Lozan Konferansı 20 Kasım 1922 ile 24 Temmuz 1923 tarihleri arasında yapılmıştı. 1903 yılında kurulan Ozer Dalım'e son bağış, 23 Haziran 1923 tarihinde yapıldığına göre kurum, Lozan Konferansı sona ermeden kısa bir süre önce veya konferans sonrasında kapanmış olsa gerek.

47 Türk ordusu 9 Eylül 1922'de İzmir'e girdiği zaman, kaçan Yunan askeri (ya da Ermeniler) kenti ateşe vermişti. Yanan Ermeni ve Frenk mahallelerinde işyeri olan Yahudiler, işlerini ve mülklerini kaybedip yoksullaştılar. Öte yandan, mahalleleri tamamen yanan Manisa, Kasaba, Aydın ve Nazilli'li Yahudiler İzmir'e geldiler. Sayıları 15.000'i bulan bu göçmenlerin ne parası ne işi ne de yatacak evi vardı. Yangın sonucu mülklerini kaybeden ya da güvenliğinin tehlikede olduğunu duşünen Yahudilerin bir kısmı kent terketmıştı. Ancak bunu başarabilenlerin sayısı sınırlı idi. Böylece İzmir Yahudi Cemaatı, tıpkı kent gibi bir enkaz haline dönüştü. Bkz. Nahum, **a.g.e.**, 210-215.

48 Lozan Antlaşması, Türkiye sınırları içindeki azınlıklara özel hak ve ayrıcalıklar tanımıştı. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyasası**, Ank. 1973, 141-142. Azınlıklar içinde ilk kez Yahudiler, tanınan hak ve ayrıcalıkları istemediklerini ilan ettiler. Ayrıca yabancı uyruğunda olan pek çok Yahudi, Türk uyruğuna geçti. Bkz. Moshe Sevilla Sharon, **Türkiye Yahudileri**. Yerushalayim 1981, 84-85. Avram Galante, **Türkler ve Yahudiler**, İst. 1947. 61-64. Ozer Dalim'in 1923 yılında kapatılıp 1924 yılında Cumhuriyet yasalarına göre tekrar kurulması, Yahudilerin yukarıda sözünü ettiğimiz kararının bir uzantısı olsa gerek.

49 Türkiye'den İsrail'e göç eden Yahudilerin sayısı 1948 yılında 4362, 1949 yılında ise 26.306 idi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Walter F.Weker, **The Unseen Israelis**, University Press of America 1988. 19-31.

Velestinli Rēgas'ın "Anayasa"sı

HERKÜL MİLLAS

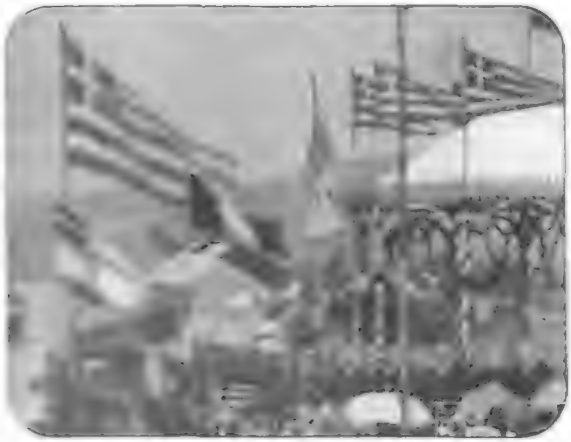

Yunan ulusçuluğunun öncülerinden sayılmıştır. Oysa Rēgas Osmanlı Devleti'nin sürekliliği içinde ve demokratik bir halk ayaklanması sonucunda din ve dil farkı gözetilmeden bütün toplulukların bir arada yaşayabilecekleri bir devletin kurulması için mücadele etmişti. Rēgas herhalde ilk Osmanlı "anayasa taslağını" da hazırlamış olan aydındır.

Rēgas Tesalya'nın (Doğu Yunanistan) Velestino köyünde doğmuştur. O yakınlarda antik Pherai kenti de bulunduğundan, ölümünden sonra Yunan aydınları ona "Rēgas Phereos" (Velestinli Rēgas) demişlerdir; ulusçu tarihçilik onu yeniden vaftiz edip "antik Yunanla" ilişkili kılmıştır. İstanbul'da Fenerliler'in yanında bulunmuş olan Rēgas, en yoğun faaliyetini "sekreter" olarak çalıştığı Eflâk'ta göstermişti. Batı'da ünlü olmuş olan ve "aydınlanma" anlayışını dile getiren öyküleri çevirmiş, ünlü *Marş* adlı şiirini yayımlamış ve nihayet *Anayasa*'yı hazırlamıştı. Napolyon ile de irtibat kurduğu söylenen Rēgas, Mora'da Fransız Devrimi paralelinde geliştirmeyi düşündüğü bir devrim hazırlığı içindeyken, Viyana'da Avusturya polisi tarafından tutuklanmış; Osmanlı Devleti yöneticilerine teslim edilmiş ve sekiz kadar arkadaşıyla birlikte idam edilmiştir.

Yunanlı tarihçi Apostolos Daskalakēs, *Velestinli Rēgas'ın Yönetimi* adlı çalışması bu konuda en kapsamlı çalışmalardan biridir (*To Politeuma tou Rēga Belestinlē*, Atina, Bagionakē Yayınları, 1976, 145 sayfa). Yetmiş sayfalık giriş bölümünde yazar Rēgas'ın dönemini, *Anayasa*'nın yazılışını olanaklı kılan ortamı ve metnin bir yorumunu sunmaktadır. Ayrıca bu bölümde bu konuda yapılmış olan çalışmalar üzerinde kapsamlı bilgi verilmektedir. Kitabın ikinci bölümünde Rēgas'ın *Anayasa*'sı sunulmaktadır.

Rēgas'ın 1797 tarihinde Yunanca yazılan ve 3000 nüsha olarak basılan anayasaya metni ile 1793 tarihli Fransız Anayasa'sı metni karşılaştırıldığında, bu Osmanlı aydının bu konudaki katkıları ortaya çıkmaktadır. İfade olarak farklar, seslendiği Doğu'daki halkların siyasi tecrübesizliğinden doğmaktadır: halkın anlayabileceği bir dil kullanılmıştır, siyasi jargona açıklık kazandırılmıştır, örnekler verilmiştir. Ama asıl büyük katkı "Fransız ulusu" için yazılmış olan 1793 anayasasına karşılık. Balkanlar ve Anadolu için yazılan bu anayasada devletin "halkından" söz etmek gerektiği her durumda farklı (bugün "etnik" diyebileceğimiz) toplulukların sıralan-

masıdır. Fransız anayasa "Fransızlar", "yurttaşlar" derken R¯egas Balkan halklarını bir bir sıralamaktadır.

Anayasa'da halktan söz edilirken sürekli olarak "din farkı gözetilmeden Hristiyanlar ve Türkler", "bütün insanlar, Hristiyanlar ve Türkler, doğal olarak eşittir", "Anayasa bütün Hellenler'e, Türkler'e, Ermeniler'e, Yahudiler'e ve başka bütün uluslara (ki Cumhuriyette ikamet etmektedirler) eşitliği, özgürlüğü, her birinin mülk güvenliğini, bütün dinlerin serbestliğini... garanti eder" gibi ifadeler kullanılmıştır.

Kendisine "Hellen" değil, "Rum" (Romeos) diyen Rçgas, "Hellen" sözcüğüne de ilginç bir açıklama getirmektedir. "Hellen halkı, yani din ve dil farkı gözetilmeden bu devlette yaşayanlar, egemenliklerini eyleme sokman için..." demekte ve sonraki 4. maddede bu sözlerine açıklık getirmektedir: "Egemen halk, din ve dil farkı gözetilmeden, Hellen, Bulgar, Arnavut, Ulah, Ermeni, Türk ve başka soylar dahil, bu ülkenin bütün sakinleridir."

Rēgas'ın *Anayasası*'nda bağımsız ve "ulusal" bir devlet anlayışı kuşkusuz yoktur. Metninin hemen başında zaten Osmanlı Devlet'i için "dünyanın en güzel devleti" demektedir. Amacı devlete son vermek değil, bir devrimle, Fransa'da olduğu gibi, devlete demokratik bir yapı kazandırmaktı. Rēgas, Fransa'da yer almış olan politik değişikliklerin Osmanlı Devleti içinde de yer almalarını amaçlamıştı. Bu yönde ulusların "kardeşliğine" inanması da o zamanın ideolojisine uygundu. O yıllarda cepheler "tiranlar" ve "ezilen haklar" olarak algılanıyordu.

Anayasa'da din konusu "herkes dininde serbesttir" gibi kısa ve kesin bir biçimde dile getirilmekte, Ortodoksluk ya da Hristiyanlık dini ve kurumlarına ise hiçbir gönderme yapılmamaktadır. O dönemlerde, Fransız Devrimi'nden yana aydınlarca iki toplumsal güç "düşman" ya da o zamanın sözcüğü ile "tiran" olarak algılanıyordu: soylular ya da aristokrasi olarak isimlendirilen siyasi yöneticiler ve onların ortakları din çevreleri. Bu durumu Osmanlı gerçeğine aktaran aydınlara göre "düşman" hem Osmanlı yöneticiler, hem de din kurumlarının ileri gelenleriydi. *Anayasa*'da dine etraflı olarak yer verilmemesinin nedeni anlaşılır olmaktadır.

Anayasa'nın kimi maddelerine eğildiğimizde bu devrimci kesimin

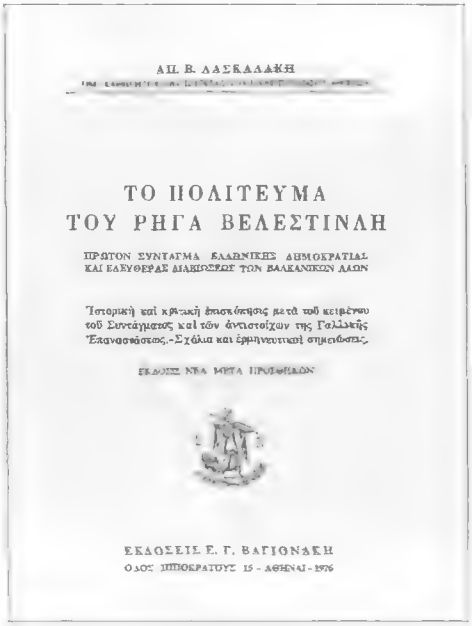
ΑΠ. Β. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ

ΤΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ
ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ

ΠΡΩΤΟΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΑΣ ΔΙΑΒΙΩΣΕΩΣ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΛΑΩΝ

Ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ ἐπισκόπησις μετὰ τοῦ κειμένου
τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν ἀντιστοίχων τῆς Γαλλικῆς
Ἐπαναστάσεως.-Σχόλια καὶ ἑρμηνευτικὰ στηρίγματα.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΝΕΑ ΜΕΤΑ ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΩΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ Ε. Γ. ΒΑΡΙΩΝΑΚΗ
ΟΔΟΣ ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ 15 - ΑΘΗΝΑΙ - 1976

Apostolos Daskalatēs'in kitabının kapağı

Osmanlı Devleti düzeni içinde nelerin sağlanmasının istediğini görebiliriz. Doğal olarak bu maddeler nelerin var olmadığını da göstermektedir: "Hiç kimse canından malından emin değildir, toplumun yapacağı yasalarla istibdad son verilecektir; herkes eşittir, malımızı hiç kimse elimizden almamalıdır" (madde 2); "yasa tüm halkın rızasıyla olur" (4); "görevler (memuriyet) ancak yetenekli olanlara (soylulara değil, H.M.) verilmeli' (5); "hiç kimse yasaya aykırı olarak tutuklanmamalı" (10); "cezalar suçtan önce yapılmış yasalara göre verilmelidir" (14); "herkes malına sahip olabilmelidir" (16); "kölelik yasaktır" (18); "tüm yurttaşlar kanun yapma, seçme ve temsilci saptama konusunda eşittirler" (29). *Anayasa* toplam 159 maddeden içermektedir.

Daskalak¯es'e göre R¯egas'ın *Anayasa*'sı uygulanma fırsatını bulmuş olsaydı, "devletin resmi dili sayılan Yunanca dilinden başka, R¯egas soydaşlarına (yazar R¯egas'ı "Yunan" saymaktadır, H.M.) hiçbir ayrıcalık tanımayacaktı... Bu devlet bir Balkan, ya da daha doğrusu bir Balkan-Asya devleti olacaktı; çünkü Anadolu'yu da içerecekti... R¯egas, ideolojik canlılığı ve geniş hayal gücü ile, 18. yüzyıl içindeki Yunan'ı, Türk'ü, Bulgar'ı, Arnavut'u, Sırp'ı barışsever ve yasalara uyan yurttaşlar, komşusunun kişisel haklarına ve özgürlüğüne saygılı kimseler, devlet iradesine boyun eğen, temsilcilerini karışıklık çıkarmadan seçen, kamusal sorunlarını saygılı bir biçimde tartışan yurttaşlar olarak algılıyordu" (s. 69-73).

Yunan ulusçuluğunun henüz tam olarak biçimlenmediği ve Fransız Devrimi ideolojisinin sınıfsal ve radikal yanının aydınları ve kitleleri hevecana sürüklediği dönemde yaşamış olan Rēgas, dikkat edildiğinde, çok sık ileriye sürüldüğü gibi "milletlerin birliğini" savunan bir düşünür olmamıştı; Rēgas henüz "ulus" kavramının egemen olmadığı bir dönemde "tiran"lara karşı, yani Batı'daki aristokrasinin karşıtı olarak algılanan Osmanlı yöneticileri'ne karşı dil, din farkı gözetmeden, "halk"ın egemenlik haklarını savunmuş olan Osmanlı bir aydındı.

Editor'ün notu: İletişim Yayınları'ndan yayımlanan H. Millas'ın "Yunan Ulusun Doğusu" adlı kitabında Rēgas'ın yaşamına, politik eylemine, yorumuna bir bölüm ayrılmakta. **Marş** adlı şiiri ve **Anayasa'sı**, Fransız Anayasa'sı da kısmen çevrilerek ekte bütün olarak verilmektedir.)

Ölümünün Yüzüncü Yılında

Hilâl-ı Ahmer Kurucusu Dr. Dikran Paşa

KEVORK PAMUKCİYAN

Türkiye'de tıp ilminin gelişmesinde değerli katkısı olan Dr. Dikran [illegible] sı ansiklopedilere geçmediğinden Türk tıp tarihi çevrelerinde kendisine dair pek az bilgi mevcuttur.

Sunduğumuz makale, rahmetli Dr. Arto Mezburyan'ın, Üniversite mezunu Ermeni tabipler hakkında hazırlamış olduğu ve uğruna bütün bir ömür sarfettiği muazzam eserinin, henüz neşredilmemiş ikinci bölümünden alınmıştır. Mezuniyet yılı itibariyle 1864-1885 yıllarını kapsayan, işbu ikinci kısmın elyazmalarını, ricamız üzerine kızı Sayın Alis Gamsarakan, on yıl kadar önce Patrikhanemize hediye etmek lütfunda bulunmuştu. Bir müddet sonra onları baskıya hazırlamağa başladık ise de, maalesef acele işler dolayısiyle devam edemedik.

Önce, birkaç satırla, ömrünün son yıllarında tanışmak fırsatını bulduğumuz, değerli müdekkik Dr. Mezburyan'dan bahsetmek istiyoruz.

Dr. Arto Mezburyan

1 Eylül 1879'da Sarıyer'de doğdu. Pederi Dr. Nerses Mezburyan, zamanının tanınmış şairlerinden ve eğitimcilerindendir. 1842'de, İzmit'in Çengiler (aslı Şengüler) köyünde doğup, 31 Ekim 1880'de İstanbul'da vefat ederek, Balıklı Mezarlığı'na defnedilmiştir. Annesi tarafından ise, Midhat Paşa'nın sağ kolu, Kevork Bahçevanoğlu Efendi'nin (nam-ı diğer Kevork Amira Papazyan) (1807-1883) torununun oğludur.

Önce, Kadıköy'deki Aramyan-Unciyan Mektebi'nde okudu. 1896'da, Üsküdar'daki Berberyan Lisesi'nden mezun oldu. 1903'de, Paris Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden doktorluk diplomasını aldı. Müteakiben İstanbul'a dönerek, Beyoğlu'na yerleşti. 21 Aralık 1906'da, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'ye âza seçildi. Balkan ve Birinci Cihan Harplerinde, Ordu'da hizmette bulundu. Cemaat görevleri de deruhde etti ve uzun yıllar Karagözyan Yetimhanesi'nin yönetim kurulu başkanlığını ifa etti.

Edebî faaliyetine gelince, İstanbul Ermeni Basını'nda, bilhassa Ermeni tabipler hakkında birçok kıymetli makaleleri intişar etmiştir. Kitapları şunlardır:

Manukneru Aroğçabahutyun (Çocukların Hıfzıssıhası), birinci baskı 1912, ikinci baskı 1923; *Hüdzakhti tem Baykar yev Başdbanutyun* (Vereme karşı Mücadele ve Korunma), 1932; *Hay yev Dzakumov Hay Pıjişkner* (Ermeni ve aslen Ermeni Tabipler), Alfabetik Fihrist, 1940: *Anuşik Tıbrotzıs* (Sevimli Okulum), 1946; *Hay yev Dzakumov Hay Pıjişkner,* Mufassal Biyografileri, cilt I. 1688-1863 mezunları, 1950.

Dr. Mezburyan, 19 Ocak 1957'de vefat ederek, Şişli Ermeni Apostolik Mezarlığı'na defnedilmiştir. Ruhu şad olsun. Şimdi de Dr. A. Mezburyan'ın, Dr. Dikran Paşa Peştemalciyan hakkında yazdıklarına geçiyoruz.

Şahsıyla ilgisi olmayan bazı isimleri koymadık, birkaç bilgiyi de tafımızdan ekledik.

Dr. Dikran Paşa Peştemalciyan

Dr. Dikran Paşa, 1863 Patrikhane Nizamnamesi'ni hazırlayan heyete üye olan Sahak Peştemalciyan'ın oğludur. 1838'da Hasköy'de doğmuştur. İlk eğitimini oradaki Nersesyan Mektebi'nde yapmıştır. 1851'de Paris'e giderek, Muradyan Koleji'nde tahsiline devam etmiştir. 1855'de, okulu bitirdikten sonra, mezkûr şehirdeki **Lycée Louis-le-Grand**'a girerek, 1858 veya 1859'da, **bachelier ès sciences** derecesiyle mezun olmuştur.

Değerli araştırmacı Hrand Asadur'a (1862-1928) göre, 1855 sıralarında, Üsküdar'ın Selâmsız Mahallesinde, Surp Haç Kilisesi'nin arka tarafında bulunan ve yaklaşık 1950'de Amerikan Koleji tarafından satın alınarak kârgir binaya çevrilen, Hassa mimarbaşısı Kirkor Amira Baliyan'ın (1764-1831) yazıcısı, Boğos Ağa Odyan'ın (1795-1862) evinin üst katında, Molière'in komedileri amatör gençler tarafından Ermenice olarak temsil edilmiştir. Bunlar arasında, mumaileyhin Kirkor Odyan (1834-1887), Haçik Odyan (1842-1908) ve Nişan Odyan adındaki üç oğlu, Elyas Çayyan (1840-1902) ve Karekin Papazyan'la birlikte, Peştemalciyan da bulunmuştur.[1] Bu temsillerin yaz mevsiminde verildiği anlaşılmaktadır.

Peştemalciyan, 1861'de, Paris Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne girerek, 1867'de doktorluk payesini almıştır. Mezuniyet tezi, **"Des Névralgies Congestives"** başlığını taşımaktadır. Müteakiben İstanbul'a dönerek, 1869'da Beyoğlu'na yerleşmiştir.

12 Şubat 1869'da Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'ye âza seçilmiştir. Suretini sunduğumuz orijinal belge halen arşivimizde bulunmaktadır. Refikasının veya kızının ölümünden sonra, diğer evrakla birlikte o da Dr. Mezburyan'a intikal etmiştir. Dr. Mezburyan'ın ölümünden sonra da, kızı Madam Alis Gamsarakan onu tarafımıza hediye etmek lûtfunda bulunmuştur. 15 Şubat 1877-15 Şubat 1878 döneminde ise, Cemiyet'in başkanlığını ifa etmiştir. Cemiyet'e sunduğu Fransızca bildiriler şunlardır:

"Travaux et discussions: Les cosmétiques à Constantinople et leurs dangers". "La prostitution à Constantinople". "L'Institut vaccinogène". "La thoracentèse". "Un estomac portant des cicatrices". "Présente un malade opéré pour calcul vésical par la tailla bilatérale". "Tumeur cancéreuse du colon descendant". "Etude clinique sur les abcès du foie, la lithiase biliaire et sur les splénomégalies". "Rapporte un cas de gangrène de l'index due à la morsure légère par un élève", etc.

1880-1881 yıllarında, Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastahanesi'nin başhekimlik görevinde bulunmuştur.[2] 1884'de, Sultan Abdülhamid'in tıbbî müsteşarlığına atanmış ve aynı yıl **Société Française d'Hygiène**'a âza seçilmiştir. 1892'de, miri miran (paşalık) rütbesine yükselmiştir.

Dr. Dikran Paşa, Kızıl Haç'la Hilal-i Ahmer'in aralarında ilişki kurmalarında başlıca rol oynamıştır. Uluslararası Kızıl Haç Teşkilâtı, 1864'de, Napoli'den Dr. Palaciano'nun, Paris'den Henri Arnault'nun ve Cenevre'den Henri Dunant'ın teşebbüsleri ile meydana gelmiştir.

1863 yılı Ekim ayında, **La Société Genevoise d'Utilité Publixue** cemiyetinin Bşakanı Gustave Moynier, bir sirkülerle yapılan teşebbüsleri ve çalışmaları açıklayarak, istişare için Cenevre'ye heyetler gönderilmesini gelişmiş devletlerden rica etmiştir. Cenevre'deki ilk istişare kongresinde, harp esnasında tıbbî ve sıhhî hizmet teşkilâtlarının ve heyetlerinin, tarafsızlıklarını korumalarını, bütün hükûmetlere teklif edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu maksadla, bakımla yükümlü teşkilâtların hususî bir nişan kullanmaları ve kollarının üzerinde bir şerit bağlamaları, keza, tüm seyyar ve seyyar olmayan hastahaneler için, tek bir bayrak kabul etmeleri önerilmiştir. İsviçre'nin Birleşik Şûrası **(Le Conseil Fédéral Suisse)** Avrupa'daki ve Amerika'daki devletlerden, katî çarelere başvurmak ve nihai bir karara varmak için, heyetler gönderilmesini rica etmiştir.

8 Ağustos 1864'de, İsviçre Genelkurmay Başkanı General G.H. Dufour'un başkanlığı altında ve onaltı devletin temsilcilerinin katkısiyle, ilk uluslararası resmi toplantı **(Convention de Genève)** Cenevre'de yapılmıştır.

5 Temmuz 1865'de, Osmanlı Devleti de Anlaşmayı imzalar, 1869'da, neticesiz, belirsiz ve verimsiz bir devreden sonra, Osmanlı Hükûmeti'nin kararı ile bir cemiyet kurulur ki, gündemi harp esnasında yaralıların sorununu, esirlere karşı tarafsız davranmak meselesini ve sair sorunları tetkik etmek idi. Derneğin adı, Askerî Yaralılara Yardım Cemiyeti idi. Uzun süren, çetin istişarelerden ve müzakerelerden sonra, mülkî ve askerî makamların işbirliğinin avantajlarını ve mahzurlarını tartışmak üzere, yüksek şehir şûrasına müracaat etmeğe karar verilmiştir. Bu maksadla, Dr. Serviçen Efendi'nin (1815-1897) başkanlığında bir heyet teşekkül etmiştir. Kızıl Haç teşkilâtının lehinde sunulan rapora rağmen, resmî makamların rızası gecikmiştir. Bu oyalama siyasetini görerek, Uluslararası Kızıl Haç Kurulu tarafından, Başkan Gustave Moynier, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane üyesi ve şahsî dostu Dr. Peştemalciyan'a müracaat edip, rica ve telkinde bulunur ki, gecikmeden işe başlanılsın ve Osmanlı Devleti'nin işbirliğini temin etmek için, resmi makamlar nezdinde teşebbüse geçilsin. Dr. Peştemalciyan da G. Moynier'nin yazısını Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'ye sunar. Cemiyet tarafından seçilmiş ve Dr. Hovsep Nurican (1828-1898), Dr. Margosyan[3] ve Dr. Peştemalciyan'dan müteşekkil bir komisyon, Sadrazam Meh-

1 **Gosdantnubolso Hayeri** (İstanbul Ermeniler), 1901 yılı Yedikule Ermeni Hastahanesi Salnamesi, s. 253.

2 **"Surp Pırgiç"** dergisi, özel sayı, 1982, s. 33.

3 Dr. Hayk-Baronik Matteosyan'ın (1836-1926) olması daha muhtemeldir. Zira, Markosyan soyadını taşıyan dört tabip vardır ki, bunlardan birincisi Hindistan'ın Madras şehrinde, ikincisi Tiflis'de, üçüncüsü de Ünye'de yaşamıştır. Dördüncüsü ise, 1910'da Tıbbiye'den mezun olmuştur.

[illegible] Rüşdü Paşa'ya (1811-1882) müracaat eder. Irade-i Seniye ile komisyon onaylanır ve Sadrazam tarafından Mecruhin ve Zuafâ-i Askeriyeye [illegible] ve Muavenet Cemiyeti (Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti)'nin teessüsüne müsaade olunur.

12 Ağustos 1876'da, ilk istişare toplantısı, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Müdürü Marko Paşa'nın (1824-1888) başkanlığında yapılır. Diğer âzalar da şu şahıslardan ibaret olmuştur:

Adı geçen Mektebin öğretim görevlilerinden, Dr. Serviçen Efendi ve Kırımlı Aziz Bey; Mülkî Tıbbiye Meclisi tarafından, Dr. Kastro ve Dr. Vuçino: Askerî Tıbbiye Şûrası'ndan, [illegible] Paşa Arslanyan [illegible] ve [illegible] ve Dr. Po[illegible]: Bahriye Nezareti'nden, Dr. [illegible] Bey (sonradan Paşa) Se[illegible]yan (1822-190[illegible]) ve [illegible].

İşbu kongrede, diğer kararlar meyanında, Kızıl Haç yerine Hilal-i Ahmer isminin benimsenmesi kararlaştırılmıştır. 14 Nisan 1877'de, Hilal-i Ahmer'in Merkez Komitesi resmen teşekkül etmiştir. 19 Nisan 1877'de, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi **(Comité Central du Croissant-Rouge, Sciété Ottomane de Secours aux Blessés et aux Malades Militaires)** adını alan teşkilât, ilk toplantısını Beşiktaş (Dolmabahçe) Sarayı'nın, Paşa adını taşıyan dairesinde yapmıştır.

Merkez idare kurulu âzaları şunlardır:

Daire-i Umur-i Sıhhiye ikinci başkanı Hacı Arif Bey (reis), Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane müderrislerinden, İngiliz cerrah Dr. Sarell (reis vekili), Şûra-yı Devlet âzası Ohannes Nuryan Efendi (ikinci reis) (1839-1900), Osmanlı Bankası Umum Müdürü M. Foster (veznedar), İngiliz Statford House teberrü toplama komiseri Barrington Kennet, Sıhhiye umumî müfettişi Dr. Bartoletti, İngiliz Sefarethanesi tabibi Dr. Dickson, Daire-i Umur-i Sıhhiye'den Eşref Efendi, Askerî Sıhhiye Şûrası'ndan Della-Sudda Faik Paşa (1835-1913),

Dr. Dikran Paşa Peştemalciyan

Osmanlı Bankası müdür muavini M. Von Has, mühendis M. Leval, Amerikalı General Mott, Dr. Baron Mundy, Saray-ı Hümâyun kâtibi Nuri Bey, Âyan Meclisi âzası Dr. Serviçen (Serovpe Viçenyan) Efendi, Dr. D. Peştemalciyan ve Dr. Sevasdapulo.

Müteakiben Dr. Mezburyan, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin 50.ci yıldönümü münasebetiyle, **"Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Mecmuası"**nın, 23 Aralık 1927 tarihli nüshasında çıkan bir yazının, Fransızca tercümesine yer vermiştir. Biz de onu yeniden Türkçeye çevirerek sunuyoruz.

"Yeni Cemiyetin kuruluşu, 1877-1878 yılları Osmanlı-Rus Harbi'ne tesadüf etmiştir. Harp bittikten sonra, Cemiyetin faaliyeti durakladı ve ancak 1897'de, Türk-Yunan Harbi esnasında yeniden canlandı. Harp sona erdikten sonra, Cemiyet tekrar canlılığını kaybetti. 1908'deki İkinci Meşrutiyet'ten sonra, onu tekrar ihya etmek düşünüldü. 11 Nisan 1911'de, Osmanlı Hilal-i Ahmer Merkez Komitesi adı altında ve Hariciye Nazırı Rifat Paşa'nın başkanlığı altında, dernek yeniden teşekkül etti. Trablusgarp, Balkan, Cihan ve İstiklâl Harpleri esnasında, keza Mütareke yıllarında ihtiyaçları karşıladı.

Kuruluşunun ellinci yıldönümü münasebetiyle, Pera Palas Oteli salonlarında, bir balo verilmiş, resepsiyon düzenlenmiş ve nutuklar irad edilmiştir."

Dr. Peştemalciyan, cemaat işlerinde dahi görevler deruhde etmiştir. Bu meyanda, 22 Temmuz 1877'de, Patrikhane Cismanî Meclisi'ne âza seçilmiştir. 23 Eylül 1877'de ise istifa etmiştir. 21 ve 28 Ekim 1882'de yapılan seçimlerde, aynı mec liste tekrar yer almıştır. Dr. Dikran Paşa, ikinci sınıf Osmaniye, ikinci sınıf Mecidiye, altun Liyakat ve altun Hilal-i Ahmer nişanlariyle taltif edilmiştir. 1892'de ise İftihar, bir müddet sonra da Yunanistan'ın **"Saint Sauveur Commandeur"** nişanları ile onurlandırılmıştır.

Dr. D. Peştemalciyan, Dr. Serviçen'in kızı Verkine veya Verjin'le evlenmiştir ki, gençliğinde tanınmış bir ressam olmuştur. 1867'deki Paris Uluslararası ve 1880'de Elifba Kulübünün Tarabya'da açılan resim sergilerine katılmıştır. 1913 yılı Mart ayında, üçüncü sınıf Şevkat Nişanı kendisine tevcih olunmuştur.[4] 1894'de do-

4 **"Takvim-i Vekayi"**, 13 Mart 1330.

SOCIÉTÉ IMPÉRIALE DE MÉDECINE DE CONSTANTINOPLE.

La Société Impériale de Médecine de Constantinople

Le nommé Monsieur le docteur Pechedimaldji, Dikran

Membre Résident — dans sa séance du 12 Janvier 1869

Constantinople, le 14 Janvier 1869

Le Président

Le Secrétaire Général

Dr. Dikran Peştemalciyan'ın Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'ye üye seçildiğine dair belge

ğan Mihran adında bir oğulları ve Luiz adında bir kızları dünyaya gelmiştir. Birincisi, Torino'daki Fiat Şirketi'nin şeflerinden biri olmuş ve 1946'da ölmüştür. Verjin Peştemalciyan da 1 Şubat 1930'da vefat ederek, Şişli Ermeni Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Dr. Dikran Paşa Peştemalciyan ise, 3 Aralık 1894'de, Beyoğlu'nda ânîden irtihal ederek, 5 Aralık'da aynı mezarlığa gömülmüştür. Vahan Zartaryan'a (1872-1945) ve Teotik Lapçinciyan'a (1873-1928) göre, ölümünün sebebi bir sır olarak kalmıştır. Kendisi de, Abdülhamid'in kurbanlarından biri telâkki edilmiştir.[5]

Dr. Peştemalciyan, doktora tezinden maada, üç basılı ve bir de basılmamış eser bırakmıştır ki şunlardır: **Aroğçabahutyun yev Dadzumın Araçin Mangutyan** (Hıfzısıhha ve ilk çocukluk bakımı), İstanbul, 1880, 52 sayfa; **Badmutyun Martgayin Badvastman** (İnsanlık aşısı tarihi), İstanbul, 1884, 237 sayfa; **Aroğçabahutyun yev Marmnakan Dadzumın Yergrort Mangutyan** (Hıfzısıhha ve ikinci çocukluğun vücut bakımı), İstanbul, 1880, 38 sayfa.

Basılmamış çalışması ise Fransızca idi ve **La Fièvre Dengue** adını taşımaktaydı. Dr.. Mezburyan'ın nezdinde buluşan ve yaklaşık 300 mektup sayfalık bu eseri, 1957'de kızı tarafımıza hediye etmişti. Biz de 1961'de. Başpatrik müteveffa Birinci Vazken İstanbul'a geldiğinde, kendisine hediye vermiştik. Ancak, seneler sonra, rahmetli dostumuz, değerli tarihçi ve bibliyograf Hagop Anasyan (1904-1988) vasıtasiyle yaptırdığımız araştırmalarda, Başpatriklik kütüphanesinde maalesef bulunamadı. Şu hususu da belirtelim ki, Başpatriğe sunulan hediyeler, uzun müddet İstanbul Patrikhanesi'nde kalmıştır. İşbu kıymetli eserin akıbetinin meçhul kalması, bugüne kadar bizim için büyük bir üzüntü kaynağı olmuştur.

Dr. Peştemalciyan'ın, İstanbul'daki ve hariçteki basında da yazıları neşredilmiştir. Bunlardan biri, **"De l'Assistance Obstetricale à Constantinople"** (İstanbul'daki Ebelik Yardımı Hakkında) başlığını taşımaktadır.[6]

Dr. Dikran Paşa'nın sunduğumuz nefis lithograf portresi, 1884'de, ünlü hakkâk Antranik Fendyan tarafından hazırlanmıştır ve İstanbul'da neşredilen **"Purasdan Mangantz"** (Çocuklar Bahçesi) adlı derginin, 1884 yılı 12.ci formasında dercedilmiştir.

HAMİŞ - Yazımızı temize çektikten sonra, İstanbul'da neşredilmiş Ermenice **"Hayrenik"** (Vatan) gazetesinin 5 Aralık 1894 tarihli nüshasının birinci sayfasında, vefatı münasebetiyle hakkında yazılmış bir makaleye tesadüf ettik. Muhteviyatındaki kayda değer bilgiler şunlardır:

"Tıp gazetesinin yazı işleri yönetiminde önemli bir katkısı olmuştur. Ermeniler'in Birleşik Cemiyetler'in yönetim kurulunun ve San'atseverler Cemiyeti'nin başkanlığında bulunmuştur. Basında, halkı ilgilendiren mevzular üzerinde birçok yazıları çıkmıştır. Kolera, taşrada dahi yayılmağa başladığı zaman, müracaatımız üzerine, salgına karşı alınacak koruyucu tedbirler hususunda bir makale hazırladı. Vefatında ancak 57 yaşında idi. Büyük oğlunun ölümünün acısı kendisini çöktürdü. Dr. Serviçen'in kızı ile evlenmişti. Bir kızı ve yeni doğan bir oğlu vardır."

Dr. Vahram Torkomyan'a (1858-1942) göre kızı, Teotek'e ve Dr. Mezburyan'a göre de kızkardeşi, Dr. Gobernik Hünkârbeğendiyan (1851-1925) ile evlenmiştir. K.P.

5 **Hisatakaran** (Abide), İstanbul, 1910, cilt I. s. 84; Teotik, **"Amenun Daretzuytzı"** (Herkesin Yıllığı), İstanbul, 1912, s. 334.

6 **"Revue Médico-Pharmaceutique"**, İstanbu 1889, s. 21.

BİR BELGE

MİLLİ MÜCADELE'YE ÇAĞRI

Namuslu Cesur Hamiyetli Evlatlarıyla Kurt Dağı

[illegible]

[illegible] oldu, herkes silahını bırakarak evine, köyüne avdet eyledi. Fakat kahbe düşman buna kanaat etmedi. [illegible] zeetmek ve bizi idaresi altına alıp esir etmek, altıyüz seneden beri taşıdığımız o mukaddes al bayrağımızı yırtıp atmak, o koca saltanatımızı yakıp çıkmak istedi. İşte bunun için halife-i müslîmîn olan padişahımızın bulunduğu İstanbul'u işgal etdi. İzmir'i, Edirne'yi, Trakya'yı Yunanlılara, Adana, Maraş, Ayıntab, Kilis, Urfa, Mardin ve Musul'u Fransızlara, Erzurum, Van, Bitlis ve Trabzon'u Ermenilere vermek istedi.

Vatanımızı parçalamak, namusumuzu paymal etmek, dinimizi tahkir etmek ve bizleri ortadan kaldırmak için çalışan bu düşmana karşı bizim de artık tahammülümüz kalmadı. Ölmeyi her şeye tercih ederek evvela Allah'a sâniyen peygamberimiz Muhammed Mustafa aleyhisselâma güvenerek silaha sarıldık. Vatan için düşmana karşı göğsümüzü siper ittihaz eyledik. Garbden şarka ve şimalden cenuba kadar bütün islâmlar kalben bize teveccüh etdi, bizi alkışladı, düşmanlarımız hayret etdi. Allah'ın inayetiyle her yerde düşmanı mağlub ve perişan eyledik ve bundan sonra da eyleyeceğiz. Düşmanı vatanımızdan tamamen kovmadıkça hanelerimize ve köylerimize dönmeyeceğiz.

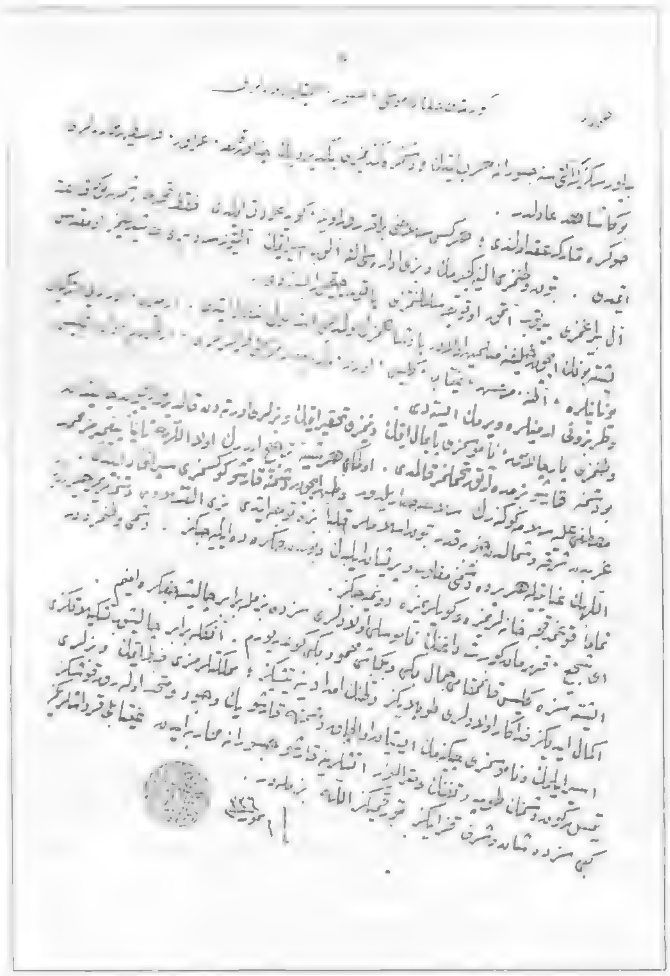

Ey şeci', kahraman Kürt Dağı'nın namuslu evlâdları. Siz(in) de bizimle beraber çalışacağınıza eminim. İşte size Kilis kaymakamı Cemal Bey'i ve Binbaşı Mahmud Bey'i gönderiyorum. Onunla beraber çalışıp teşkilatınızı ikmal ediniz. Fedakâr evlâtları toplayınız, vatanın imdadına yetişiniz; memleketimizi zabt etmek ve bizleri esir eylemek ve namusumuzu çiğnemek isteyen o alçak düşmana karşı yek-vücud ve müttehid olarak koşunuz. Yetmiş gün düşmanın top ve tüfek ve mitralyöz ateşlerine karşı cesurane muharebe eden Ayıntab'lı kardeşleriniz gibi siz de şan ve şeref kazanınız. Korkmayınız, Allah bizimledir.

1 Temmuz 336 (1920)

(Mühür)

Mutasarrıf-ı liva

Mahmut Celaleddin

Bir Demokratın Öyküsü

Hüseyin Avni Ulaş

AHMET DEMİREL

Yıl 1923, Mart'ın 29'u... O günlerin küçücük Ankarası'nda bir mebus aniden ortadan yok olmuş, iki gündür bulunamamaktadır: Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey. Ve Meclis kürsüsüne bir hatip şu ateşli konuşmayı yapmaktadır: "Efendiler; bu şerefli kürsü bugün elim bir vaziyete sahne oluyor. Bu şerefli milletin mebusları bugün kalpleri kan bağlamış bir zavallı, biçare gibi birbirlerine bakıyorlar. Ey Kâbe-i millet! Sana da mı taarruz? Ey ârâ-yı millet (milletin oyları)! Sana da mı taarruz? Ey milletin mukaddesatı! Sana da mı taarruz? Arkadaşlar! Efendiler! Asırlardan beri mahkumiyetle saltanatların ve onun etrafındaki yaldızlı üniformalı kahrolası haşeratın ve onun esiri olan hainlerin mahvı ve Türk milletinin halâsı için bayrağı çektik. Milletin başarısı onun hakimiyetidir. Hakimiyeti demek, onun oyunu memleket içinde serbest kullanması demektir. Bir millet namusundan bir mebus koparır. O mebusun ağzı, kalemi o milletin namusudur. Bu namusa tecavüz eden eller kırılsın. Tecavüz arkadaşlarımıza değil milletin namusunadır (...) Bu milletin istiklâlinin uğruna, bayrağının şerefine yüzbin paşa, yüzbin Ahmet, yüzbin hoca ölsün. Yalnız bir şey yaşasın. O da istiklâl-i millet, hakimiyet-i milliye. Aşığı bulunduğumuz hakimiyet-i milliye demek efendiler, şunu biliniz ki, memlekette reyini, fikrini serbest istimal etmek (kullanmak) demektir" [1].

Kaybolan Ali Şükrü Bey, İkinci Grup'un yayın organı *Tan* Gazetesi'nin sahibidir. Birkaç gün sonra Topal Osman tarafından öldürüldüğü anlaşılacaktır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni İslam aleminin en kutsal yeri Kâbe ile özdeşleştiren bu ateşli hatip Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'di. Kendi sözleriyle, "bir hakimiyet-i milliye aşığı"ydı.

Birinci Meclis'ten Önce

Hüseyin Avni Bey 1887'de, Erzurum'a 2,5 saat uzaklıktaki Kümbet köyünde doğdu. Babası Gençağazade Musa Efendi, annesi Münire Hanım'dı. 12 yaşına kadar köyünün dışına çıkmadı ve burada Halil Efendi adlı bir kişiden eski usulde eğitim gördü. 1899'da, babasıyla birlikte, Halil Efendi'nin ağabeyi Köse Mescit İmamı Mehmet Efendi'den ders almak üzere Erzurum'a gitti. 1901'de Erzurum Mülkiye İdadisi'nin birinci sınıfına kaydoldu; Ziraat Mektebi şubesine girdi ve burada 6 yıl eğitim gördü. 1906'da İstanbul'a giderek, Ticaret Mekteb-i Alisi'ne kaydoldu. Buraya iki yıl devam ettikten sonra, 1908'de Mekteb-i Hukuk'a girdi; 1911-1912 öğretim yılının sonunda mezun oldu. 1913'te İstanbul Avukatlar Barosu'na kaydoldu ve Sirkeci'de Kosova Hanı'nda yazıhane açarak avukatlığa başladı.

1914'te genel seferberlik ilanı üzerine ihtiyat zabit alayına kaydoldu ve önce Malatya talimgâhına gönderildi. Daha sonra Erzurum'un Kaan köyündeki talimgâhta çalışmakta iken 3. tabur 2. bölük takım zabitliğine tayin oldu. Askerlik görevi sırasında Kafkas cephesinde savaşan Hüseyin Avni Bey, 1918'de mülâzim-ı evvel rütbesiyle terhis oldu.

Mondros Mütarekesi karşısında Erzurum'da ulusal direnişin örgütlemesinin gereğini duyarak, kendi deyişiyle, "hiçbir teşekkül ve şahsa istinad etmeden, bu kararı kuvveden fiile çı-

1. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), Cilt 28, s. 227.

kamak" üzere güvendiği kişilerle görüşmeye başladı. 5-6 ay sonra arkadaşlarıyla birlikte, merkezi İstanbul'da bulunan Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi'ni kurdu. Kendisinin de dahil olduğu on bir kişilik bir yönetim kurulu oluşturuldu ve Cemiyetler Kanunu'na göre gereken dilekçe vilayete verildi. 10 Mart 1919'da, Vilayet Cemiyet'in kuruluşunu resmen kabul etti. Kısa bir süre sonra Cemiyet, yaşlı üyelerin yerine gençleri getirerek 12 kişilik yeni bir yönetim kurulu seçti. Hüseyin Avni Bey, bu yönetim kurulu içinde de yer aldı. Cemiyet, 17 Haziran 1919'da Erzurum'da bir Vilayet Kongresi düzenlendi. 12 maddelik yeni bir nizamname yapılarak kazalarda örgütlenmeye hız verilmesi kararlaştırılan Erzurum Kongresi'ne delege olarak katıldı[2]. Daha sonra İstanbul'da açılan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Erzurum mebusu olarak katılan Hüseyin Avni Bey, 23 Nisan 1920'de Ankara'da olağanüstü yetkilerle açılan Birinci TBMM içinde de Erzurum mebusu olarak yer aldı.

Birinci Meclis'te Hüseyin Avni Bey

Hüseyin Avni Bey Birinci Meclis içinde gerçek bir demokrasi mücadelesi verdi. Başından sonuna kadar kanun hakimiyeti ve Meclis üstünlüğü konusunda uyarılarda bulundu. Kendi konumunu "muarız değil murakıbız" sözleriyle tanımlıyordu[3].

Yasama, yürütme ve yargı güçleriyle donatılmış, olağanüstü yetkili Birinci Meclis, bir süre parti ve gruplaşmalardan uzak kaldı. Ardından bazı küçük gruplar oluşmaya başladı. Nihayet, 10 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (Birinci Grup) kuruldu. Bu tarihi bir dönüm noktası anlamına geliyordu. Grubun programda açıklanan amacını bütün mebuslar kabul ettikleri halde, birçok mebusun dışarıda bırakılması suretiyle kurulması, Meclis'te tepkilere yol açtı. Hüseyin Avni Bey, grubun kurulmasından 2 gün sonra verdiği bir önergede, Meclis'teki bütün mebusların zaten, kurulan Grubun programını oluşturan esas maddenin gerçekleşmesi için çalıştıklarını belirtiyor, bu grubun kurulmasının, Meclis'te bu gayeye muhalif kimselerin mevcut olduğu izlenimini yaratabileceğini söylüyordu. Hüseyin Avni Bey, önergesinin amacını şöyle açıklıyordu: "Yarın Anadolu'da Millet Meclisi'nde bu gayeye muhalif insan varmış diye başka bir şekilde zehap hasıl olur. Halbuki Meclis'te buna muhalif kimse yoktur. Bu gaye etrafında ben ve bütün arkadaşlarım bu ana kadar çalıştık. Yoksa şimdiden sonra çalışılacak değil. Bugüne kadar Meclis o gaye üzerinde çalışmıştır. Bu program Heyet-i Umumiyemize aittir. Biz bunu kabul ederiz. Cihan bilsin ki, Meclis'te buna muhalif kimse yoktur. Bunu ilân ediyorum. Bu benim için en esaslı bir vazifedir"[4].

Hüseyin Avni Ulaş, kendi sözleriyle, "bir hakimiyet-i milliye aşığı"ydı.

Birinci Grup'un kurulmasından sonra bazı konular iktidar yanlısı mebuslarla örgütsüz muhalifler arasında temel çatışma konuları olarak ön plana çıktı. Sonuçta, muhalif mebuslar Birinci Grup'un kuruluşundan bir yıl sonra İkinci Grup adıyla örgütlendiler. Bu grubun yedi kurucusundan biri Hüseyin Avni Bey'di. Grup kurulduktan sonra temel çatışma konularının önemli bölümü İkinci Grup'un istekleri doğrultusunda çözümlendi.

Bu arada Hüseyin Avni Bey, 9 Kasım 1922'de TBMM Birinci Reis Vekili seçildi. Hüseyin Avni Bey, seçim sonucu belli olduktan sonra kürsüye gelerek, Birinci Reis Vekili'nin tarafsız olması gereğine dikkat çekti ve "aynı görüş ve fikirle burada arkadaşlarımız milli davayı üzerine almış, sonucuna doğru gidiyor. Biz bu gayeye gitmek için bazı arkadaşlarla gruplar kurarak çalışmaktayız. Bugün bu makamın doğal gereği, beni mensup olduğum gruptan istifaya mecbur etmiştir" diyerek İkinci Grup'tan ayrıldığını açıkladı[5]. 1 Mart 1923'te ikinci kez Birinci Reis vekilliğine seçilen Hüseyin Avni Bey, Birinci Meclis'in faaliyeti sona erinceye kadar bu makamda kaldı.

2. Hüseyin Avni Bey'in Erzurum Kongresi sırasında ve daha önceki çalışmaları için Bkz. Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadele'de Erzurum**, Ankara 1946.

3. TBMM ZC, Cilt 7, s. 391.

4. TBMM ZC, Cilt 10, s. 296-298.

5. TBMM ZC, Cilt 24, s. 438.

Millet Saltanat istemiyor!

Hüseyin Avni Bey'e göre, herşeyden önce, "İslam kılığına bürünerek saraylara girmiş, kendi yaldızlı üniformalarıyla milletin arasına girerek tahakküm edip keyif ve zevklerini yapan adamlar" milleti uçurumlara sürüklemişti [6]. Bu artık yıkılmalıydı. İşte bu yüzden kendisi Saltanat'a ilk isyan eden kişilerden biriydi ve bunu şöyle belirtiyordu: "Saltanata ilk önce isyan eden benim arkadaşlar. Efendiler, milli harekat başlamadan yedi ay önce o saraya hücüm ve isyan edenlerdenim. Efendiler, hakk-ı hükümraniden dolayı karşıma değil o Saray, herhangi bir adam çıkarsa, Yunanlı, İngiliz kadar düşmanımdır. İster paşalar olsun, ister hocalar olsun, ister hacılar olsun. Kim olursa olsun düşmanımdır. Ben vicdanımdan başka kimseden mükafat beklemiyorum. Davamı samimi olarak yürütüyorum. Sonu da öncesi de bu. Yoksa günün siyasetine bağlı olarak, her gün bir şey yazar adam değilim" [7]. Bir başka konuşmasında da aynı konuda şunları söylüyordu: "Padişah bu Meclis'te ilk söz konusu olduğu zaman, bugün de yarın da ben tarihin kötülüklerini Padişah'a ve onun etrafındaki yaldızlı, üniformalı haşerata yüklemekteyim. Padişah'ın ve o yaldızlı üniformalı ecnebi unsuruna tabi, milletinden çıkmış, sivrilmiş, millete bela olmuşların aleyhindeyim. Benim kinim ebedidir" [8]. Hüseyin Avni Bey, Saltanat kaldırılmadan yaklaşık bir yıl önce, 28 Kasım 1921'de de şunları söylüyordu: "Biz burada Padişah, Saltanat görmüyoruz. Şimdi size söylüyorum ki, kağnı arabaları ile giden millet Saltanat istemiyor" [9]. İşte Hüseyin Avni Bey'e göre, tam da bu nedenle, Saltanat'tan ve İstanbul Hükümeti'nden bir şeyler beklemenin hiçbir vararı yoktu.

Hüseyin Avni Bey (en önde solda) mebus arkadaşlarıyla. Koluna gören Rifat (Çalıka), hemen arkasında elleri kenetli Celâlettin Arif, en arkada sağ başta Erzurum mebusu Süleyman Necati (Güner).

Milletin egemenliği, Meclis'in üstünlüğü

Ona göre, millet siyasi olgunluğunu "bir heyula olan Sultan ile onun etrafındaki yaldızlı üniformalı haşeratı" devirerek göstermişti. Artık geri dönüşü olmayan bir yola girilmiş, egemenlik Padişah'tan kayıtsız şartsız millete geçmişti. Milletin reşit olduğunu kabul etmeyenler önce kendi rüştlerini ispat etmeliydiler.

Halk kendisinde olan egemenliği TBMM kanalıyla kullanmaktaydı. O halde, TBMM'nin milleti tam olarak temsil edebilmesi için, sıkıntılara yol açan yürürlükteki iki dereceli seçim sisteminden vazgeçilip tek dereceli seçim esasına geçilmeliydi. 1921'deki bir konuşmasında, bu konuda, "millet oyunu hakkıyla kullanamıyor. İkinci seçmenler etki yapıyor, ya da ikinci seçmenlere etki yapılıyor. Buraya gelen mebusların bütün oyları haiz olması için bir dereceli seçim uygulanmalıdır" divordu [10]. (Bu dilek tam 25 yıl sonra, 1946'da gerçekleşebilecektir!) Halktan aldığı yetkiyle, bu egemenliği onun adına kullanan Meclis'in üstünde hiçbir makam yoktu ve olamazdı.

Yasamanın yanısıra yürütme ve yargı gücüne de sahip olan Birinci Meclis gibi bir meclisin ise "gücünün sınır ve sonu" hiçbir şekilde olamazdı. Bunu da şöyle açıklıyordu: "Büyük Millet Meclisi her şeyi yapar. Altı yüz senelik bir saltanatı yıkarken bu gücü kendisinde gördü ve yaptı. Bin sene-

6. TBMM ZC, Cilt 19, s. 378-379.

7. TBMM ZC, Cilt 27, s. 47.

8. TBMM ZC, Cilt 27, s. 49.

9. TBMM ZC, Cilt 14, s. 371.

10. TBMM ZC, Cilt 7, s. 298.

Hüseyin Avni Bey, kendisi gibi Kars Grup'un kurucularından olan Süleyman Necati (Güner) ile birlikte

lik hükümranlığı tarihe gömen Büyük Millet Meclisi nin yetkisi sınırlı mıdır? Meclisin bu güç ve yetkisini yorumlamak vatan hainliği kadar büyüktür" [11].

Meclis'i en yüce organ olarak gören Hüseyin Avni Bey, doğal olarak mebusluğu da en kutsal görev sayıyor ve "burada kim ki kendisini üyelerin üzerinde daha yüksek, daha vatanperverdir derse ben onu vatan hainliği sayarım" diyordu.

Meclis yetkileri devredilemez

Meclis'in yetkilerinin Meclis Başkanı ve Heyet-i Vekile (Bakanlar Kurulu) da dahil herhangi bir başka organa kısmen ya da tamamen devri konusu gündeme geldiğinde, bu talep her seferinde Hüseyin Avni Bey'i karşısında buluyordu. O hangi şekilde olursa olsun yetki devrine tahammül edemiyordu. Örneğin Meclis'le Meclis Başkanı arasındaki yetki ilişkisini 10 Nisan 1922'deki bir konuşmasında şöyle açıklıyordu: "TBMM'nin manevi şahsiyetine milli irade derler. O da çoğunluğun iradesine dayanır. Çoğunluğun iradesine dayanmayan iradeler, milli irade değil, şahsi iradedir. Reis'in görevi, Anayasa'da diyor ki, Meclis kararlarını Meclis adına imza eder. Yoksa efendiler bağımsız olarak bir irade, bağımsız olarak bir makam sahibi, Meclis'ten başka hiçbir kimse yoktur. Lafzan da yoktur, manen de yoktur, hakikaten de yoktur, hiçbir veçhile de yoktur. Reis'in Meclis adına hareket edebilmesi için Yüksek Heyet'in kararına dayanmalı, onların oyları toplanmalı. O zaman, onların oylarını tebliğe memur olunmuş olur. Yoksa, Meclis Genel Kurulu adına burada bir şahsı kabul edecek bir fert yoktur. Anadolu öyle kimseyi kabul edemez" [12].

1921 Anayasası hazırlanırken yapılan tartışmalar sırasında da Meclis ile Heyet-i Vekile arasındaki yetki ilişkisi konusunda şu değerlendirmeyi yapıyordu: "Meclis kayıtsız ve şartsız memleket mukadderatına el koymuştur. Bunu yerine getirmek için de vekiller tayin eder ki, bu vekillerin görevleri sınırlandırılabilir. Fakat BMM'nin görevi sınırlandırılamaz. Aksi halde, Meclis'ten kısılan yetkiler hükümete kalmış olur. Meclis savaş ilan eder, nişan verir, her şeyi yapar. Fakat bir kısmını kendi yapar, bir kısmını vekillerine yaptırır. Bunun için vekillerin yetkilerini sınırlayan kanun çıkarılmalı, tabii haklarımızın yerine getirilmesi için vekillere verilecek yetki tesbit edilmelidir. Fakat kendi yetkimizi tesbite lüzum yoktur. Zaten kayıtsız şartsız egemen olan biziz" [13].

Başkumandan'ın olağanüstü yetkileri

1921 Ağustosu'nda Mustafa Kemal Paşa Meclis'in yetkilerini fiilen kullanma hakkına sahip olarak ve olağanüstü yetkilerle donatılarak Başkumandanlığa getiriliyordu. Kanuna göre Mustafa Kemal Paşa'nın vereceği emirler birer kanun niteliği taşıyacaktı. Meclis yetkilerinin devri konusunda her zaman duyarlılık gösteren Hüseyin Avni Bey, o günün koşullarında Başkumandanlığın gerekliliği konusunda tedbiri elden bırakmıyor ve "amacımız, gayemiz düşmanı kovmaktır. Emr-i kumanda gerekliyse o başka kanundur. Fakat bu kanun içeriği itibarıyla büsbütün başkadır. Başkumandanlığa gerek varsa ayrı bir kanun yapalım" diyordu [14]. Mevcut kanunu da mesuliyet sorununu ön plana çıkartarak şöyle eleştiriyordu: "Maddi ve manevi kuvvetin bir kişiye verilmesi bir millet için zaaftır. Gerçekten sorumlu bir Heyet-i Vekilemiz vardır. Gerçekten sorumlu olan Paşa Hazretlerinin Meclis Reisi olmak sıfatıyla sorumluluğu yoktur, başkumandan olmak sıfatıyla sorumluluğu vardır. Paşa Hazretleri eğer (Meclis) Başkanlı(ğında) oturmak istiyorsa bu gibi görevlerden elini çek-

11. TBMM ZC, Cilt 27, s. 46.

12. TBMM ZC, Cilt19, s. 102.

13. TBMM ZC, Cilt 7, s. 328.

14. Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM GZC), Cilt 3, s. 317.

Hüseyin Avni Bey 1914-1918 yılları arasında dört yıl yedek subay olarak askerlik yaptı ve Kafkas cephesinde savaştı.

girdikçe yıpranıyor. Paşa kürsüye çıkıp da bütün icraatı savunmamalı. Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye'nin yetkisinden yararlanalım. Yetkileri tamamen alalım. Başkumandanlık gerekliyse yine verelim. Biz yine, ismine, Başkumandanlık diyelim. Yine o ismi taşıyalım; fakat askeri sorumluluk, tek sorumlu değil, derecesine göre sorumlu kişiler de olmalıdır. Çünkü yıpranmasın. Yetki konusunda kendisinden istirham edeceğim. Hangi konuda zor durumda kalıyorlarsa o konuda yetki verelim" [16]. Hüseyin Avni Bey, kanunun Başkumandan'a olağanüstü yetkiler veren ikinci maddesini ve buna dayanılarak yapılan uygulamaları da şöyle eleştiriyordu: "Hangi millet size (Meclis'e) yetki veriyor ki, hakkınızı kendiniz kullanmayın, başkalarına verin diye kim söyledi, kim sizi böyle vekil tayin etti? Millet hakkını kullanmak için (Meclis'e) yetki verdi, yoksa gereksiz yere başkasına devretmek için vermedi. Memleketin içinde bulunduğu tehlikeyi gözönüne alarak, bir haftada on türlü tekalif-i kanuniye çıkarılıyor. Hangi mecburiyettir ki Büyük Millet Meclisi'nin yasama ve yürütme yetkisinin önemli bir kısmını böyle gelişigüzel, bir kısmını alıp da, kim olursa olsun başkasına versin. Ben akıl, bilgi, ciddiyet bakımından Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kudret göremem" [17].

sin. Çünkü nasıl sorumlu tutacaksınız? Ben Paşa Hazretleri'nin düşmesi taraftarı değilim. Görevinde başarısızlığı kendisinin düşürülmesiyle sonuçlanır. Ben kendisinin sorumlu tutulmasını, düşürülmesini istemem. Paşa, Millet Meclisi Reisi olarak cihana kadar tanınmış ve cihanın alemi olmuştur. Eğer o alemi yaşatmak istiyorsanız, Paşa'yı yıpratmayınız" [15]. Hüseyin Avni Bey, bir başka konuşmasında da aynı konuda şunları söylüyordu: "Meclis olarak biz Paşa'nın arkasından sürüklenmiyoruz, onu yürütüyoruz. Meclisimiz bir kimseyi Başkumandan da yapar, nefer de yapar, müşir de yapar. Paşa Hazretlerine biz daha çok sorumluluklu işler yaptırırsak yıpratırız. Sorumluluklu işlere

Bir başka konuşmasında, "kuvvet Başkumandanlık Kanunu'nda değildir, milletin azim ve imanında, süngüsündedir. Kuvvet milletin rüştünü ispat etmesindedir. Avrupalılar'ın nazarında burada reşit bir millet görmek istiyoruz" diyordu [18].

1922 yılının başında da, Başkumandanlık Kanunu'yla Başkumandan'a verilen yetkileri kullanma hakkına sahip olacak ve Meclis Komisyonlarının göstereceği adaylar arasından seçilecek 15 üyeden oluşacak ve Meclis Başkanı'nın başkanlığında toplanacak bir Olağanüstü Savaş Komisyonu kurulması gündeme getirilmişti. Hüseyin Avni Bey'e göre Meclis'in yetkilerini sınırlayan, Heyet-i Vekile'nin sorumluluğunu ortadan kaldıran bu kanun teklifi reddedilmeliydi. Hüseyin Avni Bey şöyle diyordu: "Daha biz kendimizin hareket hattını belirlemedik. Vekiller görevlerini yapmadı mı? On kişi daha ayıracağız; bu diktatörlüktür efendiler, başka bir şey değildir. Bütün milletler gibi biz de medeni bir hükümet kurmaya çalışalım, böyle şeylerden vazgeçelim" [19]

Ateşli bir inkılâbçı

Hüseyin Avni Bey, aynı zamanda, ateşli bir inkılâbçı idi ve sürekli olarak, inkılâb fikrinin halk içinde kök salması için çalışılması gereğini vurguluyordu. Ona göre inkılâbın kalıcı olması için, millette inkılâb fikri uyandırılmalıydı. Bu konuda şunları söylüyordu: "İnkılâblar fikir teşkilatıyla, mektebiyle geliştirilir. Yoksa 31 Mart Hadisesi gibi hadiselerle bu memlekette inkılâb yapılamaz. Bizim inkılâbımızı bu gibi fikirler çürütmektedir. İnkılâb fikrinin münevver öncüsü olan Türkiye Büyük Millet Meclisi halka hakk-ı hükümranisinin fazilet ve meziyetini öğretmeli-

15. TBMM GCZ, Cilt 2, s. 414.

16. TBMM GCZ, Cilt 2, s. 676-677.

17. TBMM GCZ, Cilt 3, s. 316-317.

18. TBMM GCZ, Cilt 3, s. 327.

19. TBMM GCZ, Cilt 2, s. 578-579.

dir" [20]. Aynı konuşmasında şu noktayı da vurguluyordu: "Biz inkılâbı fikirle yapacağız ki, payidar olabilsin. Eğer kabadayı usulünü takip edersek, korkarım ki, o zaman inkılâbtan mahrum kalırız. Kanla değil fikirle inkılâb yapacağız" [21].

Kanun hakimiyeti

Hüseyin Avni Bey'e göre, bir bayrak altında yaşayan insanlar vürürlükteki kanunlara muhalefet etmedikçe, ebediyyen hürdüler ve kanun hükümlerinden başka hiç bir güç onları baskı altına alamazdı. Ülkede kişisel hürriyetlerin ve kanun hakimiyetinin yeterli düzeye ulaşamadığına ve bunun ülke çıkarlarına uygun düşmediğine dikkat çeken Hüseyin Avni Bey, bunun sorumlularının kendilerini kanunların üzerinde gören memurlar olduğunu belirtiyordu. Milleti hakim kılmak için çırpındıklarını söyleyen Hüseyin Avni Bey, bir konuşmasında "milletin hakkı, hukuku bizim namusumuzdur. Kim olursa olsun, ona saldırıda bulunanın dünya yüzünde yaşama hakkı yoktur" diyordu [22]. Ona göre cepheleri tutacak olan güç de "kanun ve adalet"ti [23].

Hüseyin Avni Bey ülkede kanun hakimiyetinin sağlanması yolundaki görüşlerini o kadar sık tekrarlıyordu ki, Birinci Grup üyesi ve Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, Hüseyin Avni Bey'in bu uyarılarını takdirle karşılayarak, 25 Nisan 1922'de "efendiler, bizim bütün mesaimizden istenen şey, her gün burada Hüseyin Avni Bey biraderimizin bir iki defa tekrar ettiği üzere, memlekette kanunu hakim kılmaktır. Memlekette kanunu hakim kılmazsak mesaimizin hepsi boşa gider" diyordu [24].

"İhtilalin de, olağanüstülüğün de hukuğu vardır!"

Kanun hakimiyetine büyük önem veren Hüseyin Avni Bey, beklenebileceği gibi, olağanüstü yetkilerle donatılmış İstiklal Mahkemeleri'ni de sık sık eleştiri konusu yapmıştır. Ona göre olağanüstü hallerde bile hukukun üstünlüğü ilkesi gözden uzak tutulmamalıydı. Meclis'te yaptığı bir konuşmasında şöyle diyordu: "Büyük Millet Meclisi kurulduğu zaman daima bir sorumlu Heyet-i Vekile tayin etmiş ve ordusunu da yürütmek çaresini de düşünmüştür. Olağanüstü önlem almak için İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Fakat, bir zaman oldu ki, Hükümet bütün icraatı İstiklal Mahkemeleri'ne verir bir şekilde, bize bir kanun kabul ettirdi. Artık İstiklal Mahkemeleri'nin el uzatmadığı, el koymadığı şey kalmadı ve bütün Hükümet'in icraatını eline aldı ve Meclis adına hükümler verdi. Efendiler, siz memleketi kurtarmak istiyorsanız siz mahkemeleri yaşatmak istiyorsanız, işte burada 350 mahkemeniz var. Onun kudretini artırın, onun kudreti olmazsa, dört mahkeme, beş mahkeme, devletin bütün teşkilatını yürütemez.

İhtilalin de hukuğu vardır. Olağanüstülüğün de hukuku var. Fakat böyle kendi oyuyla hüküm verecek maddi ve manevi suç, zarar takdiriyle hüküm verecek bir kuruluş dünyada mevcut değildir. Bu dünyanın adalet ine sığacak şeylerden değildir. Asker kaçakları için gerekli ise, yalnız onunla sınırlayalım. Böyle maddi, manevi zarar takdirine yetkili; genel cümlelerle, sınırsız yorum ve tersdüz etmeye müsait cümlelerle verilen yetkiyle ve kendi oyuyla herşeyi hüküm altına almak, her şeye hüküm vermek yetkisini artık ortadan kaldırmak, üzerimize farzdır" [25].

Hüseyin Avni Bey bir başka konuşmasında da İstiklal Mahkemelerine başından beri karşı olduğunu, TBMM'ye bile verilmeyen kişisel görüşe dayanarak adam asma yetkisini, TBMM'nin bu mahkemelere vermesinin kendisini hayrete düşürdüğünü söylemiştir. Hüseyin Avni Bey, İstiklal Mahkemeleri hakkındaki eleştirilerini şöyle sürdürmüştür: "Memleke-

Hüseyin Avni Bey'in gençlik yıllarına ait bir fotoğrafı.

20. TBMM ZC, Cilt 28, s. 48.

21. TBMM ZC, Cilt 27, s. 47.

22. TBMM ZC, Cilt 26, s. 389-390.

23. TBMM ZC, Cilt 9, s. 465.

24. TBMM GCZ, Cilt 3, s. 299.

25. TBMM GCZ, Cilt 2, s. 614-615.

timiz üç İstiklal Mahkemesiyle mi idare ediliyor? Efendiler her kazada bidayet mahkemeleriniz vardır. Cinayet mahkemeleriniz vardır. Gelişigüzel üç kişiye 'kendi görüşünüze göre siz hüküm verin' deyip yetki vermek, milletin hukukunu tepelemek demektir. İhtilalin de bir hukuğu vardır. Hüner isyan ettirmemektir. Kanun hakim olmalı. Şahısların hakimiyeti payidar olamaz. Samsun ve havalisinde 30-40 mahkememiz vardır. Bu mahkemeler ilimle donatılmıştır. Bu mahkemeler hakim hakkına tamamen sahiptir ve bu meslekte çalışan adamlardır. Elinizde bir kanun vardır. Bunu herkese eşit olarak uygulamakla sorumlusunuz. İçinizde özel emel taşıyan, hükümetimizi yıkmak isteyen bu gibi kimselere ceza kanunumuz gayet vasi cezalar tayin etmiştir. Bunları ehline vererek ve uzmanlığını adalete uygun bir şekilde uygulamaya muvaffak olursanız, hükümet manası çıkar. Yoksa onlara karşı muamele yaparsak hükümet sisteminden ayrılmış oluruz ki, millet onu bizden istemez. Memlekette artık İstiklal Mahkemeleri'nin görevlerine son verilmelidir. Memlekette kanunu hakim kılmalıyız" [26].

Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra siyasetten tamamen uzaklaşan Hüseyin Avni Ulaş, 1926'da İzmir Suikast yargılamaları kapsamında Ankara'da İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandı (yukarıda). Hüseyin Avni Bey, eşi Ferhunde Hanım ve oğlu Mehmet Ulaş'la birlikte (aşağıda).

Birinci Meclis'ten Sonra

1 Nisan 1923'te Meclis oybirliğiyle seçimin yenilenmesini kararlaştırılır. 16 Nisan'da son toplantısını yapan Birinci Meclis, Milli Mücadele'yi başarıya ulaştırarak tarihe karışır. İkinci Grup, seçime katılmama kararı alır ve iki dereceli seçimler sonucunda muhalif İkinci Grup'un diğer tüm mebusları gibi Hüseyin Avni Bey de ikinci Meclis'in dışında kalır. İstanbul'da avukatlığa başlayan Hüseyin Avni Bey, 1924 sonlarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TpCF) kurulması üzerine, diğer bazı eski İkinci Grup mensuplarıyla birlikte bu partiye girerek, arkadaşlarıyla birlikte partinin İstanbul örgütünü kurar. Ona göre, "İkinci Grup o zaman hangi zaruret içinde doğduysa, TpCF'yi de aynı zaruret" teşekkül ettirmişti [27]. Şeyh Sait İsyanı ve onu izleyen Takrir-i Sükûn Kanunu döneminde bu parti kapatılınca siyasi faaliyetlerine ara veren Hüseyin Avni Bey, 1926'daki İzmir Suikasti girişiminin ardından diğer bütün muhalif ve potansiyel muhaliflerle birlikte Ankara'da İstiklal Mahkemesi'nce yargılanır. İkinci Grup'un Birinci Meclis içindeki faaliyetlerinin de sorgulandığı bu yargılama sonucunda beraat eder. Siyasi yaşamdan tamamen çekilerek İstanbul'da avukatlık görevine döner. İçinde hâlâ siyaset yapma aşkı vardır. Ama koşullar hiç de uygun değildir. Siyasi polisin A fişinde sürekli olarak izlenmektedir. Osmanbey'deki evi ve avukatlık yazıhanesi birkaç kez basılıp aranır.

26. TBMM GCZ, Cilt 3, s. 609-610.

27. **Vakit**, 23 Kasım 1924.

Hüseyin Avni Bey siyaset dışına itildiği tek partili yıllarda,oğlu Mehmet Ulaş'la

1929'da İsmail Paşa'nın kızı Ferhunde Hanım ile evlenir. Ferhunde Hanım'ın annesi II. Abdülhamit'in mabeyncilerinden ve matbaacı olarak tanınan Osman Bey'in kızı Fıtriye Hanım'dır. Bugünkü Osmanbey semti, adını Ferhunde Hanım'ın dedesinden almıştır. 1930'da Hüseyin Avni Bey'in tek çocuğu Mehmet Ulaş dünyaya gelir. 1931'de, kayınpederi İsmail Paşa'nın adıyla da anılan Kandilli'deki Havuzlu Yalı'ya (yalı 1972'de yanmış, yerine 1981'de büyük bir apartman yapılmıştır) taşınan Hüseyin Avni Bey bir süre sessiz sedasız avukatlığa devam eder. Siyaset onun için sadece aile içi sohbetlerle sınırlı kalmıştır. Tek parti yönetiminin bütün yoğunluğuyla sürdüğü 1935 yılında yapılan seçimlerde Erzurum'dan bağımsız olarak adaylığını koymak girişiminde bulunur. Ama, bu girişimi dönemin tek partisi CHF yöneticilerinin şiddetli tepkisini çekince, sonuçsuz kalır.

7 Temmuz 1939'da İstanbul 5. Noterliğine tayin olan Hüseyin Avni Ulaş siyasi yaşama tekrar dönmek için sürekli olanakları zorlamıştır. Nihayet İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok partili sisteme geçilmesine olanak verilince bu amacına ulaşabilmiş, 1945'te Türk siyasal yaşamı literatüründe çok partili sisteme geçilirken kurulan ilk parti olarak anılan Milli Kalkınma Partisi'nin kurucuları arasında yer almıştır. 27 Ekim 1945'te partinin açılış töreninde yaptığı konuşmada Türkiye'deki son 20 yıllık siyasi gelişmeleri eleştirerek şöyle demiştir: "Bu milletin meclisinde yirmi seneden beri hürriyet ifade eden bir tek kelime söylenmedi. Bizde demokrasinin en büyük noksanı budur. Cumhuriyet ancak hürriyetle olur. Hürriyete istinad etmeyen bir cumhuriyet iğfalkardır. Türk milletinin reşit olmadığını iddia eden varsa, o kendi rüştünü inkar etsin. Türk milleti rüştünü İstiklal mücadelesinde göstermiş ve ispat etmiştir (...) Evet ben yirmi beş senedir muhalifim. Ama kime? Haksızlığa, kanunsuzluğa ve istibdata muhalifim" [28].

Hüseyin Avni Ulaş, kuruluşundan çok kısa bir süre sonra, diğer kurucularla arasında anlaşmazlık çıkınca, bu partiden ayrılmıştır. Demokrat Parti'ye bu partinin kurucularının senelerden beri ülkeye egemen olan tek parti ekolünden geldikleri için ilgi göstermeyen Hüseyin Avni Ulaş, 1946 seçiminde Demokrat Parti listesinden bağımsız olarak Erzurum'dan adaylığını koymuş, bir hayli oy almasına karşın seçimi kazanamadığı açıklanmıştır.

Bu dönemde, çeşitli gazete ve dergilerde tek parti yönetimini ve CHP'nin anlayışını eleştiren yazılar yazan Hüseyin Avni Ulaş, kendisinin 17 ve 24 Temmuz 1946'da iki sayı olarak yayınladığı Mesuliyet dergisinde bu eleştirilerini sürdürmüştür.

CHP ekolüyle hiçbir ilgisi olmamış insanlarla birlikte yeni bir parti kurmak için çalışmalara başlayan Hüseyin Avni Ulaş, bir yandan da bir Kurucu Meclis oluşturulması fikrini ortaya atarak buna yönelik çalışmalar içine girmiştir. Bu Kurucu Meclis kanalıyla başta Anayasa olmak üzere, Türkiye'nin siyasal yapısında tepeden tırnağa bir değişim yapılması istenmiştir.

Bu çalışmaların yoğunlaştığı sırada 22 Şubat 1948'i 23 Şubat'a bağlayan gece, yeni bir parti kurmak idealini, Kurucu Meclis toplanmasına yönelik faaliyetlerini, bütün ömrü boyunca sürdürdüğü demokrasi inancını geride hatıra olarak bırakıp hayata gözlerini yummuştur. Tarihi Küçüksu Mezarlığı'na defnedilen Hüseyin Avni Ulaş'ın ölümünün ardından, çeşitli dergi ve gazetelerde onu ve mücadelesini öven birçok yazı yayınlanmış, izleyen yıllarda da çeşitli kereler yapılan toplantılarda hatırası anılmıştır.

Tek Parti döneminde, bir devrin en gözde, en sayılı şahsiyetlerinden olan eski Bahriye Vekili İhsan Eryavuz hatıralarında şöyle diyor: "Bizim en büyük hatamız, Hüseyin Avni'nin kapatmaya çalıştığı kapıyı açık tutmakta ısrar edişimiz oldu. Bu yüzdendir ki, inkılâbın mev'ud meyvesini çürüttük" [29].

28. Hüseyin Avni Ulaş'ın Bazı Nutukları, İstanbul, 1946, s. 20-21.

29. Aktaran, Hareket, Nisan 1948, Sayı 14, s. 10-11.

KARTPOSTALLARLA GEÇMİŞTE İzmit

EMRE DÖLEN

İzmit İstanbul - Anadolu arasındaki yolun kilit noktalarından biri olması nedeniyle önemini korumuş ve Osmanlı padişahları tarafından en fazla ziyaret edilen kentlerden biri olmuştur.

1894 öncesinde İzmit'in genel görünümünü gösteren bir kartpostal. (Emre Dölen Koleksiyonu)

1925'lerde İzmit'in genel görünümü. (Nuri Akbayar Koleksiyonu)

1930'lu yılların ortalarında İzmit'in genel görünümü. Kıyıda görülen "Yalı Camii" 1894 depreminde yıkılmış ve çift pencereli olarak yeniden yapılmıştır Bu cami 1937'de rıhtım yapımı sırasında yıktırılmıştır. (Foto: Fahri Seyrek; Emre Dölen Koleksiyonu)

XX. yüzyılın başında İzmit istasyonunu gösteren bir kartpostal. (Emre Dölen Koleksiyonu)

İzmit, başlangıcı günümüzden 3000 yıl öncesine uzanan çok eski bir yerleşim yeridir. Bilinen en eski yerleşim İ.Ö. VIII. yüzyıl sonlarında Megaralılar tarafından *Astakos* adı altında kurulmuştur. Frigler, Lidyalılar, Persler ve İskender dönemlerini yaşamış, bunu izleyen Bitinya Krallığı döneminde İ.Ö. III. yüzyılda Bitinya Kralı I. Nikomedos tarafından yeniden kurularak *Nikomedia* adını almıştır. Bunu Roma ve Bizans dönemleri izlemiş, 781'de Araplar, 1078'de Anadolu Selçukluları, 1097'de Haçlılar, 1337'de Osmanlılar tarafından ele geçirilmiş ve 1403'de Bizans'a geri verilmiştir. Bizans'ın yıkılması üzerine yeniden Osmanlıların eline geçmiştir. Kentin adı Selçuklular döneminde *Nikumidiya*, Osmanlılar döneminde önce *İznikomid*, daha sonra *İznikmid* olarak anılmış, zaman içinde *İzmid* ve giderek *İzmit* biçimine dönüşmüştür.

İstanbul - Anadolu arasındaki yolun kilit noktalarından biri olması nedeniyle önemini korumuş ve Osmanlı

1925'lerde İzmit istasyonu. Aradan geçen 25 yılda göze çarpan bir değişiklik ortaya çıkmamıştır. (Nuri Akbayar Koleksiyonu)

1950'lerde İzmit istasyonu ve çevresi. Göze çarpan en önemli değişiklik arkada görülen SEKA tesisleridir. (foto: Fahri Seyrek; Emre Dölen Koleksiyonu)

padişahları tarafından en fazla ziyaret edilen kentlerden biri olmuştur. 1855'de İstanbul-İzmit arasında düzenli deniz ulaşımı başlamıştır. 1888'de Müstakil İzmit Mutasarrıflığı kurulmuş ve Cumhuriyet'ten sonra 20 Nisan 1924'de Kocaeli İli oluşturulmuştur. Kent 20 Kasım 1918'de İngilizler tarafından işgal edilmiş, 27 Ekim 1920'de Yunanlılara devredilmiş ve 27 Haziran 1921'de kurtarılmıştır.

Bir deprem kuşağı üzerinde bulunan İzmit, tarihin çeşitli dönemlerinde depremler sonucunda yıkılmış ve yeniden yapılmıştır. 1766'daki deprem aralıklarla iki ay sürmüş ve kentin önemli bir bölümünü yıkmıştır. İstanbul Boğazı'nın da donduğu 1621 kışında İzmit Körfezi donmuş ve 15-20 gün üzerinden yürünerek karşıya geçilmiştir.

İzmit'in çehresini değiştirmiş olan kuruluş temeli 14 Ağustos 1934'de atılan ve kısa sürede bitirilerek 18 Nisan 1986'da deneme üretimine başlayan "Sümer Bank, Kâğıt ve Karton Fabrikası"dır. İzmit'e elektrik ilk kez bu işletmenin santralından verilmiştir. Açılış töreni 6 Kasım 1936'da yapılan bu fabrikanın adı daha sonra "Sümerbank Selüloz Sanayii Müessesesi"ne ve giderek "Türkiye Selüloz ve Kâğıt Sanayii A.Ş. (SEKA)"ne dönüşmüştür.

XX. yüzyılın başında demiryolu ve çevresini gösteren bir kartpostal. (Emre Dölen Koleksiyonu)

1925'lerde demiryolu ve çevresi. Aradan geçen 25 yılda demiryolu kenarındaki ağaçlar büyümüş ve tahta parmaklıkların yerini demir parmaklıklar almıştır. (Nuri Akbayar Koleksiyonu)

Demiryolu ve İzmit

Haydarpaşa - İzmit demiryolu devlet eliyle yapılmış ve 1873'de Sultan Abdülaziz'in de katıldığı bir törenle açılarak hizmete girmiştir. Daha sonra demiryolu Alman sermayesi ile kurulmuş olan "Anadolu Demiryolları Kumpanyası" tarafından Ankara'ya doğru uzatılmaya başlanmış ve hattın İzmit-Adapazarı bölümü 1893'da açılmıştır. Bundan sonra, kentin merkezî demiryolunun iki yanında açılan caddelerin çevresinde yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu cadde önceleri 1700'de bir süre İzmit'te oturmuş olan Macar Kralı Tökeli İmre'nin anısına "Tökeli İmre Bulvarı" olarak adlandırılmış, 1902'de adı "Hamidiye Bulvarı"na, II. Meşrutiyet'in ardından da "Hürriyet Bulvarı"na çevrilmiştir. Daha sonra Cumhuriyet dönemi İzmit valilerinden Ziya Tekeli'nin adına "Ziya Tekeli Caddesi" olmuştur. Bununla birlikte, halk arasında "Demiryolu Caddesi" olarak anılmaktadır.

Saat Kulesi

İzmit'in batısında ve tren istasyonunun kuzeydoğusundaki tepe üzerinde bulunan saat kulesi kentin simgesi haline gelmiştir. Saat kulesi, II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıldönümü anısına dönemin İzmit Mutasarrıfı Musa Kâzım Bey tarafından 1902 yılında yaptırılmıştır. Neoklasik üsluptaki kulenin mimarı Vedat Bey'dir. Kaidesinin bir yüzünde giriş kapısı, öteki üç yüzünde birer çeşme ve üzerinde bir balkon vardır. Ana gövde üç katlı olup dört yüzünde birer yuvarlak saat ve tepesinde kurşun kaplı sivri bir külâh bulunmaktadır.

Abdülaziz Sarayı

İzmit'te ilk saray IV. Murat için 1635 yılında yapılmıştır. Ahşap olan bu saray günümüze ulaşmamıştır. II. Mahmut döneminde Tersanenin arkasındaki sırt üzerinde bir saray yapılmaya başlanmıştır.

Yapımı oldukça uzun süren bu saray ava düşkün olan ve bu amaçla sık sık İzmit'e gelen Abdülaziz döneminde kısa sürede bitirilmiştir. Hassa Mimarı Serkis Balyan'ın eseri olan sarayın iç süslemeleri ressam Azerian ta-

Saat kulesinin yapıldığı yıllara ilişkin bir kartpostal. (Emre Dölen Koleksiyonu)

1950'li yıllarda saat kulesi ve çevresi. (Foto: Fahri Seyrek; Emre Dölen Koleksiyonu)

Sarayı kara tarafından gösteren 1925'lere ilişkin bir resim. Önde Mabeyin ve Muhafız daireleri görülmektedir. (Nuri Akbayar Koleksiyonu)

Sarayın 1925'lerdeki görünümü. (Nuri Akbayar Koleksiyonu)

rafından yapılmıştır. Saray, ana bina, Mabeyin dairesi ve Muhafız dairesi olmak üzere üç binadan oluşur. Cumhuriyet'ten sonra saray valilik makamı olarak, öteki binalar da İl Jandarma Komutanlığı ve Ziraat Müdürlüğü olarak kullanılmıştır. Değişik amaçlarla kullanılan Mabeyin ve Muhafız daireleri yapılan tadilat ve restorasyonlar sonucunda niteliklerini kaybetmişlerdir. Esas saray binası ise günümüzde Arkeoloji Müzesi olarak kullanılmaktadır.

İzmit Tersanesi

Çevresinin ormanlık oluşu ve "ağaç denizi" olarak anılması eski çağlardan beri İzmit'in bir gemi yapım yeri olmasını sağlamıştır. Tersane Yavuz Selim döneminde (1512-1520) yeniden kurulmuş, II. Mustafa döneminde (1695-1703) genişletilerek yeniden çalışır duruma getirilmiş ve XIX. yüzyılın başında III. Selim tarafından başlatılan geliştirme çalışmaları II. Mahmut tarafından tamamlanmıştır.

İzmit Tersanesi önündeki gemileri gösteren 1925'lere ilişkin bir resim. (Nuri Akbayar Koleksiyonu)

1925'lerde büyük olasılıkla Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına ilişkin bir görünüm. Üstteki tabelada "Daire-i Belediye", onun altındaki süslü levhada "Yaşa halaskâr Gazimiz" ve sağdaki tabelada da "Kocaeli Eczahanesi" yazılıdır. (Nuri Akbayar Koleksiyonu)

XIX. yüzyılda burada çok sayıda savaş gemisi yapılmış ve önemli bir tersane durumuna gelmiştir. Lozan barışı ile boğazların silahsızlandırılması üzerine İzmit körfezi Cumhuriyet döneminin en önemli deniz üssü durumuna gelmiştir. 1924'de Yavuz'un onarılması için Gölcük'te bir şantiye kurulmuş ve daha sonra gelişerek büyük bir tersane durumuna gelmiştir. Bunun üzerine, önemini yitiren ve kentin içinde kalan İzmit Tersanesi 1950'li yılların başında kaldırılmış ve yıktırılmıştır.

KAYNAKLAR

KAĞITÇI, M.A.: **Kağıtçılığımız.** Grafik Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1977.

ÖZTÜRE, A.: **Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi**. Çeltüt Matbaacılık Ko.l. Şti., İstanbul, 1981.

Yurt Ansiklopedisi. Cilt 7. Anadolu Yayıncılık A.Ş., İstanbul. 1982-1983.

Dünü ve Bugünüyle

İzmir Milli Kütüphane

MUSTAFA ŞAHİN

Bir ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel ve bilimsel gelişmesinde kütüphanelerin önemli bir yerinin bulunduğu bir gerçektir. Kütüphaneler işlevleri bakımından millî kütüphaneler, halk kütüphaneleri, okul kütüphaneleri, özel kütüphaneler gibi çeşitli türlere ayrılırlar.

Milli kütüphaneler diğer kütüphanelerden daha farklı bir yapıya sahip olup, görevleri çok daha fazla ve geniş kapsamlıdır. Milli kutüphaneler ülkelerin çeşitli alanlarda yaptıkları gelişmeleri yansıttıkları gibi, düşünce ve sanat ürünlerinin toplanıp gelecek kuşaklara aktarılmasına ve kültür mirasının oluşmasına katkıda bulunurlar.

Türkiye'de kütüphaneciliğin tarihsel gelişimine bakıldığında köklerinin, Ortaçağ İslâm uygarlığı örneklerine bağlandığı görülür. Türkiye'nin dokuz yüzyıllık bir kütüphane geleneği vardır. Önce Anadolu Selçukluları'nda, sonra Beylikler döneminde, daha sonra da Osmanlı İmparatorluğu döneminde kütüphane kurma çabaları aralıksız sürmüş ve cumhuriyet döneminde de gelişme gösteren alanlardan biri olmuştur.

Tarihsel gelişme süreci içinde çeşitli toplumsal, kültürel, bilimsel ve teknik gelişmeler çeşitli türde kütüphanelerin doğmasına neden olmuştur. Milli kütüphaneler, genellikle ülkelerinde yayımlanan bütün yapıtları ve ülkeleriyle ilgili yurt dışında yayımlanan yapıtları toplayıp, düzenleyip hizmete sunan, başka bir deyişle ulusal bellek işlevini gören, her türlü bilim ve sanat çalışmalarını destekleyen kuruluşlar olmuşlardır.

Dünyada milli kütüphanelerin kuruluş tarihlerine bakıldığında, Türkiye'nin oldukça geç kaldığı görülür: Fransa'da Bibliotheque Nationale 1480, İngiltere'de British Museum 1753, ABD'de Library of Congrees 1800, İtalya'da Biblioteca Nazionale 1804, Yunanistan'da Ulusal Kitaplık 1828'de kurulmuştur. Türkiye'de 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra bir millî kütüphane kurma düşüncesi gözlemlenmektedir. 15 Nisan 1946'da Milli Eğitim Bakanlığı Yayımlar Müdürlüğü'nde yapılan küçük bir törenle millî kütüphanenin kuruluş hazırlıkları Mehmet Emin Yurdakul'un iki kitabı raflara konularak milli kütüphane hazırlık bürosunda başlamış olur. 29 Mart 1950'de yürürlüğe giren 5632 sayılı milli kütüphane kuruluşu kanunu, Türkiye'nin ilk kütüphanecilik yasasıdır. Tarihin değişik dönemlerinde jeopolitik bir önemi bulunan İzmir'de, 20. yüzyılın başlarında tümü yabancılara ait 4 kütüphane, 4 tiyatro ve konser salonu sinema ile sayısız okul ve kolej bulunmaktadır.

20. yüzyılın başlangıcından önce İzmir'de yaşayan Müslümanlardan kütüphane kurma ve cahilliği ortadan kaldırma uğraşı içinde bulunanlar olmuştur. Çağdaş anlamda kütüphane kurmayı deneyen ilk kişi bir öğretim görevlisi olan Giritli Ali Efendi'dir. Kütüphane eksikliğini anlamış olan Ali Efendi bireysel uğraşıları sonunda Eşrefpaşa'da günümüz anlayışında özel bir kütüphane kurar. Giritli Ali Efendi devlet desteğinden yoksun olarak kitaba ayıracak tek kuruş parayı fazla gören insanlara hizmet vermeye çalışırken, maddi olanaksızlardan dolayı zor durumda kalır. Sonunda kirasını ödeyemez duruma gelen Ali Efendi, kütüphanesini Kadifekale'ye taşır. Fakat tek başına başarılı olamayacağını anlayınca bütün kitaplarını yeni kurulan İzmir Milli Kütüphane'ye verir.[1] Ekono-

1 Yaşar Aksoy, **Bir Kent Bir İnsan,** İstanbul, 1986, s. 115.

mik alanda olduğu gibi, kültür ve sanat alanlarında da yabancıların egemen olduğu o dönemde bir kütüphane tasarlamak ve yaptırmak ulusal bilinci ve onuru simgeleyen somut bir davranış olarak algılanmaktadır.[2] Türklerin bir kütüphane kurma düşüncesi Kadızâde İbrahim'in desteklemeleriyle Ocak 1911'de İlm-ü İrfan Cemiyeti kurularak çalışmalarına başlar. Celâl Saygun'a göre bu oluşumda ilk görev alanlar şunlardır: Eski Eytam Müdürü Abidin Bey, İzmir Mebusu Osmanzâde Hamdi Bey, Maksutzâde Etem Bey, kendisi ve gümrük memuru ile birlikte ilk kez tanıştığı ve adını anımsayamadığı bir kişi de bu oluşumdadırlar.[3]

Bu kuruluşun ilk çalışması, 7-8 kişilik bir komisyon oluşturarak Milli Kütüphane'nin daha çabuk kurulmasını sağlayacak parayı bulabilmek için ramazan ayında piyango düzenlemek olur. *İttihad* gazetesi "Kütüphane Menfaatine Piyango" başlığı altında şunları yazmaktadır: "Milli Kütüphanemiz menfaatine tertib olunan piyango bayramda dahi devam edecektir.

Memleketimizi kıymetli bir kütüphane ile tezyin etmek ve bu surette şanlı İzmir'in şanını daha ziyade isâd eylemek isteyen vatandaşlarımızdan bayram vesilesiyle bu piyangoya hararetli bir iştirak temenni eyleriz".[4] Düzenlenen piyangodan elde edilen gelir 15 lira 28 kuruştur.[5] Piyangodan toplanılan para pek fazla olmadığı için Talat Bey'e verilir. Talat Bey Celâl Bey'i çağırıp ona: "Bir kütüphane tesisi için size her türlü müzaheratta bulunacağım. İstediğiniz zevattan bir heyet teşkil ederek bu işte çalışır mısınız?" diye sorunca. Celâl Bey olumlu yanıt verir. Böylelikle İlm-ü İrfan Cemiyeti kurulur.[6] Talat Bey kendisinde bulunan parayı Celâl Bey'e verir.

Şehir Kulübünün bir odasında düzenli toplantılar yapan grup, İstanbul ve İzmir'deki önemli kişilere yazı yazarak yardım istemişler fakat gönderilen mektup ücretleriyle karşılaştırıldığında sonuçta bir şey elde edilememiştir.[7] Cemiyet, kütüphane yararına ramazan bayramının ikinci günü Ayasuluğ'a (Ayasuluğ ya da Ayasuluk, İzmir'e bağlı Selçuk ilçesinin eski adı) bir gezi düzenler. İzmir'in kültür dünyasına kaynak oluşturacak olan kütüphaneye gelir sağlamak amacıyla, ilim ve irfan sevenler, *İttihad* gazetesi aracılığıyla Ayasuluğ gezisine davet olunmuşlardır.[8]

Bireysel özverilerle başlanılan kütüphane kurma uğraşı İkinci Beyler Sokağı'ndaki Salepçizâde Konağı'nın selamlık bölümünde birkaç yüz kitap ile gerçekleştirilir.[9] O zamanlar boş durmakta olan Salepçizâde Konağı yıllık 100 liraya kiralanır. Konağın harem dairesi ise Şehir Kulübü ile İttihad ve Terakki'ye 100 liraya kiraya verilir. Konağın selamlık bölümü kütüphane için hazırlanır ve okuyucuya 23.6.1912 tarihinde açılır. Talat Bey babasının bir sandık dolusu kitabını buraya armağan ederek kitap sayısının artmasına yardımda bulunur.

İzmir Millî Kütüphane
CEMİYETİNİN
NİZAMNAMEİ ESASİSİDİR
1912

İzmir Millî Kütüphane Cemiyeti'nin Tüzüğü

Kurucular, kütüphanenin geliştirilmesi ve yaşatılması için sürekli gelir kaynağının sağlanması için bazı girişimlerde bulunurlar. Bu amaçla, Ali Müezzinzâde'den 100 lira ve Pulcu Ömer Efendi'den gerektiğinde kullanılmak üzere borç para, Kemal Caferizâde'nin kefaleti ile kereste ve inşaat malzemesi sağlanır. Bu olanaklarla Birinci Beyler Sokağı'nda, Ekmekçibaşı lokantasının karşısındaki arsaya 1000 liraya yakın bir borçla ahşap bir sinema kurulur. Ayrıca bir aydınlatma (jeneratör) dairesi oluşturulur. Sinemadan elde edilen gelirin % 50'si Milli Kütüphaneye, % 25'i ilkokullarda öğrenim gören yoksul çocukların defter ve kitaplarına, % 25'i Şehir Kulübü yönetimindeki terzihaneye ayrılır.[10] Burayı büyük bir çaba

2 Ahmet Gürlek, "İzmir Milli Kütüphanesi", **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni,** cilt: XXIX / 4, 1980, s. 241.

3 "Muhtelif Anketlerimizden Milli Kütüphane", **Anadolu,** 21.8.1924.

4 "Kütüphane Menfaatine Piyango", **İttihad,** 24.9.1911.

5 Cahit Ulucenk, "İzmir Milli Kütüphane Direktörü Bay Celal Saygun'la Bir Saat", **Yarım Ay,** sayı: 43, 15.11.1936.

6 "Muhtelif Anketlerimizden Milli Kütüphane", **Anadolu,** 21.8.1924.

7 "Muhtelif Anketlerimizden Milli Kütüphane", **Anadolu,** 21.8.1924.

8 **İttihad,** 28.9.1911.

9 Behçet Mınez, "İzmir Milli Kütüpanesi", **Fikirler,** sayı: 310-311, 1.4.1946.

Millî Kütüphane'nin 30 Ekim 1933'te yeniden açılmasından sonraki yönetim kurulu. Soldan itibaren Süleyman Tuser, Şükrü Cevahirci, Mahmut Tahir, ilk müdür besteci Adnan Saygun'un babası Celal Saygun, Faik Ener.

ile işleterek kısa sürede borçlarını ödeyen cemiyet, kitap sayısını da 4000'e çıkarır.

İlk kuruluş yıllarında sermayesi 222.27 lira olan Millî Kütüphane, İzmirli aydınların ilgi ve destekleriyle kısa zamanda gelişir.[11] Ayrıca dönemin İzmir Valisi Rahmi Bey, İzmir Millî Kütüphane ile yakından ilgilenir ve gelişmesine büyük katkı sağlar. Kütüphanenin gelişmesiyle birlikte kurucu sayısı artmaktadır. Yeni katılımlarla birlikte üyeler şunlardır: İl meclisi üyesi ve İttihad ve Terakki Derneği muhasebe müdürü Salih Bey (Akalın), Abidin Bey, İzmir eski milletvekili Osman Hamdi Bey (Aksoy), tüccar Şükru Bey (Cevahirci), Ferit Bey (Eczacıbaşı), Şifa Eczanesi sahibi Faik Bey (Ener), eczacı öğretmen Tahir Mahmut Bey, Maksutzâde Ethem Bey, Talat Bey (Küçük Talat), Selahattin Bey, Celâl Bey (Saygun), öğretmen Sezai Bey (Söker) ve eski Belediye Başkanı Süleyman Bey (Tuser). Daha sonra bu topluluğa, o günlerde İttihad ve Terakki Derneği'nin İzmir sorumlu sekreteri olan Celal Bey de (Bayar) katılmıştır. O dönemde İttihadçılar kütüphaneyi, İttihad ve Terakki Kulübü gibi işletmeyi, gençleri örgütlemeyi düşünmüşlerse de, diğer kurucu üyeler buna karşı çıkarlar.[12]

Vali Rahmi Bey, Milli Kütüphane'nin projelerini mimar Tahsin Sermet Bey'e hazırlatır, temelin atılmasında desteklerini esirgemez ve bugünkü binanın arsasını sağlayarak binanın inşaatında büyük katkıları olur. Bu çaba sonunda Rahmi Bey Parkı'nın Devlet (Millet) Hastahanesi karşısındaki alanında (şimdiki kütüphane binası alanında) bir patinaj ve eğlence yeri ile sinema binasının inşaatına başlanır. Bahribaba Parkı'nın hastahane tarafındaki köşesinde yapılacak olan kütüphanenin temelleri de atılır. Patinaj ve eğlence yeri ile sinema binalarının duvarları tamamlanıp kütüphane binasının temellerinin yükseldiği bir sırada İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine, her üç yapının inşaatı yüz üstü bırakılır. Yunanlılar kütüphane yapımına engel oldukları gibi yönetim kurulunu da fesh ederler. Yönetim kurulunun Yunanlılarca fesh edilmesine rağmen, kurul çalışmalarını gizlice sürdürür. Kurtuluş Savaşı'nın ilk direniş bildirisinin dağıtıldığı yerlerden biri de Milli Kütüphane'nin önüdür.[13]

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali sırasında tüm güçlüklere karşı yaşama savaşı veren kütüphane; iç politika akımlarından da kendini kurtaramaz. İşgalden sonra kütüphanenin adı değiştirilerek "İslâm Kütüphanesi" yapılmak istenmiştir.[14] Vali Nurettin Paşa, Cemaat-i İslâmiye adıyla bir dernek kurmak ister, emekli Albay Selahattin Bey ve Hoca Yusuf Efendi'yi bu amaçla çalıştırır. Bu dernek, kütüphanenin adının İslâm Kütüphanesi olarak değiştirilmesi için çalışma-

10 "Muhtelif Anketlerimizden Millî Kütüphane", **Anadolu,** 21.8.1924.

11 Celal Bayar, **Ben de Yazdım,** İstanbul, 1967, cilt: 5, s. 1546.

12 Çiğdem Erkal İpek, "Tarih İçinde İzmir Millî Kütüphanesi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,** cilt: 1/3, s. 231.

13 İpek, **a.g.m.,** s. 232.

14 Bayar, **a.g.e.,** s. 1548.

1930'lu yıllarda İzmir Millî Kütüphane

larını sürdürür. Bu çabaların altında Yunan işgal güçlerinin de baskıları olması muhtemeldir. Nurettin Paşa'nın 1919 Mart ayında valilik görevinden çekilmesi üzerine yerine gelen (Kambur) Ahmet İzzet Bey kütüphane için yeni bir yönetim kurulu atayarak bu kuruma başka bir kimlik vermeye çalışır. Celâl Bayar'a göre: Yunan işgal güçleriyle iyi ilişkiler içinde bulunan Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin başkanı avukat Sadık Bey kütüphanenin başındaki "Milli" sözcüğünün kaldırılmasını yönetim kuruluna öneri olarak sunar. Üstelik de "Milli" adına Yunanlıların tepki gösterdiklerini ve işgalci jandarmanın bir müdahalesine engel olmak amacıyla önerisinin kabulü konusunda yönetim kuruluna baskı yapar.[15] Bu şartlar altında yeni yönetim kurulunun ortaya koyduğu değişiklikle tüzüğün birinci maddesi şu şekle büründürülür:

"... 1920 senesi evailinde heyet-i idareyi terkib etmiş olanlar cihan harbinin bu mübarek vatana tasallut etmiş olduğu avakibden mütünebbih ve mülhem ve aynı zamanda da milli tabirinin yar ve ağyar indinde fena tefsir ve telakkiye uğrayabileceğini dahi müdrik olarak Teşvik-i Maarif Cemiyeti ünvanıyla bir cemiyet teşkilini ve Milli Kütüphane isminin İslâm kütüphanesi namına kâlbini... tevessül eylemişlerdir".[16] Oysa kütüphaneye "Milli" adının verilişi bir raslantı değildir. İttihad ve Terakki'de oluşan milliyetçilik düşüncesi sonucu, ulusal dil, ulusal tarih, ulusal eğitim ve kültür söylemi yaygın hale gelir. Bir kültür yuvası olan kütüphanelerin de böyle bir kimlikle adlandırılması çok doğaldır. Gerçekte İstanbul dışında taşrada bir milli kütüphane kurulması sadece İzmir ile sınırlı değildir. 1912-1920 yılları arasında İzmir dışında Kayseri, Eskişehir, Konya, Diyarbakır ve Bursa'da da milli kütüphaneler kurulur. Ancak bunlar yeterince ses getiremedikleri gibi bir halk kütüphanesinde olması gerekenleri bile verebilecek güce ulaşamamışlardır.[17]

İzmir'in kurtuluşundan sonra kurucu üyeler kendilerine katılan yeni üyelerle, işgal ile birlikte yarıda kalan işleri tamamlamaya başlar ve canlılığını koruyan kütüphane çalışmalarına daha şevkle devam ederler. İpekçi kardeşlerin altı yıllık kirası karşılığında peşinen elde edilen 45.000 liraya, önceden biriktirilmiş olan 23.000 lira da eklenerek sinema binası bitirilir ve 1926 yılında Milli Elhamra Sineması açılır.[18]

Önceki kütüphanenin yeri İzmir Belediyesi tarafından yeşil alan olarak belirlenince, daha önceden patinaj ve eğlence yeri olarak başlatılan inşaat, kütüphane olarak tamamlanır, 31.10.1933 tarihinde cumhuriyetin onuncu yılı kutlamaları çerçevesinde coşkulu bir törenle yeni binasının açılışı yapılır. Açılış için hazırlanmış olan ve ziyaretçilere dağıtılan altı sayfalık şenlik kitapçığının son satırları şöyle noktalanmaktadır: "Sevgili İzmirlilere kendi varlıklarından doğan bu güzel eseri takdim ederken bu eserin vücut bulmasında hizmetleri geçen ölmüş ve ayrılmış arkadaşlarımızı hörmetle anar bu uğurlu toplantıya şeref veren muhterem hanım ve bey efendilere sonsuz saygılarımızı sunarız".[19]

Açılış konuşmasını yapan Süleyman Ferit (Eczacıbaşı) Bey, sessiz ve mütevazi çalışan heyetin daima başarıya ulaşacağını belirtir. Çok sayıda davetlinin katıldığı açılış töreninde hazır bulunan değişik ülke konsolosları, Milli Kütüphaneye kendi dillerinde yazılmış eserler getirecekleri

15 Necmi Olker, "Kuruluşunun 75. Yılında İzmir'in Kültür Hazinesi, Milli Kütüphane", **Bilim, Bilgi, Başarı**, sayı: 47, 1986. Bayar, a.g.e., s. 1548.

16 **Teşvik-i Maarif Cemiyeti Nizamname-i Dahilisi**, İzmir, 1336, ss: 4-5.

17 Prof.Dr. Özer Soysal, "İzmir Milli Kütüphanesi" başlığını taşıyan konuşma, İzmir Milli Kütüphane, 12.10.1994.

18 **İzmir Milli Kütüphane Açılma Şenliği, 1933.**

19 **İzmir Milli Kütüphane Açılma Şenliği, 1933.**

Kütüphanelerin Hizmet Günleri ve Saatleri Açısından Karşılaştırılması

Kütüphane adı	Hizmet günleri	Açık olduğu saatler	Yıllık hizmet saati
Dünya'daki Milli Küt.	Her gün açık	24 saat açık	8760
Ankara Milli Küt.	Her gün açık	9.00-21.00; H.sonu 9.30-18.30	3670
İzmir Milli Küt. (1933)	Her gün açık	9.00-21.00	4250
İzmir Milli Küt. (1994)	Pazar kapalı	9.00-12.00; 13.00-17.00	1380

Kütüphanelerin Yıllık Hizmet Saatleri Açısından Karşılaştırılması

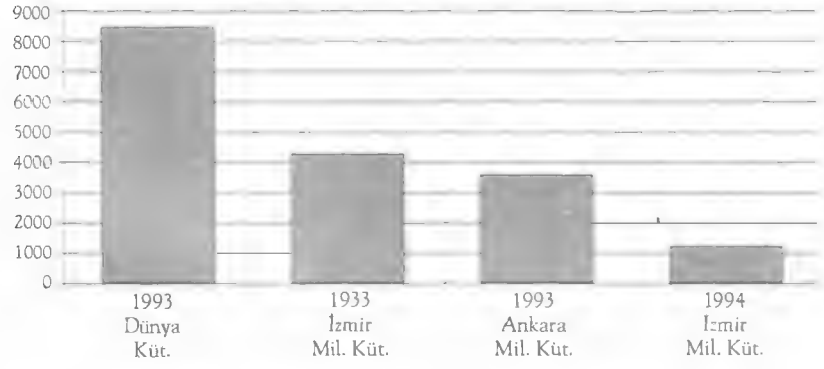

vaadinde bulunmuşlardır.[20]

Kütüphane Müdürü Celâl Bey, kütüphaneye ilişkin ilk duyurusunu açılışının ertesi günü gazeteler aracılığıyla yapar. Duyuru şöyledir: "İzmir Milli Kütüphanesi 10 Teşrinisani Cuma gününe kadar açılma resminde bulunamayan muhterem halkımızın ziyaretlerine tahsis edilmiştir. Bu on gün içinde arzu eden Hanım ve Beylerin kendi benliklerinden doğmuş olan bu müesseseyi görmeleri rica olunur".[21]

31 Mayıs 1934 tarihi itibariyle 295.912,64 TL bütçeli ve 14.755 mevcut kitabıyla meydana gelen Milli Kütüphane Cemiyeti'nin, tüzüğü şu şekilde düzenlenmiştir:

"Madde-1: Yalnız ilim ve işbu nizamnamede gösterilen hayırlı işleriyle uğraşmak üzere İzmir Milli Kütüphane Cemiyeti teşkil edilmiştir.

Madde-2: Cemiyetin maksadı memlekette okuma sevgisini arttırmak okumak isteyenlere her lisanda her türlü kitap mecmua ve gazetelerin hususi salonlarında meccanen ve rahatça okunmasını temin etmek, konferans temsil ve sinema salonları vücuda getirerek bu vasıtalarla halka faideli bilgileri yaymak ve muhtelif suretlerle Türk irfanının yükselmesine çalışmaktır.

Madde-3: Cemiyetin mümessilleri: İktisat Vekili ve İzmir Mebusu Mahmut Celâl Bey (Bayar), Kütüphane Müdürü M.Celâl Bey (Saygun), Tilkilik Eczanesi sahibi Faik Bey (Ener), Şifa Eczanesi sahibi Süleyman Ferit Bey (Eczacıbaşı), Erkek Muallim Mektebi muallimlerinden Süleyman Bey (Tuser), tüccardan cevahircizade Şükrü Bey (Cevahirci), Mahmut Tahir Bey (Eczacı-öğretmen), Küçük Talat Bey (Muşkara), İzmir mebusu Osmanzâde Hamdi Bey (Aksoy), Tayyare Cemiyeti İstanbul Murakıbı Sezai Bey (Söker), Maksutzade Etem Bey (İrad sahibi), Esbak Eytam Müdürü Abidin Bey (merhum), Dr. Şehri Bey (merhum), Müteakit miralay Salahattin Bey (Saib-merhum)."[22] Toplam 21 maddeden oluşan tüzüğün diğer maddelerinde uygulamalara ilişkin ayrıntılara yer verilmektedir.

Milli Kütüphanenin Bugünü

Neo-klasik Türk Mimarisi tarzında mimar Tahsin Sermet Bey tarafından yapılmış olan kütüphanenin dış yüzü ve iç dekorasyonun zarif ve etkileyici bir yönü vardır. İki katlı olan kütüphanenin birinci katında biri küçük, diğeri büyük olmak üzere toplam 90 kişilik iki okuma salonu, yönetim odaları, bir depo ve fotokopi odası bulunmaktadır. İkinci kat önceleri kitap deposu, süreli yayınlar, bir özel okuyucu salonu ve cilt onarım bölümü olarak kullanılmaktaydı. Ancak depo sıkıntısından dolayı bugün için ikinci kat sadece kitap deposu ve süreli yayınlar bölümü olarak kullanılmaktadır.

Kütüphanede bulunan ve her biri ayrı güzellikte sanat eseri olan gürgenden yapılmış kitap dolapları, kütüphanenin kuruluşunda İzmir Sanayi Mektebi öğretmeni Giritli İbrahim Bey tarafından yapılır.[23]

1933 yılında kendi binasına geçerek hizmet vermeye başlayan kütüphane 23.9.1939 tarihinde resmen Milli Kütüphane adını almıştır.

Kütüphanenin 1960'lı yılların sonunda 95.000 olan kitap sayısı, 1994 yılı itibariyle 300.000 dolayındadır. 6000 cilde varan çeşitli gazete ve

20 **Anadolu**, 1.11.1933.

21 **Anadolu**, 2.11.1933.

22 **İzmir Milli Kütüphane Cemiyeti Esas Nizamnamesi**, 1934.

23 Ülker, **a.g.m.**, ss: 9-10.

2500'i aşan dergi çeşidinin yanısıra çok değerli 4000'i aşkın el yazması kitap, risale ve taş baskısı eser bulunmaktadır.[24] Bir eşi Paris'te olan 530 yıllık *Düstürnâme-i Enveri* bunlardan sadece biridir. Kuruculardan Celâl Saygun 1912-1944 yılları arasında aralıksız otuz iki yıl kütüphanenin müdürlüğünü yaparak, yaşamını bu kurumun kökleşmesine ve gelişimine adar. Celâl Saygun ile birlikte günümüze kadar kütüphanede görev yapan müdürler şunlardır:

Adnan Celâl Saygun (1912-1944); Sabri Kemal Özertem (1944-1970); Ali Ferruh Senan (1970-1979); Mustafa Kaya (1979-1985); Halil Oran (1985-1986); Ali Ferruh Senan (II. defa 1986-1987); Ali Rıza atay (1987-).

1978 yılında bir vakıf kütüphanesi haline getirilen İzmir Milli Kütüphane 1978'den günümüze kadar Necdet Öklem'in Başkanı olduğu yedi kişilik bir yönetim kurulu tarafından yönetilmektedir.

Kütüphaneler, günlük gazetelerin okuyuculara sunulduğu, dinlenme salonlarıyla, kafeteryasıyla, müzik yayını ve görsel araçlarıyla bir çekim merkezi, periyodik ve nitelikli konferanslarla bilim yuvaları, ödünç kitap verme servisleri ile araştırmacıların zaman sorununu çözümlemeye çalışan kamu kurumlarıdır. Oysa İzmir Milli Kütüphanesi'nde zorunlu gereksinimleri karşılayacak yer bile bulunamamaktadır.

1933 yılında bugünkü binasında hizmete başlayan kütüphane aradan geçen altmış yılda aynı binasında zorluklar içinde hizmet görmeye çalışmaktadır. Bırakın diğer etkinlikleri, okuyucuya doğrudan yarar sağlayamama gibi sorunlarla karşılaşmaktadır. Gerekçesi ise, 1933'te yapılan binanın ancak 20-30 yıl gereksinime yanıt verebileceği gerçeğinde saklı olmasıdır. Oysa kütüphane daha eski yerinde iken bir çok da övgü almaktadır. "Şayik dolapları, zarif mobilyaları, süslü ve temiz salonlarıyla dahili, insana gayet meraklı bir zenginin hususi kütüphanesine giriliyormuş hissini vermektedir. Süslü ve geniş masalar, rahat sandalye, zarif perdeler bulunmaktadır."[25]

Kütüphaneler aralıksız hizmet sunan birimler olduğu halde İzmir Milli Kütüphane bu görevini yerine getiremektedir. Bugünkü binasında hizmet vermeye başladığı 1933'te kütüphane müdürlüğü verdiği bir ilanda: "Milli Kütüphane her gün sabahın dokuzundan, gecenin dokuzuna kadar bilâfasıla açık bulunacaktır"[26] diyerek haftanın 7 günü toplam 84 saat hizmet vereceğini kamuoyunu duyurmaktadır. Günümüzde ise pazar dışında kalan günlerde sabah dokuz ile akşam beş arasında ve öğleyin on iki ile bir arasında bir saat ara vererek günde 7, haftada 42 saat hizmet sunmaya çalışmaktadır. Eskiden tüm yıl boyunca aralıksız çalışan kütüphane günümüzde 1 Haziran - 1 Ekim arasındaki tarihlerde sayım, bakım, onarım vb. nedenlerle kapalı bulunmaktadır.

İzmir Millî Kütüphane Okuyucu Sayısı (1932-1987)

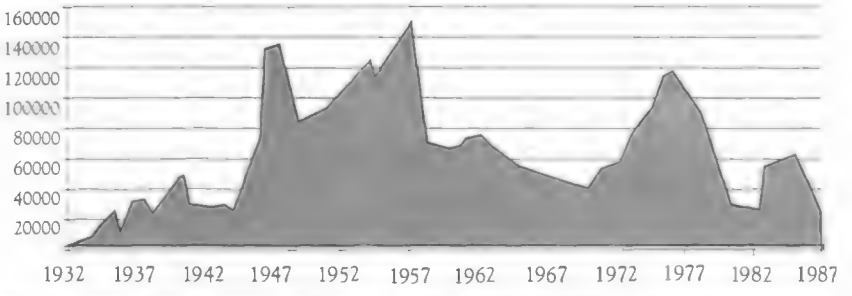

Kaynak: T.C. *Başbakanlık DİE, Halk ve Çocuk Kütüphaneleri İstatistiği; İzmir Milli Kütüphanesi Okuyucular İstatistiği.*

Buna göre basit bir hesap yapıldığında İzmir Milli Kütüphane'nin okuyucularına verdiği hizmet saati yıllık toplam yaklaşık 1380 saattir. Oysa Dünya standartlarında "Milli" kimliğine sahip kütüphaneler günün 24 saati açıktır ve yıllık toplam hizmet saati ortalama 8750 saattir. Ankara Milli Kütüphane'nin yıllık hizmet saati yaklaşık 3670 saattir. Bunu bir yana bırakırsak, 1933 yılındaki uygulama sırasında günün 12 saati açık olan kütüphane, resmi tatil günleri dışında açıktır ve yıllık hizmet verdiği zaman birimi yaklaşık 4250 saattir.

Basit bir hesapla bugün için İzmir Milli Kütüphane'nin vermiş olduğu hizmet süresi 1933 yılındaki hizmet süresine göre; 2870 saat, Ankara Milli Kütüphane'ye göre, 2290 saat, dünya ölçülerine göre, 7380 saat daha azdır. O halde bu aksaklığın gerekçesi ya da gerekçeleri üzerinde ciddi şekilde durmak gereklidir.

1982'deki Kütüphane Müdürü Mustafa Kaya, "iki yıla kadar kitap koyacak yer kalmayacak" derken çok haklıdır.[27] Garip olan ise, bu kaygının üzerinden on iki yıl geçmiş olmasına rağmen herhangi bir gelişmenin olmamasıdır. Kütüphanenin her yeri, salonları, koridorları, hatta merdiven sahan-

24 Ali Yardım, **İzmir Milli Kütüphane Yazma Eserler Kataloğu**, cilt: 1, İzmir 1992.

25 **Köylü**, 2.3.1334.

26 **Halkın Sesi**, 12.11.1933.

27 **Yeni Asır**, 16.12.1982.

ملی کتبخانه

اوقوبوکز

Anadolu *Gazetesi, 21 Ağustos 1924tarihli "Millî Anketlerimizden Millî Kütüphane" başlıklı söyleşinin metni.*

lıkları bile kitaplarla doludur. Kütüphane artık kabına sığmamaktadır.

Bunun sonucu olarak, bölgesel kalkınmanın, sosyal ve tarihi temellerini araştıracak olan araştırmacılar için son derece önemli olan yerel gazeteler daha az önemli olduğu düşünülerek ve koyacak yer bulunamadığından kâğıt fabrikalarına gönderilmektedir. Göz göre göre bu tarih hazineleri yok edilmektedir.

Basma Yazı ve Derleme Kanunu hükmünce basılan eserlerin beş nüshasından birinin kütüphanelere verilmesi gerekmektedir. Ancak son dönemde bu yasa hükümlerine uyulmamakta, kitabı yayımlayanlar caydırıcılığını yitirmiş olan para cezasını ödeyerek bu zahmetten (!) kurtulmaktadırlar. Yayımlanan kitapların çeşitli nedenlerle kütüphaneye asgari iki yıl, gazete ve dergilerinde ortalama bir yıl sonra ulaşması, eserlerin güncelliğini yitirmesine neden olmaktadır.

Okuyucu istatistiklerindeki rakamlara göre İzmir Milli Kütüphane'nin 1933 yılı okuyucu sayısı, 5190 iken bu sayı 1956 yılında 155.145'e ulaşır. 1957 yılından itibaren okuyucu sayısında düşme başlar.[28] Okuyucu sayılarındaki bu büyük değişimin en büyük nedeni ilk ve orta öğretim öğrencilerine belirli bir döneme kadar kütüphaneden yararlanma olanağı sağlanmasıdır. 4.2.1985'te resmi gazetede yayınlanan yönetmeliğe göre, milli kütüphanelerden ancak "yüksek öğrenim kurumu üyeleri, üniversite öğrencileri, devlet memurları, e-mekliler, araştırmacılar yararlanabilecektir" ibaresi getirilmiş, bu nedenle okuyucu sayısı daha da azalmıştır. Gerçekte yerinde bir karardır bu. Çünkü milli kütüphaneler okul kütüphaneleri değil, birer araştırma kurumu işlevi görmek durumundadırlar.

Her kütüphanede bulunması gereken kitap hastahanesi İzmir Milli Kütüphanesi'nde kurulamamıştır. Bundan dolayı da kitaplar ve gazeteler yazık ki, parçalanmaktan kurtarılamamaktadır.

İzmir Milli Kütüphane, 1960'lı yılların sonunda birçok yerleşim birimine kitap bağışında bulunup şube kitaplıklar kurmakta, taşrada film gösterileri ve sohbet toplantıları düzenleyerek ışık saçan bir kurum işlevi görmektedir. Ancak günümüzde genel olarak bu işlevini yitirmiş görünmektedir. İzmir Milli Kütüphane, iki okuma salonunda 90 kişilik okuyucu salonuna sahip kapasitesiyle, müdür ve müdür yardımcısı da dahil olmak üzere 13 kişilik personeliyle, toplam 30 binden fazla öğrenciye sahip Ege Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi ve Yüksek Teknoloji Enstitüsü ile 3 milyonluk bir kentin ihtiyacını karşılamaktan çok uzak kalmaktadır. Özellikle üniversitelerin açık olduğu dönemlerde araştırıcılara yer kalmamaktadır.

Bir karşılaştırma yapılması açısından Ankara Milli Kütüphane'yi örnek olarak vermek, iki kütüphane arasındaki farklılığı belirgin bir şekilde görmeye yetecektir.

Ankara Milli Kütüphane'de okuyucuların kullanımına açık 395 kişilik genel okuma salonu; 255 kişilik Adnan Ötüken danışma kaynakları salonu; 79 kişilik süreli yayınlar okuma salonu; 30 kişilik İbn-i Sina el yazması ve nadir eserler okuma salonu; müzik dinleme ve araştırma salonu; harita okuma salonu; toplu çalışma odaları; tek kişilik özel bölmeleri olan Karel okuyucu salonu; yazma ve nadir eserlerin sergilendiği müze bölümü; pul, para, resim, heykel, fotoğraf, gravür, kupür, ilan, pankart, afiş,

28 **T.C. Başbakanlık DIE, Halk ve Çocuk Kütüphaneleri İstatistiği; İzmir Milli Kütüphanesi Okuyucular İstatistiki.**

kartpostal, broşür, taş plak ve müzik eserleri koleksiyonları olan güzel sanatlar bölümü; Atatürk belgeliği bölümü; görme özürlü okuyucular için özel bölümde Braille kitapları; konuşan kitaplık, bilgisayar destekli sesli kitap okuma ve braille yazma cihazı; mikrofilm ve fotoğraf laboratuvarları vardır. Ayrıca basımevi ve cilthane bölümleri ile ayrıca 300 m^2 sergi salonu; biri 274, diğeri 60 kişilik toplantı, konser, sinema amaçlarına yönelik salonlar; önlerinde büfesi ile birlikte 300 m^2 fuaye bulunmaktadır. Böylesi bir bina ve koleksiyona sahip olan Ankara Milli Kütüphane'de bilgisayar sistemi kurulmuş durumdadır. Kütüphane, bilgi akım hizmetlerine gereken hızı kazandırmak ve çağdaş düzeye erişmek amacı ile bünyesinde 1990'da bir bilgi bankası kurar. Hizmete giren bilgi bankası, Data Star-İsviçre, Blaise Line-İngiltere, BRS-İngiltere, STN-Almanya ve OACL-İngiltere gibi dünya çapında isim yapmış bilgi erişim merkezleri ile bağlantı yapılıyor olup halen bu sayının arttırılmasına çalışmaktadır.

CD-ROM servisinde oluşturulan compact disk koleksiyonu ile araştırmacılara hizmet verilmektedir. Bu koleksiyonların içinde yaklaşık 12 bin yayınevinin kitaplarını içeren 400 bin bibliyografik kimlik, Avrupa'daki eğitim raporlarının bibliyografik kimlikleri ve özetleri vb. bulunmaktadır. İsteyenlerin beraberlerinde getirdikleri boş disketlere kopya çekme olanakları bulunmaktadır.

Oysa İzmir Milli Kütüphanesi'nde günümüz çağdaş teknolojinin hiç birine yer verilememektedir. Bir mikrofilm merkezi oluşturulamamakta; özellikle ciltlenmiş gazetelerde araştırma yapan okuyuculara büyük bir kolaylık sağlayabilecek olan el fotokopi makinesi alınamamakta ve çok gerekli olduğu halde bir fotoğraf makinesi bulunmamaktadır. Bilgisayar henüz 30 yıllık daktilonun yerini alamamış, kütüphane etkinlikleri konusunda bilgi veren bir bülten çıkartılamamış, yabancı dilde yazılmış eserleri Türkçeye çevirebilecek bir çeviri merkezi kurulamamıştır.

Kütüphanede zaman zaman çok güzel konuların da ele alındığı Perşembe Toplantıları yapılmakta, ancak bu etkinlikten sınırlı bir kitlenin dışında kimse haberdar olamamaktadır.

Ankara ve İstanbul Milli Kütüphaneleri Kültür Bakanlığı'na bağlıdır ve Bakanlığın desteğini almaktadır. İzmir Milli Kütüphane ise bir vakıf kütüphanesidir. Gelir kaynağı da Devlet Opera ve Balesi'ne kiralanan bina kirası ve fotokopi çekiminden elde edilen gelirdir. 1994 yılı rakamlarıyla 880.000.000 TL'lik kira geliri olan bir vakıf kütüphanesinden daha fazla bir şey beklemek pek olası değildir. Ancak, yönetim ve denetim biçimi kimlerin ellerinde olursa olsun, sorun bilimden ve araştırmadan yoksun kalan insanların acısı haline gelmektedir.

İletişim'den

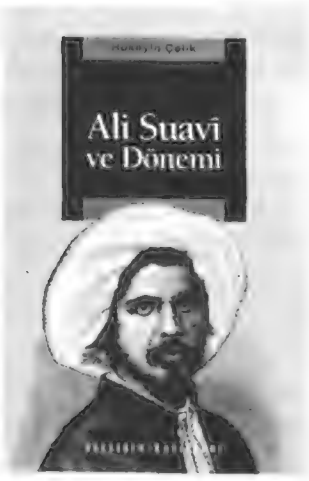

Ali Suavî ve Dönemi,13 yıllık yazı hayatının 10 yılını Avrupa'da geçiren Ali Suavî'nin bu dönemine ilişkin dökümanlara dayanan ilk çalışmadır. Bizzat Ali Suavî'ye kulak vermekten çok Türkiye ve Batı arşivlerindeki belgeleri "konuşturmaya" önem verdiğini belirten Çelik, "Ali Suavî gibi problematik bir karakteri, etrafındaki olaylar ve insanlarla beraber aydınlığa çıkarmayı amaçlamış, sonuçta ortaya bu doyurucu araştırma çıkmıştır. Ali Suavî hakkındaki bu kapsamlı kitabın önemli bir işlev göreceğine inanıyoruz.

İSTANBUL Dağıtım + Kitabevi: Klodfarer Caddesi İletişim Han No.7, Cağaloğlu 34400 • Tel.(212) 516 22 63-64 • Fax: (212) 516 12 58
ANKARA Dağıtım: Konur Sok. 24/4, Kızılay 06640 • Tel. (312) 425 36 00 / (312) 425 20 71 • Fax: (312) 425 18 15
Kitabevi: Selânik Cad., 72/C, Kızılay 06640 • Tel. (312) 418 59 32
İZMİR Dağıtım + Kitabevi: 853 Sok., 33/B, Konak 35250 • Tel: (232) 483 10 40

"Acı Allahım! Kaç Düşmanla Uğraşıyoruz"

İSTİHKÂM MİRALAYI MEHMET SALİH BEY'İN

BALKAN SAVAŞI GÜNLÜĞÜ

1

SUNUŞ

8 Ekim 1912'de başlatılıp iki perde halinde oynatılan, kısa ateşkeslerle bilfiil 9 ayı aşan Balkan Savaşı, Osmanlı'nın gördüğü en büyük bozgunlardandır ve bu savaş hakkında pek çok eser yazılmıştır. Bunlardan birkaçı yeni harflere çevrilmesine rağmen çoğu eski haliyle durmaktadır. Yayımlanma imkânı bulamayan bir hayli anı, günlük, mektup olduğunu söylemek de mümkündür ve bize göre bunların günyüzüne çık(arıl)ması resmî tarihi zorlayıcı, düzeltici bir işlev de görecektir. Çevrimyazısını sunduğumuz günlük bunlardan biridir. Keşki böylesi yadigârların hepsi bugüne ulaşabilseydi.

Bu vesile ile günlüğü bulup, bize ulaştıran Sayın Emre Dölen'e ne kadar teşekkür etsek azdır. Bize ulaşan defterler 1 Şubat 1328/1913'den başlamakta, dolayısıyla Ekim 1912 - Ocak 1913 arasını ihtiva eden defterden yoksun bulunmaktayız. Bu süreye ait günlüğün olduğunu miralayın "6 ay başladı, 7 ay oldu, 8. başladı, 10 ay oldu, 1 yıl tamam" gibi ifadelerinden, savaş fiilen başlamadan cepheye gittiğini anlıyoruz ve fakat günlük bu haliyle de yolumuzu aydınlatabilecektir.

İttihad ve Terakki ilerigelenleriyle, daha sonra paşa olan Hafız Hakkı Bey, Enver Bey, Tal'at Bey ve diğerleriyle teklifsiz görüşebilmesini miralayın İttihad ve Terakki'ye yakınlığına ya da yakınlık duyduğuna bağlasak da, yeri geldiğinde, zikredilenleri amansızca ve haklı olarak eleştirmekle, halka, orduya ve millete ait yargılarını açıkça dile getirmektedir ki, bazı okurlarca fazla acımasız bulunabilecekse de, sonuçta miralayı anlayışla karşılayacaklarını sanıyoruz.

Günlüğü okuduktan sonra, bozgun şaşırtıcı gelmiyor. İdare sanatından yoksun bir ordu, adeta dermeçatma denebilecek başıboş kalabalıklar, yanlışlıkla birbirini vuran, süngüleyen takımlar, kendi keşif uçağına silah boşaltan mangalar, İttihad-ı anasırın tut(turula)mayan mayası, Osmanlı'yla azınlıklar arasındaki fark, boğuştuğu devletlerle arasındaki uçurum, İttihad ve Terakki önderlerinin, devleştirilmiş kumandanların cüceliği, bürokratik gülünçlükler, postaların çalışma tarzı vesaire daha somut tahlil edilebilecektir. Günlüğü aktarırken miralayın yazış biçimine (harf, kelime eksiklikleri, yanlış yazımlara da) sadık kalmaya çalıştık; noktalama işaretlerini koruduk. Kendince önemli görüp altını çizdiği yerleri biz de vurguladık (italikle verdik); bazı rakamları ve isimleri vermediğinden bunları açıklayamadık; ki, altını çizdiği yerlerin çoğu, çocuklarından gelen mektup, yazdığı cevap, postanın gecikmesinden şikâyet, maaş, borç, kehle (onca sıkıntının, koleranın yanında bir de kehle. Herkes Rüstem Paşa olamayacağından, kehlenin miralaya bir ikbal sağladığını sanmıyoruz), yer ve kişi adı, mevsimin üzerindeki etkisi, sınıfıyla ilgili işlere ait rakamlar, etkilendiği durumlardır. Bunu, arayınca kolaylıkla bulmak için yapmış olmalıdır. Okuyana, gereksiz konmuş imajını verecek soru, ünlem işaretleriyle şaşmasını, olanbitenin akıldışılığını anlatmak, ayrıntılı yazamadığını, isyanını bu şekilde dışavurmak istemiş olsa gerektir. (Mesela "Herkes teşebbüs-i şahsî(?!) ile yerleşiyor!!" ibaresinden sonra verdiği "9,5 kuruş" rüşvet girişimi için yapılmış masraf gibidir! 21 Teşrinievvel 1329 / Ekim 1913).

80 küsur yıl içinde Allah bilir kaç kere değiştirildiği için, yer adlarında sıkıntılarımız olduğu halde, araştırma, karşılaştırma çabasına gidemedik. Bunu, Tekirdağ, Kırklareli ve Edirneli okuyucularımızın himmetleriyle giderebileceğimizi ümid ediyoruz ve elçiye zeval olmaz diyerek yazıp çizdiği ve söyledikleriyle 24 Teşrinisani 1329 / Kasım 1913'ten sonrasını izleyemediğimiz miralayı ve günlüğünü okuyacaklar ve ilgileneceklerle tanıştırmak istiyoruz.

Mustafa Şahin

1 Şubat 328 / 1913 Cuma: Saat 7'de hayvana bindim. Fakat iki günden beri devam eden fırtına, soğuk büsbütün kesb-i şiddet eyledikten fazla ortalık da artık batmış, çamur deryası olmuş idi. İnsan hayvana acımakla beraber bir çamur denizinin ortasında pek çok emsali gibi yığılıp kalırsa diye de düşünmeye mecbur oluyordu. 9'da Çekmece'ye vardım. Bugün hayvana binmek üzre olan fırka kumandanı Miralay Bak Bey'e rastgeldiğimden tekrar hayvana binerek yola çıktık. Köprüden geçip Kalikıratya bahçelerinin arasından Bulgarların bize karşı yapmış oldukları istihkamatın bataryaların avcı hendeklerinin birinci hatta vardık. Hayret!.. O ne şayan-ı hayretti. Ne gayret ne faaliyet-i intizam, mükemmeliyet dahi caba. Oturdukları müddet zarfında durup dinlenmemişler, mütemadiyen çalışmışlar, hem de piyadeleri bile yaptıklarını o kadar güzel öğrenmişler, tatbik etmişlerdi ki, insanın tasdiki, hayreti gayrikabil-i setr idi. Yalnız onlar da mevsimi nazar-ı mütalaaya almadıklarından hendeklerine ayrıca mecralar yapmadıklarından tabiî sular dolmuş idi. Bu husus zaten Almanlarca da henüz nazariyat dairesindedir. Zira henüz talimnamelerinde bu yolda mukattalar mevcut değildir. Biz de mükerreren başımıza gele gele akıl edip arka şev dibine ayrıca hendek kazmaya, hatta kitaplardaki su kuyuları gibi şeyler kifayet edemediğinden siperlerden yararak ateş hattından bir neferlik yer kaybetmeye fakat buna mukabil tekmil bir avcı hendeği kazanmaya çalıştık.

İstihkâm Miralayı Mehmed Salih Bey (Beylerbeyili) 1905 yılında Şam'da

Birinci hat mevzine gelinceye kadar birçok mevakide hem de öne, arkaya, sağa ve sola velhasıl her tarafa ateş etmek üzre o kadar çok inşaat mevcuttu ki şaşmamak kabil olamıyordu. Süngü hücumuyla zaptedilen tepe, muharebenin ceryan edip elyevm elimizde bulunan mevakii kâh hayvanla, kâh yaya gezdik, gördük lâzım gelen mukarreratı ittihaz eyledik.

İkinci hat mevkiini dahi gezerek avdet eyledikse de artık benim hayvanda hal kalmadığından tabii sürmeye cesaret edemiyordum. 3'te indim ki hesapça bu mevsimde, bu havada tamam 8 saat hayvan sırtında gezmiş oldum. Akşam arkadaşlar ziyafet çektiler. Hem istihkam zabitleri bir yerde bulunduğundan fevkalade memnun idim. Hele balık tavası yapmışlardı ki kaç aydan beri yemediğimden fevkalade makbule geçti. Yalnız gece yattığım evde su bulunmadığı gibi kendi şişem de eğerde olduğundan çok hararet bastı.

2 Şubat Cumartesi: Sabahleyin fırka kumandanıyla yine haritada da kararlar verdik. Hayvana binerek avdete başladım. Fakat bugün hava dünkü gibi soğuk olduğu gibi hele çamur daha ziyade artmıştı. 3 saatte gelebildim ama donmak, hele hayvanla yarı yolda kalmak işten bile değildi. Akşama kadar, hatta gece bile üşüyordum. Bereket versin oda ufak, gaz sobası, mangal vardı.

Gazeteler geldi.. Raporu derhal yazarak gönderdim. Gece onda yattımsa da sabahleyin 6'da uyandığımdan kalktım.

3 Şubat Pazar: İlk iş olarak çayımı içip *çocuklarıma bir mektup* yazdım. Çekmece'ye gideceğimi bildirdim. Araba, beygir tedarikine başladım.

Nihayet 2 mekkari bulabildiler. Eşya, erzak, hayvanların yemleri yüklendi. Gaz sobası, yemek sepeti, ekmek sepeti dahi neferlerin ellerine verildi. Avrupa ordularında bulunması lâzım gelen bir kervanla bir Türk miralayı yola çıktı. Hayvanın birinde sandık, karyola; diğerinde erzak çuvalı, yemek kaplarını, gazocağını havi bir gaz sandığı, bir gaz tenekesi; öbüründe Sadık'ın çantası, yulaf, arpa saman çuvalları hülasa fotoğrafımız çıkacak bir halde yürüyorduk. Karaağaç'tan (Kuruşan) çiftliğe çıktık. Hava soğuk, gece de dona çektiğinden yollar üç gün evvelkine nisbetle iyiceydi. Yalnız Kuruşan sır-

tında 500 metre kadar bir bataktan geçerek ecdadımızın bırakmış olduğu *harap* bir kaldırımı takibe başladık. Bir müddet sonra Akçaburgaz çiftliğe inip sürülmüş tarlaları sık sık dereleri bin müşkilatla geçerek yine bir toprak yola yani *Türk şosesi*ne çıktık. Nihayet 3 saat üşüverek, donarak Büyükçekmece'ye geldim. Kalikıratya köyüne geçerek kilisenin –tabii mai beyaz– karşısında bir kereste tacirinin iki katlı sekiz odalı mücedded, boyalı evine indim. Onbeş gun evvel de Bulgar kumandanı bu evdeymiş?! Odamda birtakım mükemmel oymalı ceviz, üstü al ve krem dallı bir ipek kumaşla kaplı kanape, sandalyeler, muşamba, tül perdeler, bir konsol büyük bir ayna, ortada yine bir taş masa vardı. Karaağaç'ta üç aydan mütecavizdir oturduğum köy odasına nisbetle burası bir saray demekti. Biri Müslüman köylüsünün, diğeri de Rum köylusunun olup aradaki fark bilmem neden munbais idi?!!.... Akşam balık pilakısıyle pilav yedim. Yalnız odanın cesameti 5x5 metre ve tavanı da gayet yüksek olduğundan ufak gaz sobası pek ısıtmadığı gibi esasen petrolu de iktisad ve tasarrufa lüzum-ı şedid bulunduğundan 8'de yattım.

4 Şubat Pazartesi: Dün Karaağaç'tan çıkmadan evvel istihkam binbaşısına yolda bulunması me'mul olan mektup ve gazetelerimi göndermesini söylemiştim. Bakalım ne vakit gelecek. Bugün sekiz gündür mektup alamadım, hava yine bozdu. Dünkünden gayet fena olup, hem rüzgârlı, hem de yağmur çiselemektedir.

İspirtonun dibi olduğundan mıdır nedir bu sabah aksi gibi bir türlü yanmadığından en sonra çayı gaz sobasında burada da uzadığı cihetle primusta pişirdim. Burada belki Çekmece'de de petrol satılmadığından, fırka idare reisini dahi henüz gidip görmediğimden, kendimi sokakta dağlarda *farzederek* kaput, çizme ve kalpağımı giyip bilmecburiye gaz sobasını söndürdüm, ne çare?!.. Pek çok taşmak, yazmak, dizip dökmek hatta bu ahvalin müsebbiblerine söğüp saymak istiyorum amma bir müddet daha sabredeyim diyorum!

Soğuk, serpinti akşama kadar devam etti. Ben de dört günden beri hayvan sırtında soğuklarda dağlarda, derelerde gezdiğimden, hususiyle *bir hafta*dan beri gelecek malzeme-i tahkimiye de el'an gönderilemediğinden evde oturup istirahat ettim. Şimdi kömür, gaz, yağ gailesi zuhur eylediğinden yarın onunla meşgul olacağım.

5 Şubat Salı: Hava iyice kışladı. Bu sabah da geceden başlayan kar devam ediyor.

İkinci harp başlayalı bugün onbeş gündür. Biz henüz hatt-ı müdafaadan *10:20 kilometre* ilerledik. Bu gidişle bakalım Edirne'ye ne vakit varıp muhasaradan kurtaracağız.

Fırka kumandanıyla sol cenaha giderek 5. Alay'ın avcı hendeklerini gezdik. Arnavudköyü'ndeki bataryanın getirilmesini, buraya tab'iyesini emretti. O ilerde bir mevzii görmeye gitti. Ben de Arnavutköyü'ne gelerek 3. Alay'ın 2. Taburuna kumanda eden Piyade Endaht Mektebi müdür muavini kolağası *Ahmed Ali* Bey'le görüştüm. Saat birbuçuktu. Kurufasulyeyle kereviz pişirmişler. O kadar iştahla yedim ki tarif edemem. Mumaileyh taburuyla sağ cenahtaki sivri tepeye hücum etmiş. (43 şehit ikisi zabit, 57 yaralı vermiş). Ştayer sistemize Bulgarların gayet hafif, kısa bir tüfekleri var. Bendeki Manliherle tebdil etmek üzre bir tane istedim. Vaadetti. Eğer bulursa bir de kasatu-

İstihkâm Miralayı Mehmed Salih Bey

Mehmet Salih Bey, H. 1281 (1864) yılında Beylerbeyi'nde doğmuştur. Babası, Aydın'lı Sarışeyhoğulları'ndan İstanbul Şehremaneti Muhasebecisi Hasan Bey ve annesi Hatice Hanım'dır. Seher ve Cevdet adlarında biri kız biri erkek iki kardeşi daha vardır.

Mehmed Salih Beylerbeyi, Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'un İstihkâm Erkân-ı Harbiye sınıfından H. 1305 (1887/88) yılında mezun olmuştur. H. 1307 (1889) yılında Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn Nâzırı İstihkâm Ferik'i Ahmed Sırrı Paşa'nın kızı Hafize Maide Hanım ile evlendirilmiş ve bu evlilikten Hasan Mukadder adında bir oğlu ve Leman adında bir kızı olmuştur.

Mezuniyetinden sonra bir süre Üsküp'te görev yapmış ve Mühendishâne'ye "Askerî Köprüler ve Muharebe Lâğımları" muallimi olarak atanmıştır. Bu görevini sürdürürken 1894 yılında "bir kat daha tahsil ve tevsî-i malûmât zımmında Almanya'ya izâm olunmuştur" yani bilgi ve görgüsünü geliştirmesi için Almanya'ya gönderilmiştir. Almanya'da 37 ay kaldıktan sonra Ekim 1897 başında Türkiye'ye dönmüştür.

İstanbul'a yakın olması uygun görülmemiş ve yapımına başlanan Hicaz Demiryolu'nun Ameliyat Kıtaları Kumandanlığı kendisine verilerek Suriye'ye gönderilmiştir. 1900-1906 yılları arasında Hicaz Demiryolu'nun yapımında çalışmış, ailesi Şam'da iken kendisi bu dönemi demiryolunun ilerleyişi ile sürekli yer değiştirerek çadırda geçirmiştir.

31 Mart olayı üzerine kurulan Hareket Ordusu'na katılmış, kurulan Örfî İdare Mahkemelerinde üyelik yapmış ve Mahmut Şevket Paşa'nın başyaveri olmuştur. Daha sonra Balkan Savaşı'na katılmış ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde kendi isteği ile emekli olmuştur. 1920'li yılların başında kardeşi Cevdet Bey ile aralarındaki bir miras davası görülürken kalp sektesi geçirerek mahkeme salonunda ölmüştür. Atları çok seven Salih Bey bütün yaşamı boyunca bu tutkusunu sürdürmüştür.

Mir'ât-ı Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'a göre -"Ameliyyât-ı Muhâsana" adında bir eseri vardır.

Miralay Salih Bey'in Üsküp'te görev yaptığı askerî birlik

ra uyduracak. Avdette Çöplüce köyü cihetinden döndüm. Hava şiddetli soğuk, kar ve rüzgârlıydı. Bir teneke *gaz* aldım.

6 Şubat Çarşamba: İstihkam taburu binbaşısı Ali Efendi'yle yüzbaşı Refik Efendi geldiler. Bu sabah hava rakid olup kar yağmaktadır. Öğleye doğru biraz açmışken yine bozdu. Sol cenaha gittim. İhsan ve Hamdi efendileri beraber aldım. Rüzgâr şiddetli ve hava soğuktu. *Tıraş oldum*. Çocuklarımdan mektup, gazeteler geldi.

7 Şubat Perşembe: Hava açtı. Güneş doğdu. Fakat Şubat ayı, itimat olunmaz ki.

Bir yere çıkmadım. *Çocuklarıma mektup* gönderdim. Hava gayet güzel olup odada güneşte oturdum. Sıcak olduğundan soba bile yakmadım.

8 Şubat Cuma: Sabahleyin taş köprünün yanına yapılması takarrur eden bir yahut iki köprü mevkiinin keşfine gittim. Deniz tarafında yüzlerle senelerden beri gölün getirdiği, denizin lodosla attığı kumlar temizlenip ayıklandığından meydana gelen kum yığınlarının sahilde 80 metresi suda, 50 metresi kum üstünde olarak 130 metre tûlünde bir tek köprü mahalli bulabildim. Eve gidip krokisini, keşfini yapıp kolorduya gönderdim. Ayın 3'ünde gönderdiğim mektuba 8'inde *cevap yazdıklarından* bugün geldi. Artık vakit geçtiğinden arastaya çıkmadım. Dalyan'dan aldığım bir kefalden –2 kuruşa– pilaki pişirdim. Müstahak olduğum bir nefer tayınına mukabil 5. Alay'ın 3. Tabur'undan *3 kilo yağ, 3 kilo şeker* aldım. Burada sadeyağ bulunmadığından iki gündür pek sıkıntı çekmekteydim.

9 Şubat Cumartesi: Hava sakin, sabahleyin biraz yağmur çiseledi. *1* kilo et aldım. Bir taskebabı yapacağım. 4 aydır üç, yahut dört kere koyun eti yediğimden pek istiyorum. *Bir haftadan beri* ne kereste geldi, ne tel.

8 tarihli *İkdam* şubatın 7'sinde *maaş* verilmeye başladığını yazıyor. Nefer tayınıma mahsuben bugün için İstanbul ekmeği, dünkü güzeşte için de *2 peksimet* verdiler?! Yağmur akşama kadar devam etti.

10 Şubat Pazar: Dünkü yağmur gece şiddetle devam ediyordu. Sabaha karşı kara tahavvül etmiş ki dağlar, dereler, damlarda tutmuş 3:4 santimetre kalınlık peyda eylemişti. El'an da devam etmektedir. Akşama kadar yağmur, kar, rüzgâr hiç durmadı. Yine tarlalardan, toprak caddelerden geçebilene aşkolsun.

Çocuklarımın *5 tarihli mektuplarına cevap* yazdım. Yarın gitmek üzre Çekmece'ye gönderdim.

11 Şubat Pazartesi: Kış olanca şiddetiyle icra-yı hükm ediyor. Şubat karakış günlerindeki açık güzel havaları aratıyor. Kırksekiz saattir esen karayel dün akşam gündoğusuna sabaha karşı yine karayele çevirdi. Hülasa karışık bir hava. Şiddetli soğuk ve fırtına göz açtırmıyor. Buradan posta günaşırı ve Hadımköy tarıkiyle gidiyormuş! Hesapça dünkü mektup yarın gidecek.

Çatalca şosesinde Çekmece'ye bir saat mesafedeki mandıra civarında olup Bulgarlar tarafından orta gözü kısmen tahrip edilmiş olan köprüyü görmeye gittim. Soğuk, rüzgâr pek fenaydı. Avdette Çekmece'de topçu binbaşı Macid Efendi'ye gittim. İki saat kadar oturdum. Eve gelerek tekrar fırka karargahına gittim. Meğerse ordu, kolordu verdiğim köprü raporunda 2 fırka köprü treni lâzımdır dediğim halde hâlâ kaç tombaz(?) icab ettiğini soruyormuş. Hayret, teessüf! Zira ordu, kolordu erkanıharbiye heyreti elyevm bir fırka treninde kaç tombaz olduğunu bilemiyor, hatta gerek Hadımköyü'nde, gerek Karaağaç'ta bu kadar istihkam ümerası, zabitanı bulunduğu halde bunların birinden olsun sormayı düşünemiyor da tekrar benden rapor istiyor. Bu misal de ordularımızı duçarı felaket eden erkanıharbiye heyetlerimizin kimler olduğuna şahid-i âdildir!.. Allah yardım eyleye.

12 Şubat Salı: Bugün fırkadan biri geldi. Kumandan da Kalikıratya'ya geçeceğinden ve büyük bir ev lâzım olup bulunamadığından bahsetti. Ecnebi olduğu için ben evimi takdim edeyim dedim. Deniz kenarında ken-

dime daha münasip ufak bir ev bulduklarında oraya taşındım. Hava bu sabah açtı. Ara sıra güneş çıkıyor. Rüzgar varsa da bir haftadan beri estiği gibi değil. Soğuk da biraz kırıldı. Evin pencereleri harap, camların biri noksan olduğundan mutfağında bulduğumuz bir camla eksik tamir edilmek üzre üst çerçeve yerinden alındı cam takıldı. Hamur yapılarak aralıklar, delikler gazetelerle kapatılarak oda ısıtılabildi.

Miralay Salih Bey (solda önde) Suriye'de Hicaz Demiryolu Ameliyat Kıtaları Komutanlığı yaptığı yıllarda.

13 Şubat Çarşamba: Bugün hava büsbütün düzeldi. Güneş çıktı. Beş gündür posta gelmediğinden gazete de alamadım. 11'de Çatalca şosesi üzerindeki tamir edilen taş köprüye, buradan da süngü hücumuyla zabtedilen Sivritepe'ye çıktım. Tepe yüksek olmakla beraber yamaçları gayet dik. Yukarıda icra edilecek yalancı tüfek ateşine gayet müsaiddi. Hücumla tepedeki istihkama çıkılmış ve nisti zabt olunarak kutran yapılmış olan bir tûlanı siperin bir tarafında bizim asker, diğer cihetinde Bulgarlar sabaha kadar kalmışlar. Aralarındaki mesafe azı 2,0 ve çoğu 20,0 metreymiş. Sabaha kadar bizimkiler, Bulgar birbirine hücum etmişler. Tepe çıkılırken 1 yüzbaşı, 2 mülazım kurşunla şehid düşmüş, gece de kulağı biraz ağır işiten 1 mülazım da nasılsa Bulgarların içine karıştığından süngüyle parça parça edilmiş. Şüheda istihkamın içine gömülmüş. Bulgarlardan 91 maktul vardır.

Murad Tepesi'ndeki Bulgar drenesi Şüheda zabitan Neferat

Bu drenin şarkında, şimalinde birkaç tane daha avcı siperleri mevcuttu. Bu tepeye şehid yüzbaşı Murad Bey ismi verilerek resmen tamım olunmuştur. Buradan 6. Alay mıntıkasından artık bata çıka eriyen kar sularından müteşekkil derelerden geçerek merkezde tepe civarına, buradan da yolu bularak akşam 3,5'ta eve geldim. *Çocuklarımın 10 tarihli* mektuplarıyla 4:9 gazeteleri gelmiş. Yalnız 6 tarihlisi yoktu.

Iki gündür eski yazlık ceketi, pantalonunu ötekilerin üstüne giyiyorum. Çok faydası oldu. Kaputa lüzum kalmıyor. Siyah kravatı caketin yakasına diktim. Bu gibi işlerde o kadar maharet kesbettim ki olur şey değil.

14 Şubat Perşembe: Bugün hava fevkalade. Göya on gündenberi devam eden bora, kar, yağmur hiç olmamış gibi. Yapılacak köprüden başka gölde kayık vesaireyle asker nakli mümkün olup olmadığına dair bir keşif yapmak için emir aldığımdan yemekten sonra bu işi yapmaya gittim. Dalyancı, balıkçı gibi ahvale vakıf adamlardan tahkikat icra ederek, bir balık kavığıyla köprünün gözlerini, dalyan civarını gezerek lâzım gelen tetkikatlarda bulundum. Bir kefal balığı alarak eve geldim. Bir pilaki daha yaptım. *Çamaşır değiştim.*

15 Şubat Cuma: Hava güzelse de biraz bulutlu. Soğuk yok. Çok şükür 13 gün evvel istediğim tahkimat malzemesi bu sabah İstanbul'dan geldi. Sadık postadan 11,12 gazetelerini getirdi. *Çocuklarıma bir mektup* yazarak bir mavnacı vasıtasıyla İstanbul'da postaya verilmek üzre gönderdim. Bakalım kaç günde gidecek. Akşam yemeğinden sonra saat 10'a kadar gazete okuyarak soyundum, yatağa girdim. Tamam yorganı çekerken kapı çalındı. Başkumandan vekili telefon başına çağırıyor haberi geldi. Tekrar giyinerek kumandan dairesine gittim. "Çekmece gölüne bir köprü daha kurulabilip kurulamayacağını sordu. Raporumu da almışlar. Hayır kurulamaz fakat bugün tombaz, kayık, nakil takımlarıyla bir sahilden diğerine asker nakli mümkün olduğuna dair de bir rapor gönderdim" dedim. Mukaleme hitam bularak eve gelip tekrar soyundum, yattım.

16 Şubat Cumartesi: Hava lodos, biraz bulutlu. Galiba yine yağmur yağacak, iki gündür bir parça kurumaya başlayan yerler yine çamur deryası olacak. Arnavudköyü'ne giderek 3. Alay'ın 2. Taburu kumandanı kolağası Ahmed Ali Bey'den Stayr sistemindeki Bulgar tüfeğini aldım. Birçok müddet dertleştik. Hava iyice

bozdu. Yağmur başladığından yola çıktım.

17 Şubat Pazar: Gece poyraza çeviren hava göya üç günden beri açtığına nadim olmuş gibi olanca şiddetiyle esiyor, fırtına, kar, yağmur, sulusepken karmakarışık. Deniz dalgalı. Ortalık yine çamur deryası. Zavallı cephane kolu neferleri hayvanlara ahali arabalarla bizim keresteleri taşıyorlar. Aman yarabbi! Artık bu millete merhamet et. Acı Allah'ım! Kaç düşmanla uğraşıyoruz? Neticemiz ne olacak. Vakıa zamanı, mevsimi amma kışı ne güzel geçirdik tamam, kendimizi bularak muharebe edecek günlerimiz ki bir aydır pek beyhude geçiyor. Artık Edirne ne olacak korkusu herkesi düşündürüyor. Ümidlerimizi kesiyor!!! Karayel gayet şiddetle akşama kadar devam etti. Yağan sulusepken, kar hiç durmadı. 3:4 yüz metreden ilerisini görmek kabil olamıyordu.

18 Şubat Pazartesi: Dün gece hava biraz sakinledi. Sabahleyin rüzgâr poyrazdı. Kar yağmıyorsa da hava yine bulutlu. Yalnız bulutlar biraz yüksek olduğundan güneş gayet hafif görülebiliyor. Dünkü kereste nakliyatında insan, hayvanca soğuktan donan, ölen olmuş!? Fırka bugün kereste naklettirmedi. Öğleye doğru karayel yine başladı. Kar yağmadı ama soğuk dünden pek fazlaydı.

Eski 5. Ordu yaveri Cevad Bey'i pencereden gördüm çağırdım. Bir çay pişirdim. Bir saatten ziyade konuştuk. 1. Nişancı Alayı yaveriymiş. Bu alay burada çok muharebe ettiğinden fişek, kasatura istedim. Vaad etti. Posta iki gündür gelmedi.

19 Şubat Salı: Bu sabah hava biraz sakin. Etraf dağlar kar içinde. Ortalık donmuş. Kar yağıyor. Cevad Bey bu sabah 35 fişek getirdi. Şimdi Çekmece'den avdette köprüdü rasgeldim 25 tane daha bulmuş bir arkadaşı da kasatura vaad etmiş.

Parmaksızkavak'taki iskele mahallini keşfettim. Giderken hayvan ne sıkıntılar çekti. Ne batak yerlerden geçtik. Yüzlerce senelik memleketimiz demeye insan utanıyor. Ne garip bir milletmişiz. Aman yarabbi sen ıslah et!!!... *Çocuklarıma bir mektup* yazarak torpil bölüğünden gelen nefere verdim. Şimdi mavnayla gidecek. Bu akşam yetişirse artık yarın alırlar. *Tıraş oldum.*

Miralay Mehmed Salih Bey'in kartviziti

Çocuklarımın 15 Şubat mektuplarıyla gazeteler geldi.

20 Şubat Çarşamba: Hava rakid, bulutlu, soğuk yok. Manliheri Ahmed Ali götürerek teslim ettim. Yolda hayvan dehşetli bir kar yığınına battığından aklıma dört sene evvel Yenipazar sancağına gittiğimiz geldi?! O vakit de on kişilik bir komisyon zavallı ahaliye ne kurt masalları okumuştu. Düşündükçe her halimize teessür, teessüf etmemek elden gelmiyor!!...

21 Şubat Perşembe: Macid Bey'in tabur kâtibi göya bugün gideceğinden çocuklarımın mektubuna 15 mektuplarının cevabı olarak *bir mektup daha* yazdım. Hava yine bulutlu. Niyeti bozuk gibi. Öğleden sonra yola çıktımsa da hayvan bir türlü çamuru sökemediğinden avdete mecbur oldum. 2,30'da kâtip istimbotla hareket etti. Yarın eve gideceğini söyledi.

22 Şubat Cuma: İki gündür devam eden bulutlar bu sabah artık sıyrıldı. Evim şarka müteveccih olduğundan 6,45'de güneş Anarşe sırtlarından doğdu. Tulûu seyrettim. Dün binbaşı Ali Efendi *Tanin*'in *Jön Türk*'ten menkul bir makalesini okuduğu gibi, Sadık da bir *Tasvir-i Efkâr* getirdi. "Sulh" olacak fakat hudud Midye'nin 20 kilometre yukarısından İnoz'a müntehi olmak hatta Lüleburgaz bile şüpheli olarak tahdid olunacakmış!? Demek Edirne, Kırkkilise, hatta daha cenup tarafları da gidecek beş haftadan beri tehir eden musalaha bilmem neye yaradı, inkılâbdan ne çıktı, vatan tehlikede diye ortaya çıkan müdafaa-i milliye neye yaradı. Demek bu milletten artık hayır yok. Çünkü hamiyyet-i milliye, izzet-i milliye kalmamış!? Teessüf olunur! Bari Anadolu'da rahat yüzü göreydik. Fakat artık hiç ümid kalmadı gibidir. Eğer Avrupalılar bu gaddarlıkta, zulmde, hakkımızda güttükleri kin, adavette devam ederlerse vay bu milletin haline?!...

Sol cenaha gittim. Bugünkü güneş dağlardaki karları büsbütün erittiğinden tepelerden, derelerden inen sular birer çağlayan halini almış, ortalık büsbütün batmıştı. Hele birikmiş karların altı ne kadar derin olduğu meçhul olduğundan her yer batarak bir tehlike teşkil etmekteydi. 4:5 saat bu batakta giden hayvan artık gidemiyordu. Zavallı birkaç kere şahlanarak geri dönmek istiyordu. Hayvana acımamak kabil olamadığından artık merkez tepesine gitmeyerek döndüm.

Süvari liva kumandanı rüşdiye arkadaşım miralay İbrahim Bey'e uğradım. Birçok dertleştik. Nihayet Kumburgaz'a çıkan gönüllülerin kat-

1908'de Harbiye Nezareti'nin içinde (İstanbul Üniversitesi merkez binası) bahçesinde bir tören. Bu tarihi fotoğrafta numaralandırılmış kişiler sırasıyla: 1-Mehmed Salih Bey, 2-Ahmed İzzet Paşa, 3-Galip Paşa, 4-Mahmud Muhtar Paşa, 5-Mahmud Şevket Paşa.

liamını sordum. Meğer bura *ahalisi* kolordunun ric'atında arkamızdan yuha(?!) bağıran Rumlarmış. Yanos, Şatros ahalisinden de bu işe iştirak edenler olmuşsa da onlar azmış. Çoğu bu defa Bulgarların elindeki Kadıköyü'ne firar ettiklerinden ancak 8:10 tanesi fakat Kumburgaz'da 100 Rum süngülenmiş, kiliseler yakılmış. Hatta Fener, Çanta ahalisi ric'atte bir taraftan Bulgarları çiçekler, demetlerle istikbal için karılarını, kızlarını o tarafa çıkardıkları gibi bizim arkamızdan da kurşun(!) atmaya kadar cür'et gösterdiklerinden şimdiki halde deftere mukayyed bulunan bu Rum köyleri katliamı da bu defa tasarruf edilerek zabtolunduğu zaman derdest-i tasavvur imiş(!) Koca vatandaşlar, Rum kardaşlar(!)

23 Şubat Cumartesi: Hava dünkü gibi gayet güzel, açık, güneş adeta tesir ediyor. Artık hararet suları tebahhur ettirecek derece müessir olduğundan yerlerden duman çıkıyor dün İstanbul'dan gelen 2 fırka köprücü takımı 3 mavna da iskelede duruyor. Birazdan istihkam 1. bölükden gelecek zabit, efradile boşaltılarak köprüyü yerine göndereceğim.

Süvari fırkası daha hududdayken dört Bulgar esir edilmiş. Süvari livasının erkanıharbiye reisi bunları istintak ederken birini söyletmek maksadıyla birkaç tokat vurmuş nefer derhal *"Bulgar dayak yemez, böyle olur!" diyerek cebinden çıkardığı tahta saplı bir çakıyla boğazını boydan boya kesmiş!? Herif hastaneye gönderilmiş! Düşmanımızın izzet-i nefs-i millî ne demek olduğunu efradına varıncaya kadar telkin eyleyebildiğine bu da bir misal-i bahirdir. Zavallı bizim Türkler(?) taş gibi döv, söv, yüzüne tükür. Aldırmaz bile.*

Üç mavnayla gelen iki fırka köprücü treni malzemesi boşaltılarak "nakil takımları" teşkil ettik. Malzemeyi kamilen bu 6 takıma yükleyerek Kalikratya'dan Büyükçekmece'de köprü mevkiine sevk ettik. Takımların birine de ben bindim. Hava hafif lodostu. Kürek çekerek gittik. *Otuz seneden beri hayatımda bugün mesud bir gün yaşadım. Zira harb zamanında mensup olduğum sınıfında işte bugün mesleğime muvafık bir vazife ifa edebildim.*

24 Şubat Pazar: Hava gayet güzel devam ediyor. Bu sabah da bir mavnayla 6 tombaz daha geldi. Adi kirişle gergi halatı dün pek noksandı bakalım bunda ne çıkacak. Eğer aradıklarım çıkmazsa yuh gönderenlerin, İstanbul'daki istihkam erkan-ı ümerasının ervahına diyeceğim.

Başkumandan Hadımköyü'nden trenle Ayastefanos'a, Şirket vapuruyla buraya gelecekmiş?!... Selamlık askeri iskeleye indi. Hâlâ nümayiş!?... Fakat icraat(.). Vay bu milletin, bu ordunun haline. Allah da acımıyor diyorum.

Dün kolordu kumandanı geldiğinden görüşmeye gittim. Birçok ümera konuştuk, dertleştik. Başkumandan vekilini selamlamak üzre 1. Nişancı Alayı'nın 1. Plevne Taburu da bir

bölük muzıkayla iniyordu. Genç, dinç, muallem olan bu askerin yürüyüşünü pencereden temaşa ediyorduk. Bir saatten beri dertleştiğimizden kalplerimiz, fikirlerimiz yeisden, teessürden alt üst olmuştu. Bu askerin hali ve tavrı hepimizi müteessir etti. Hepimiz bir ağızdan "Bu askerle Bulgarlara nasıl mağlup olduk!?" dedik, gözlerimizden gayriihtiyari yaşlar boşandı, hep birden ağladık. Fakat "hep böyle olsaydık elbette galip gelirdik. Yalnız ordunun yarısından fazlası redif, muinsiz ikmal efradı gibi devr-i istibdaddan kalma süprüntü" diyerek birçok hatalara, kusurlara bu da munzam dedik.

Nihayet 12'de başkumandan geldi. Bir müddet konuştuk. Yemekten sonra hayvanlara binerek birinci hattı gezdik. Murad Bey tepesinde İzzed Paşa 3. Alay'a bir nutuk söyledi. Mandıranın yanında yapılan kazıklı köprüden geçtik. Onlar Çatalca'ya gitti. Biz de Kalikratya'ya döndük. Lutfi, Naci beylere artık bu işin ne olacağı belli olduğundan karargâh-ı umumi istihkam kumandanlığına naklimi başkumandandan rica edeceğimden bilahare hatırıma getirmelerini söyledim. Her ikisi de arkadaşım olduğundan hak verdiler. İzzet ve Hadi Paşa'lara söyledim. Bakalım ne olacak? Berdelacuz, hasum fırtınası bakalım ne yapacak, zira yarın başlıyor.

Çocuklarımın mektubuyla istediğim eşya geldi.

25 Şubat Pazartesi: Dün gece 8'de bir rüzgâr çıktı. Bu sabah hava yine poyrazladı. Sema bulutlandı. Kocakarı soğuğu başladı demektir. Mübarek hiç de şaşmaz! 4 gün Şubat'tan, 3 gün de Mart'tan alır derler. Eğer 7 gün böyle devam ederse yine işimiz var.

Çocuklarıma mektup yazarak köprü takımı götüren nefere teslimen gönderdim.

26 Şubat Salı: Dün gece 24 saatten beri alabildiğine devam eden poyraz kaldı. Bu sabah rüzgâr yoksa da sema bulutlu. Bakalım berdelacuzun altı günü daha nasıl gidecek. Hava öğleden sonra yine bozdu soğuk bir rüzgâr şiddetle ediyordu. Merkeztepe'ye buradan da Muradbey'e geldim. Kolağası Ahmed Ali Binbaşı Besim beylerle görüştük. Mektubumu bugün almışlardır.

27 Şubat Çarşamba: Gece yıldızlar görünüyordu. Hava gayet sakin, güneş doğdu. Yanya'nın Efrenci martın 6'sında sukut ederek Yunanlılara teslime mecbur olduğunu kemal-i teessüf ve teessürle *Tanin*'de okudum. Sol cenahtan, Merkeztepe ve 6. Alay mıntıkasını teftiş ederek avdet ettim.

Mehmed Salih Bey'in annesi Hatice Hanım.

28 Şubat Perşembe: Sabahleyin pek güzel olan hava öğleyin bulutlandı. Lodos yine bir poyraz karşıladığından bakalım ne yapacak. Bir sandalla Çekmece'nin üst tarafına kadar gittim. Fakat yolda sandal fazlaca su itmeye başladığından burada karaya çıktım, yayan köye döndüm.

Asar-ı Tevfik zırhlısının Karadeniz'de birkaç hafta evvel bir kayaya çarparak battığını bugün söylediler. Belki bir torpidoyla Bulgarlar batırmıştır. Her halde pek müteessif oldum. Artık felaketler büsbütün çoğaldı. Bakalım Edirne, İşkodra alelhusus hududla tazminat(?) ne olacak.

1 Mart 329 / 1913 Cuma: Hava bulutluysa da fena değil, hususiyle rüzgar yok. Yan Bey erkanıharbiye reisi Hafız Hakkı Bey'le ziyarete geldi. Hesapça kocakarıların dediği gibi Mart iyi girdi. Bari çamurlar artık nihayet bulsa da biz de muharebe edeceksek edebilelim. Yoksa hal ve mevki pek fenadır!

Çocuklarıma mektup gönderdim. Bugünden itibaren yeni pullar tedavül edeceğinden eskileri postaneye verdim, parasını aldım. *(Başımı yıkadım, tıraş oldum.)*

Kolordu kumandan vekili Hasan İzzet Paşa ziyarete geldi. Akşam yemeğine de bir tezkereyle davet etti. Yemekte 2. Yozgat fırkaları kumandanları, süvari liva kumandanı miralay İbrahim Bey bahriye miralaylarından komodor ve erkanıharbiye heyetleri olmak üzre 20 kişiydik. Gece 10'da geldim.

2 Mart Cumartesi: Hava dünkü gibi açık ve güzel. Dün Bulgarlardan iki alay piyade, 10 top Karasiminli'den Kabakça istikametinden Ak Alan'a girdiği haber verildi. Akşam askerlerini tebdil ettiği anlaşılarak dünkü muharebe başlayacak zannı tabii sakıt oldu. Henüz ne olacağı, ne yapılacağı belli değil. Bana kalırsa işin bu gidişi hiçbir şey yapılamayacağını, tereddütlerle vakit geçirildiğini anlatıyor!!... Sübhanallah!...

9'da köprü kurulacak mevkie gittim. Mülazımıevvel Muhlis Efendi'yle inşaata başladık *10,20:3,20*'ye kadar yani tamam 5 saatte kurabildi-

ler. Bu müddet zarfında ben de ayakta kaldım. *Fakat müddet-i hayat-ı askeriyemde yaşadığım en mesud günlerden biri de bu gündü. Zira milletin, devletin beni yetiştirdiği mesleğimde hem de* harp zamanında ifa-yı vazife ediyordum!!...

3 Mart 329 Pazar: Hava gayet güzel olup artık ilkbahar başladı demektir. Ortalık gereği gibi kurudu, fakat ne bizde, ne de düşmanda harbe dair hiçbir emare yok. Galiba sulh olacak. Demek her ümid bitti, mahvoldu!...

12'de sağ cenahta, 2. yahud 3. kolordular tarafından, Silivri civarından top sesleri gelmekte olduğu haberi geldi. İnşaallah artık muharebe başlar da hüsn-i neticeye müncer olarak musalahava tesiratı olur. Merkeztepe'den Muradbey'e kadar teftiş edilerek avdet ettim. Çocuklarımdan *mektup geldi.*

4 Mart Pazartesi: Hava dunku gibi. Köprü mahalline gittim. Bir sahil sığ, diğeri batak olduğundan bir sehpa ve onbeş tombazla köpruyü inşa ederek bu malzemeyi ayrıca istif ettirdim. Eve avdetle talep olunan diğer köprü için bir kazık köpru inşasına muktezi rapor ve keşifnameyi gönderdim. Postadan yeni pul alarak *çocuklarıma bir mektup* verdim. Dün akşam geç vakit rasgeldiğimiz bizim "tayyare"ye İskeçe tabiyesinden top ve piyade ateşi edildiğini söylediler. Ne şayan-ı teessüf-i ahval! Ne vakit düzeleceğiz bilmem. Bizden bir tayyare geçiyor da vakit ve zamanıyla kendi kıtaatımıza haber verilmiyor!...

5 Mart Salı: Hava gayet güzel. Çok şükür! Hamdolsun. Bugün umum ordu 3 kolordusuyla düşmana taarruza başladı. Bizim tarafta 1. Nişancı'yla 5. Alay Silivri'ye doğru harbe girişti. Top, tüfek ateşi akşama kadar devam eyledi. Merkeztepe'den arkadaşlarla seyrettik. Muradbey'den Merkeztepe'ye kadar yeniden tabiye olunacak batarya mevkileri intihab olundu.

6 Mart Çarşamba: Havanın letafeti berdevam. Dünkü muharebenin neticesi henuz anlaşılamadı. Ne olduğunu hiç olmazsa bizim kolordunun nereye kadar ilerleyebildiğini anlamak için Merkeztepe'ye gittim. Maatteessüf yine eski yerimizde saydığımız anlaşıldı. Göya dünkü hareket bir *keşif taarruzu* imiş! Bulgar hâlâ Silivri'yle Kadıköy sırtlarda sebat ediyor. İclaliye yolunda bir hayli top atıyordu.

7 Mart Perşembe: Dün gece gazete okudum. Üç günden beri ma'hud gaz sancıları devam ediyordu. Dün gece tutmadı. Hava bulutluysa da rakid, bari yağmur yağıp ortalık yine batmasa!

Bakalım düvel-i muazzama ne yapacak? Üç günden beri bizim icra ettiğimiz keşif taarruzu neticesi anlaşıldı maatteessüf 175 harbden hariç üçü mukabil netice hiç(?!) Canımın sıkıntısından dün bir yere gitmedim. Şehitlerin adedini öğrenemedim.

8 Mart Cuma: Dün gece binbaşı Macid Efendi İstanbul'a gideceğini haber verdi. Hemen bir mektup yazdım ve işgüzar kâtibinin bilalüzum getirdiği bir lirayı da çocuklarıma iade ettim. İlmühaberlerimden hâlâ bir haber yok. Bakalım ne vakit gelecek, ben de maaş ve bedel alarak çocuklarıma göndereceğim.

Bu sabah binbaşı Ali Efendi şehitleri söyledi. Çok müteessir oldum. Nâhak yere bir muharebe(?) Muradbeytepesi'ne topçu kumandanı İbrahim Paşa'nın bizim erkanıharbiyenin tensibiyle vaz' olunan iki sahra topunun üstüne blendaj yapılıyor ve hiç kimse laf anlamadığından tabii uzaktan seyirci kalarak sükut ediyordum. Bak Bey'in itirazı üzerine kaldırıldığını bugün öğrendim. Şimdi gülmek sırası bana geldiyse de maatteessüf insanın vicdanı razı olmuyor. Zaten biz de iş görmek için ecnebi zabiti olmak lâzım olduğunu biliyordum amma bu da ayrıca bir misal oldu.

Menceğiz'den girerek tekmil hattı dolaşıp Çöplüce'den avdet ettim. Çocuklarımdan mektup geldi.

9 Mart Cumartesi: Hava gayet güzel. Bugün mart 9'u olup fırtınası alâ rivayetin meşhursa da hava bilakis. Tombaz köprüye gittim.

10 Mart Pazar: Gazeteler sulhtan

Miralay Mehmed Salih Bey Hicaz Demiryolu'nda görevli olduğu yıllarda.

bahsediyorlarsa da yine bizim taarruzlar, ileri harekât duçar-ı akamet oldu. Bari bir iş göremeyeceksek ikide bir göya keşif taarruzu namına birçok askerimizi şehit, mecruh ettirerek nâhak yere kendimizi büsbütün zayıflatmasak!!....

Beş aydan beri ne yapan biliyor, ne de emir verip yaptıran! Menceğiz'den Lahna köyüne geldim. Burada Bak Bey'e rasgeldiğimden birlikte Arnavudköyü'nden avdet ettik.

11 Mart Pazartesi: İlkbahar geldi. Dağlar yeşillenmeye çiçekler açmaya kuşlar, kurbağalar ötmeye başladı. Kertenkele kaplumbağa gibi hayvanlar gezmeye, dolaşmaya çıkıyorlar.

Akşama kadar Bulgarlarla top muharebesi oldu. Bugün de onlar bir fırka, 4 bataryayla bize taarruz etmeye başladı. Biraz dolaştım.

12 Mart Salı: Erkenden muharebe başladı. Tombaz köprünün kurularak iş'ar-ı ahire kadar bozulmaması için emir geldi. Köprü hazırlandı. Bunu teftişten sonra Polaya, Arnavudköy'lerinden Lahna köyüne, buradan da Merkeztepe'ye gittim. Köfte, peynirle ekmeği yedim, bir dilim de şikola [çukulata] yedim. Buradan top muharebesini seyrettim. Sonra Şehidlertepesi'ne gelerek buradan da baktım.

Yarın tekmil ordunun taarruz emri verildi. 4. ve Fatih fırkaları da geldi. Cenabıhak hayırlı muzafferiyet ihsan eylesin.

13 Mart Çarşamba: Bakalım bugün ordunun taarruzundan ne netice hasıl olacak. İki günden beri Bulgarların taarruzundan ne baş kaldı, ne beyin. Bu kadar şarapneli nereden bulup attığına hepimiz şaşıyoruz. Ne sarfiyat!... Sabahtan beri tek tük top sesleri geliyor. *Altıncı ay* başladı.

Dün akşam çocuklarımdan mektup, mühürle bir koca teneke midyedolmasıyla tatlı geldi. Çoktan beri ağzıma koymadığım dolmayla tatlıdan yedim. Zavallı yavrularım hep beni düşünüyorlar!!..

Biz ileri taarruz edecektik. Bu ümidle hayvan binerek yola çıktım. Yarı yolda 1. Nişancı'yla 5. Alay'ın ric'at ettiğini, düşmanın Bigados, Palos, Şatros, Kumburgaz, Sürgünköyü, Elbasan, Çakıl köylerini tekrar aldığını, Çatalca'ya girdiğini öğrendim. Öyel bir inkısar-ı hayale uğradım ki bunu tarif için yazacak kelime bulmaktan acizim! Pek me'yus, dilhun oldum. Biraz daha ileri gidince bizim birbuçuk aydan beri tahkim ettiğimiz hatta düşmanın şarapnel yağdırdığını gördüm. Sol cenah bataryası civarında bir tepede oturarak bakıyordum. Artık civarımıza, önümüze şarapnel düşmeye başladığından geride bir tepeye çekildim. Bir müddet de buradan dürbünle seyrettim. Akşama doğru avdet ettim. Yolda başkumandan İzzet Paşa'ya rasgeldim. Hurşid Paşa'nın kumandasındaki 10. Kolordu geliyormuş. Zaten 4. Fırka dün akşam gelerek Çöplüce'de kalmıştı. Fatih Fırkası'ndan Süleymaniye Alayı, 31. Nizamiye Fırkası geldi. Bizim kurduğumuz köprüden geçtiler.

Gece Enver Bey'le köprüler, iskeleler hakkında müzakere ettik. Hurşid Paşa'yla görüştüm.

İstibdad yadigarlarından olup tekaüdden celbedilen piyade miralayı Nâzım Bey'e rasgeldim. 1. Kolordu idare reisi vekili olduğundan benim ilmühaberlerden bahsettim. Meğer geleli çok olduğu halde alçak, namussuz herif haber bile vermemiş. Tabii ben de ağzıma geleni söyledim, nasıl vicdansız, alçak adamlarla iş gördüğümüzü, bir de bu felaketlerimizi düşünerek hayretler içinde kalmamak kabil değil!

14 Mart Perşembe: 10. Kolordu'yla gelen bir fırka takımıyla mevcut fazla eşyayı karıştırarak bir köprü daha kurmaya başladık. İskeleleri keşf ettik. Öğleyin eve geldim.

Çatalca'da bulunan 4 tabur fena halde bozularak firar etmiş, göya cephanesiz kalmış!? Erkanıharbiye yüzbaşılarından Remzi Bey isminde genç, malumatlı, terbiyeli bir zabit süngü hücumuna iştirak ederek şehit düşmüş! 1. Nişancıdan, bir piyade taburundan birer bölük kaybolup el'an bulunamamıştır. Belki esir düşmüşlerdir. Şehidle mecruhlara dair henüz bir malumat yok..! Bugünkü ordu emrinde yine Çatalca hattında, Büyükçekmece garbında "müdafaa-i mutlaka"da bulunulacağı tebliğ olunmuştur! Akşama kadar ara sıra birkaç top sesi geliyordu.

15 Mart Cuma: Çocuklarıma *mektup* yazdım. Birdenbire bir tüfek ateşi başladı. Meğer bir tayyare geçiyormuş da ona yaylım ateş ediliyormuş. Zaten biz tayyare bizim mi, düşmanın mı anlamadan boyna ateş etmekteyiz. Yarım saat sonra Küçükçekmece tarafına avdet ediyordu!... Bereket versin yüksekten geçiyor!

Öğleden sonra Kalıkıratya'da yapılan iskeleye, oradan da Fanasakris köyüne gittim. Burada 1. Nişancı Alayı çalışıyordu.

Alay kumandanının yanına geldim. Edirne'nin sukutu haberini verdiler. Bir *Tasvir-i Efkâr* vardı. Evvela gönlüm inanmak istemiyordu. Fakat gazetede bu haber-i felaketi görünce pek müteessir olarak gözlerimden gayriihtiyari yaş boşandı. Zaten hepsi ağladığından ben de bunlara iştirak etmiş oldum.

Şimdi artık her ümid bu Çatalca hattına kaldı! Bulgar da umum fırkalarıyla, Sırp, Yunan kuvvetleriyle birleşerek buraya taarruz edeceğinden Allah sonumuzu hayırlı eyle diyorum amma, artık sonumuz bundan başka daha ne olacak, felaket, hele Avrupa devletleri hâlâ müdahale etmezlerse belki de "inkıraz".

Akşama kadar ara sıra top, akşam sekize kadar yine şiddetli top, gece de tüfek ateşi devam etti. Dün akşamdan başlayan yağmur gece devam etti.

(Sürecek)

Mustafa Suphi ve *Tercüman* Gazetesi

NİYAZİ SUBAYEV

Türkiye ve halk devrimi hareketinin tanınmış mensubu Mustafa Suphi'nin devrim ve toplumsal-siyasi faaliyeti, Ukraynalı, Rus, Tatar, Azeri ve Türk tarihçilerinin dikkatlerini daima kendi üzerine çekmiştir. Bununla beraber, onun faaliyetlerinin bilinmeyen bazı taraftarı da bulunmaktadır. Yabancı ülke enternasyonalistlerinin çalışmaları ile ilgilenen Ukraynalı tarihçiler onun Rusya'ya ilticasından sonra Kırım'daki yaşayışını bir ölçüde aydınlattılar. Ancak onlar Suphi'nin Kırım cemaat mensupları ile Kırım ve Kafkas gazeteleri arasındaki ilgi hakkında herhangi bir şey söylemediler. Bu noktada söz Suphi'nin, Rusya'da Tatar dilinde gazete çıkaran yayıncı ve meşhur halk önderi, Bahçesaray şehrinin lideri, İsmail Gaspıralı ile olan alâkası üzerine geliyor. Tataristan'da durgunluk yıllarında *Tercüman* gazetesinin okunması yasaklandı; İsmail Gaspıralı'ya nisbeten ise Pan-Türkist, Pan-İslâmist iftiraları yakıştırıldı. Halbuki, Gaspıralı ihtilâlden önce de Rusya'daki Türkî halklar arasında kendi eğitim faaliyetleri sonucu büyük itibar kazanmıştı. Devrimden sonra Kazan şehrinde Tatar mekteplerinden birinin Gaspıralı'nın adını taşıması, Kırım'da ise onun adına müze teşkil edilmesi tesadüf değildir.

Bilindiği gibi, ilerici burjuva mensubu Gaspıralı Türkî halklar arasında ateşli bir mücadeleci olup, yeni usüllerle okullarda ders vermeyi savunarak, eğitimde eski dînî usûllerin taraftarı Kadîmistlere amansızca karşı çıkmıştı. Avrupa medeniyeti ve hayat tarzının Rusya şarkına aktarılmasına, Rus dilinin Türkî halklar tarafından öğrenilmesine gayret etmişti. Gaspıralı İsmail millî azatlık hareketinin dikkatini, Arapların Fransız işgalcilerine karşı başkaldırmalarına çekmişti. Yakın şarktaki İngiliz burjuvasının işgal siyasetini de kritik etmişti.

1883 yılında Bahçesaray'da Gaspıralı İsmail kendi oğlu ile birlikte, Kırım'da ilk olarak *Kırımtatar* gazetesini çıkarmaya başladı. Gazete Arap alfabesi ile Kırımtatar dilinde basıldı ve ondaki esas metinler Rus diline tercüme edilip yayınlandı.

1914 yılının baharında Kırım şehirlerinde hayret uyandırıcı bir haber yayıldı ve sonra bu haber Petersburg, Moskova, Kazan ve Rus İmparatorluğu'nun şehir gazetelerinde yer aldı. Buna göre, Sinop tutuklamalarından kaçan ordu mensupları, ticaret erbabı ve tanınmış toplumsal mücadele mensupları Kırım'a gelmişti. Onlar Jön Türkler hükümetinin siyasetini eleştirdikleri için tutuklanmış idiler. Onların arasında İstanbul'daki bir dizi yüksek eğitim kurumunun profesörü ve hükümete karşı faaliyet gösteren *İfham* gazetesinin yayın yönetmeni Suphi Bey Mevlevi-zade de vardı*. Halbuki, kendi vatanında siyaset kazanında kaynayan ve Sivastopol'da Rus dilini, adetlerini, alışkanlıklarını bilmeyen siyasi muhacir Mustafa Subhi ne yapmalı idi?

Kırım ve Kafkas Türk gazeteleri hakkında malûmatı az olan Suphi'nin yolu Bahçesaray'da çıkmakta olan Gaspıralı İsmail'in *Tercüman* gazetesine mutlaka düşmeli idi. Nitekim böyle de oldu. Suphi dostları ile birlik-

---

Doç. Dr. Niyazi Subayev: "Mustafa Suphi ve Tercüman Gazetesi", **Yıldız**, sayı: 4, 1989, s. 128-129.

* Kaçışla ilgili geniş bilgiyi N.A. Subayev "Mustafa Subhi Rusya'da", **Vapros, İstorı:** 1983, no: 5, s.173-175'ten okuyabilirsiniz.

Yazının Türkçesi için bkz. Tarih ve Toplum sayı: 102, s. 121, cilt: 17

te Bahçesaray'ı ziyaret etti. Gaspıralı İsmail ve oğlu onları misafirperverlikle kabul ettiler. Bu vesile ile gazetenin bütün çalışanları bir yerde toplandılar. Gaspıralı İsmail şark âdetlerine göre, Suphi'ni ve arkadaşlarının ellerini iki eli ile tutup, selamlaştı. Koyu sohbet sırasında bazen Suphi ve Gaspıralı Fransızca konuştular. Bunun nedeni, Suphi birikiminin önemli kısmını Fransa'dan almıştı. Gaspıralı İsmail de gençliğinde Fransa'da okudu, hattâ belli bir süre İ. S. Turgenyev'in yanında kâtiplik yaptı. Bu görüşmede Suphi çoğunlukla Rusya'nın toplumsal-siyasi ömrü, Kırım ve Kafkaslar, Türk gazetelerinin durumları ile ilgilendi. Gaspıralı ise bütün sorulara açık cevaplar verdi. Suphi'nin yakın gelecekte ülkesine dönmeyeceğini göz önüne alarak, Gaspıralı ona Rus dilini öğrenmesini tavsiye etti.

Gazetedeki görüşmelerden sonra, Gaspıralı misafirlerine Bahçesaray'ın tarihi eserlerini gezdirdi. Onların bankasını ziyaret ettiler (Suphi politik iktisatçı olarak, Kırım'daki kredi işlemlerini merak ediyordu). Hansaray'a, Müslüman kabristanına . ve meşhur Çufut-Kaleye [II. Dünya Savaşi öncesi Bahçesaray'da Yahudilerin yaşadığı bölge halen turistik bir yerdir. Ç.N.] gittiler.

8 Haziran günü gazetenin muhabiri Mustafa Suphi ile röportaj yaptı. Burada Suphi siyasi mülteci arkadaşları hakkında ilginç malûmatlar verdi ve Türkiye'deki durumu geniş olarak anlattı: "Bu siyasi şahıslar, 1908 yılı Jön Türk ihtilâlinden sonra meydana getirilen çeşitli partilere ve derneklere girerek, bu hükümetin iç ve dış politikasına karşı çıktılar; devrimi devam ettirmeye ve kökleştirmeye, ayrıca Türk halkının durumunu mümkün olduğu kadar iyileştirmeye azmettiler." dedi.[1] Suphi ülkenin iktisadi ve siyasi durumunu tahlil ederek Jön Türk ihtilalinin sonuçlarına karşı çıktı. Ona göre ihtilalin liderleri işçilere, ülkedeki ulusal azınlığı oluşturanlara kıyasla, düşman pozisyonu takındılar, dış politikada ise millete karşı tavır alarak, ülkenin yarı-sömürge durumunu daha da kötüleştirdiler. Onlar aydınlatma ve halkın yaşantısını iyileştirme sorunlarını bir yana atıp, kendi siyasi rakiplerini bastırma yoluna gittiler. Mustafa Suphi buna örnek olarak, kendini ve sürgündeki arkadaşlarını gösterdi.

İsmail Gaspıralı

Tercüman mültecilerin yaşantıları ile daima ilgilendi ve onların geleceğe ilişkin planlarını açıklamaya gayret etti. Haziran ayının sonunda gazetenin muhabiri Mustafa Suphi'nin arkadaşları ile beraber Kafkaslar'a gitme düşüncelerini, kendinin ise Bakü'ye giderek orada *Azerbaycan* gazetesine girme istediğini yazdı.[2] Burada belli ki sözkonusu olan *İkbal* gazetesi idi. Çünkü Suphi Bahçesaray'da yaşarken, onunla mektuplaşmaktaydı.

Nitekim, sonraki olaylar *Tercüman* muhabirinin fikirlerini doğruladı. Çünkü Mustafa Suphi'nin ilginç makalesi *İkbal* gazetesinde yayınlandı. Öyle ki, Almanya ile Rusya arasında savaşın başlamasıyla, Türkiye'nin hangi tarafta yer alacağına ilişkin, gazetelerde canlı tartışmalara başlanmıştı. Azaplı toprağının vatanperveri Mustafa Suphi'nin bu davadan uzak kalması mümkün değildi. Bunun neticesi olarak *Bakü* gazetesinin sahifelerinde Mustafa Suphi'nin "Türkiye'nin Maliyesi" başlıklı geniş makalesi yayınlandı. Bu makalenin çeşitli bölümleri Kırım ve Kafkaslar'ın önemli bütün gazetelerinde de yayınlandı. Mesela, *Krımskiy Vestnik*, *Tercüman*, *Kafkas*, *Batumskiy Vesti* ve *Batumskiy Den* bu çerçevede sıralanabilir.

Mustafa Suphi

Yukarıda adı geçen gazetelerin dikkatini bu makalenin hangi yönü çekti, acaba? Mustafa Suphi'ye soru-cevap şeklinde yazılan makalede yazar başlayan savaşla kendi münasebetini ve Türkiye'nin ondaki rolünü gösteriyordu.[3] İşte, Kırım ve Kafkas gazetelerinin dikkatini makalenin savaşa karşı olan bu tavrı çekse gerek.

Böylelikle, Mustafa Suphi'nin Kırım'daki yaşantısı ve çalışmaları, Rus-Türk yayınları ile alakaları şunu göstermektedir ki, imparatorluğun bu uzak köşesinde, Rusya'nın toplumsal-siyasi yaşantısına katılması ile başlayan bu kısa devir enternasyonalist Mustafa Suphi'nin ilerideki hayatında önemli rol oynamıştı.

Tatarca'dan çeviren: *Fahri Solak*

1 **Tercüman,** 8 Haziran 1914.

2 **Tercüman**, 26 Haziran 1914.

3 **İkbal**, 1 Ağustos 1914.

KİTABİYAT

Hicaz Demiryolu

SÜLEYMAN BEYOĞLU

Ülkemizde son yıllarda II. Abdülhamid dönemi ile ilgili çalışmalar oldukça artmıştır. Bu dönemde; belki Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği en büyük proje olan Hamidiye-Hicaz Demiryolu bütün İslâm dünyasını bu eser etrafında birleştirerek tarihimizde seçkin bir yere sahip olmuştur.

Ne yazık ki şimdiye kadar gerçekten bu büyük teknolojik hadiseye dair Türkiye'de geniş bir akademik çalışma yapılmamıştır. Oysa ki, Şam-Medine arasında uzanan Hicaz Demiryolu'na dair batıda birçok farklı araştırma yapıldığı bilinmektedir. Burada size tanıtmaya çalışacağımız "Hicaz Demiryolu" adlı akademik çalışma sahasında önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Eser giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Girişte (s. 17-29) Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Amerika'da yapımına başlanılan ilk demiryolları teknolojisi anlatıldıktan sonra, Demiryollarının Osmanlı ülkesine girişinin 20-30 yıllık gecikme bir kenara bırakılırsa batı ile eş zamanlı olduğu görülmektedir. Bu eşzamanlılıkta emperyalizmin yeni pazarlara ve hammadde kaynaklarına ulaşma hırsının da payı olduğu açıktır. Bu nedenle başlangıçta Osmanlı demiryolları yabancı girişimi olarak ortaya çıkmıştır.

Dr. Ufuk Gülsoy, eserin birinci bölümünde (s. 30-56): XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hicaz Demiryolu'nun fikri alt yapısının oluşmasında payı olan Amerikalı Mühendis P. Zimpel, Hasan Fehmi Paşa, Dr. Kaymakam Şakir, Hicaz vali ve kumandanı Osman Nuri Paşa, Süleyman Şefik, Ahmed İzzet Paşa (Arab İzzet), Mehmed Şakir Paşa, Ahmed Muhtar Paşa, Hindistanlı Müslüman Muhammed İnşaallah ve Padişah II. Abdülhamit'in düşüncelerini ayrı ayrı ele almıştır. Birinci bölümde, özellikle Hicaz Demiryolu projesinin oluşturulmasında en yüksek karar merci olan II. Abdülhamid'in yapılacak demiryolunun dinî, siyasî ve ekonomik faydalarını dikkatle değerlendirdiği görülmektedir. Zira fikrini aldığı Osmanlı devlet erkanının, mevcud mali ve teknik imkanlarla böyle bir yatırımın başarılamayacağı şeklindeki olumsuz cevaplarına rağmen, onları dinlemeyerek ve kendi ifadesiyle "Cenab-ı Hakk'ın avnü inayeti ve Resûl-i Ekrem (s.a.s.) Efendimiz Hazretleri'nin imdad-ı ruhaniyet-i müsteniden hatt-ı mezkûrun inşâsını" 2 Mayıs 1900'da başlatması, Padişahın projeye ne kadar gönül verdiğini göstermektedir.

Dr. Ufuk Gülsoy

Hicaz Demiryolu

Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., İstanbul 1994, 302 s., 64 resim, 3 katlanır harita.

Bu demiryolu ile, Müslümanlar kutsal beldelere (Mekke-Medine) kolay ve hızla ulaşacak, 40-50 gün süren Hac yolculuğu 4-5 güne inebilecekti. Hicaz Demiryolu kararı, gerek Osmanlı, gerek İslâm Dünyası'nda geniş yankılar yapmış, inşaat haberi, Müslümanlar arasında büyük bir memnuniyet ve coşku uyandırmıştır. Hicaz Demiryolu projesi hakkında çok iyi propaganda yapılarak, İslâm aleminin ortak bir ideali haline getirilmiştir. Projenin maliyetinin 4 milyon lira olacağı tahmin ediliyordu ki, bu meblağ Osmanlı devlet bütçesindeki harcamaların % 18'ini aşıyordu. Bozuk olan Osmanlı malî yapısı içinde hattın finansmanını karşılamak mümkün görünmüyordu. Neticede, Hicaz Demiryolu yalnız Osmanlıların değli, İslâm aleminin müşterek eser ve gururu olacağından, inşaatın giderlerinin öncelikle Müslümanlardan toplanacak bağışlarla karşılanmasına karar verildi.

Çalışmanın ikinci bölümünde (s. 57-105): Hicaz De-

miryolunun finansmanı ele alınmıştır. İlk etapta Şam-Mekke arasında inşa edilecek demiryoluna kaynak, başta devletin imkanları olmak üzere, Ziraat Bankası kredisi, her kesimden Osmanlı vatandaşları, Hindistan, Fas, Rusya, Mısır, Tunus, Cezayir, Güney Afrika, İran Şahı, Singapur, Cava, Pretorya, Çin, Sudan, Amerika, Balkanlar, Kıbrıs, Viyana, İngiltere, Fransa ve Almanya'dan gönderilen bağışlarla sağlanmıştır. Böylece Hicaz Demiryolu'nun inşası için 1900 yılından 1908 sonuna kadar elde edilen gelirlerin toplamı 3.519.696 lira olarak gerçekleşebilmiştir. Bağışlar bu meblağın 1/3'ünü meydana getirmektedir. Bu Hicaz Demiryolu projesinin dünya Müslümanlarınca benimsendiğinin açık bir işaretidir. Bu arada II. Abdülhamid'in Müslümanlar dışında bazı gayr-ı müslim Osmanlı vatandaşlarının Hicaz hattı için bağışların kabulünde herhangi bir tereddüd göstermeyip, yurt dışındaki siyonist cemiyetlerden gelen yardımları tahsil ettirmemesi, Padişahın Siyonizm konusundaki duyarlılığı ve ödün vermez tavrını göstermesi açısından oldukça önemli ve düşündürücüdür.

Üçüncü Bölümde (s. 29-57): Hicaz Demiryolu'nun inşaat aşaması anlatılmaktadır. Bilindiği üzere inşaata fiilen 1 Eylül 1900'da Alman başmühendis Meissner idaresindeki Türk ve yabancı mühendislerle başlandı. Demiryoluna karşı olan Avrupalılar Osmanlıların bu işi teknolojik olarak başaramayacaklarını iddia etmekteydiler. Buna karşılık işin başlangıcındaki Avrupalı mühendis sayısı giderek azalmış, Osmanlı mühendislerinin sayısında artış olmuştur. Osmanlı Mühendisleri edindikleri tecrübelerle kutsal topraklardaki (El-Ula - Medine) inşaatı başarıyla gerçekleştirmişlerdir. Hicaz Demiryolu'nun işçiliği de büyük ölçüde askeri birliklerce yapıldı. Planlanan hızla giden inşaat Kadem-i Şerif'den başlayarak Amman (1903), Maan (1904), El-Ula (1907), Medine (1908)'ye 1303 km'lik bir hatla ulaştırıldı. Hayfa-Der'a şubesiyle birlikte 1464 kilometreye ulaşan Hicaz Demiryolu 1 Eylül 1908 tarihinde bütünüyle işletmeye açıldı. Ancak bölgede yaşayan Bedevi kabilelerin şiddetli tepkilerini çekti. Hatta yönelik saldırı ve sabotajlar hızla artmaya başladı. Siyasî ve ekonomik sebeplerle Mekke Şerifi Hüseyin Bedevi şeyhlerini kullanarak çıkarttığı isyanlarla demiryolunun Mekke ve Cidde'ye uzatılmasına karşı çıktı.

Eserin Dördüncü Bölümünde: 1908-1919 tarihlerinde Hicaz Demiryolu'nun işletilmesinin dinî, siyasî, askerî, ekonomik ve sosyal sonuçları tartışılmıştır. Demiryolu, I. Dünya Savaşı ve 1916'da başlayan Hicaz isyanında askerî operasyon ve nakliyat konusunda hayati bir ulaşım aracı oldu. Araplarca kuşatılan Medine şehrinin kuzeyle bağlantısı Hicaz hattıyla sağlandı ve Türk birliklerinin 13 Ocak 1919'a kadar şehirde savunma savaşı verebilmesinde önemli lojistik değeri haiz oldu.

1908-1913 döneminde askerî nakliyat ve sivil taşımacılıkta geniş ölçüde kullanılan trenlerle 968.000 kişi taşındı. Demiryolu sayesinde Şam-Medine arasında 40 gün süren yolculuk, 3 güne indi. Ayrıca inşaatı fiilen 1 Eylül 1900'de başlanan bu hat ile bölgede kısmî de olsa bir ekonomik canlanma oldu. Osmanlı siyasî-askerî gücü özellikle Güney Suriye ile büyük şehirlerde ve hat boyunca belli bir etkinlik kazanabildi. Diğer yandan Hicaz Demiryolu çok sayıda demiryolu mühendisi, teknisyen ve işletme memurlarının yetişmesini sağladı. Hicaz demiryolu, dünya Müslümanlarını ortak bir hedef ve ideal etrafında birleştirerek, müslümanların da büyük işler başarabilecek bilgi ve teknik kabiliyete sahip olduklarını gösteren somut bir örnek olarak tarihteki yerini almıştır.

Hamidiye Hicaz Demiryolu

Kısaca muhtevasından bahsettiğimiz Ufuk Gülsoy'un *Hicaz Demiryolu* adlı doktora tezi, Osmanlı Arşivi'ndeki çok sayıda belgeye dayanarak kaleme alınmıştır. Ayrıca süreli yayınlar ve yerli-yabancı geniş bir bibliyografya kullanılmıştır. Hicaz Demiryolu konusunda batıda yapılan değerli çalışmalardan biri de William Ochsenwald'ın *The Hijaz Railroad* (Virginia 1980) adlı kitabıdır. Bu eser Fransız ve İngiliz

arşiv kaynakları ve zengin literatürleriyle dikkati çekmektedir. Bu araştırmanın kaynak açısından eksikliği, bir iane defteri dışında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin zengin ve orijinal malzeme kolleksiyonunu kullanmamış olmasıdır. Dr. Gülsoy, yaptığı bu uzun ve yorucu araştırma ile hem Ochsenwald'ı tamamlamış, hem de Osmanlı devletinin bizzat inşa ettiği demiryoluna dair yeni ve orjinal bilgiler ilave etmiştir. Bu şekliyle yurt içi ve dışında yapılan araştırmaların fevkindedir.

Dr. Gülsoy'un çalışması Türkiye'de Hicaz Demiryolu konusunda doktora tezi boyutlarında ilk akademik çalışma olması açısından da önemlidir. Bilhassa eserin finansman ve inşaat bölümleri hemen tamamen yeni bilgiler ilave edilerek, Hicaz Demiryolu'nun hangi fedakarlık ve yardımlaşma duygularıyla gerçekleştirilebildiğini göstermektedir. Ayrıca eser, Osmanlı Devleti'nin büyük mali ve teknolojik güçlüklere rağmen İslâm dünyasının maddi ve manevi desteğini alarak projenin üstesinden gelebildiğini isbat etmiştir. Çalışma, bütün dünyanın hayranlık ve endişelerine sebep olan Hicaz Demiryolu'nu dinî, siyasî, askerî ve ekonomik boyutlarıyla ortaya koymuştur. Bu bakımdan aynı konuda yapılacak diğer çalışmalara önemli bir zemin oluşturacaktır.

Kitap özenli baskısı, birçok resim, harita ve eklerce de ayrıca kıymet kazanmıştır. Bu güzel araştırmasından dolayı Dr. Ufuk Gülsoy'u tebrik eder bu eseri ilgililere tavsiye ederiz.

Şirket-i Hayriye Konulu İki Kitap Hakkında

MURAT KORALTÜRK

Hakkında çok söylenip az bilinen kişiler, kurumlar, olaylar ve konular vardır. Şirket-i Hayriye de böyle bir kurumdur. Elimizde Boğaziçi'ne yaşam vermiş olan bu kurum hakkında yazılmış iki kitap var. Birisi yakın yıllarda, diğeri ise geçtiğimiz kasım ayında okura sunuldu.[1] Her iki kitabın da aynı kitabiyat yazısına konu olmasının nedeni, kitapların içerikleri ve kaynakları açısından birbirleriyle çok benzeşmeleridir.

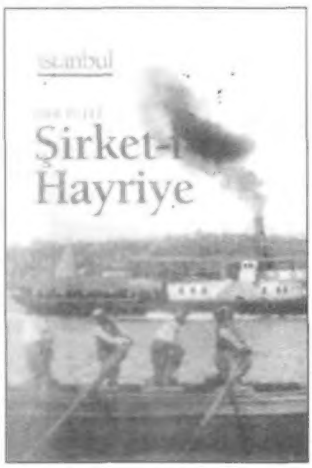

Eser Tutel

Şirket-i Hayriye

İletişim Yayınları, İstanbul 1994
224 s., 12 s. renkli albüm.

Şirket-i Hayriye İdaresi

İlk kitap, M. Orhan Kızıldemir'in "Şirket-i Hayriye İdaresi" başlıklı kitabı, Şirket-i Hayriye'nin tarihsel gelişimi paralelinde bir içerik izlemez. Kitap iki temel kaynağa dayanır. Birincisi, 1914 tarihli "Şirket-i Hayriye Salnamesi"dir.[2] İkincisi, 1921 tarihli "Harb-i Umumi ve Şirket-i Hayriye" başlıklı çalışmadır.[3]

Şirket-i Hayriye'nin tarihçesinin anlatıldığı bölüm (s.9-129), salnamenin ilgili bölümlerinin bugünkü Türkçe'ye çevirisinden oluşur. *1914 Yılında I. Cihan Savaşı'nın Başlaması ve Bu Savaşta Şirket-i Hayriye İdaresi* başlıklı bölüm (s.130-189) ise Harb-i Umumi ve Şirket-i Hayriye konulu kitaptaki ilgili bölümlere dayanır. Dolayısıyla kitapta, Şirket-i Hayriye'nin tarihçesi kuruluşundan yani 1850'lerden I. Dünya Savaşı sonuna kadarki olaylardan ibaretmiş gibi anlatılır ve anlaşılır. Oysa Şirket-i Hayriye, 1945 yılındaki devletleştirilmesine değin ulaştırma işlevini sürdürmüş, faaliyette bulunmuştur. Kitabın, *Şirket-i Hayriye İdaresinin Muvazenei Umumiye Adı ile Ali Hilmi Efendi Döneminde Yapılan İlk Bilanço ve Onu İzleyen İlginç Olayları İçeren Bilançolar:* başlıklı bölümü de (s.189-233) ilgili salnameden çevrilmiştir. Kitabın devamında, yine salnameden Şirket-i Hayriye'ye ait bir dizi sözleşme ve yönetmelik metinlerinin çevirisi (s.233-380), yönetim kadrosu, iskele ve gemi personeli ile şirket filosunu oluşturan gemiler hakkında bilgi verilir (s.381-408). Kitabın son bölümünde, Şirket-i Hayriye'nin vapur işlettiği Boğaziçi köyleri ve semtleri hakkında ilgili salnameden alındığı anlaşılan bilgi yeralır. Kitab, sonundaki kaynakçasında anılan sekiz kaynağa karşın, bir telif eser olmanın ötesinde hemen tamamı Şirket-i Hayriye salnamesinin bugünkü Türkçeye çevirisinden oluşan bir çeviri-derleme niteliği taşımaktadır. Şirket-i Hayriye'ye ilişkin yeni ve orjinal bilgiler içermemekle birlikte daha önce isimleri anılan iki Osmanlıca kitabın dışında konuyla ilgili hemen hiç yeni

1 M. Orhan Kızıldemir, **Şirket-i Hayriye İdaresi**, Türkiye Denizciler Sendikası Yay., Eğitim Dizisi nr. 18, İstanbul (basım tarihi yok), 480 sayfa. Eser Tutel, **Şirket-i Hayriye**, İletişim Yay., İstanbul Dizisi, nr. 19, İstanbul 1994, 211 sayfa.

2 **Boğaziçi, Şirket-i Hayriye, Salname, Tarihçe,** İstanbul 1930.

3 **Harb-i Umumi ve Şirket-i Hayriye 1330-1334,** İstanbul 1921.

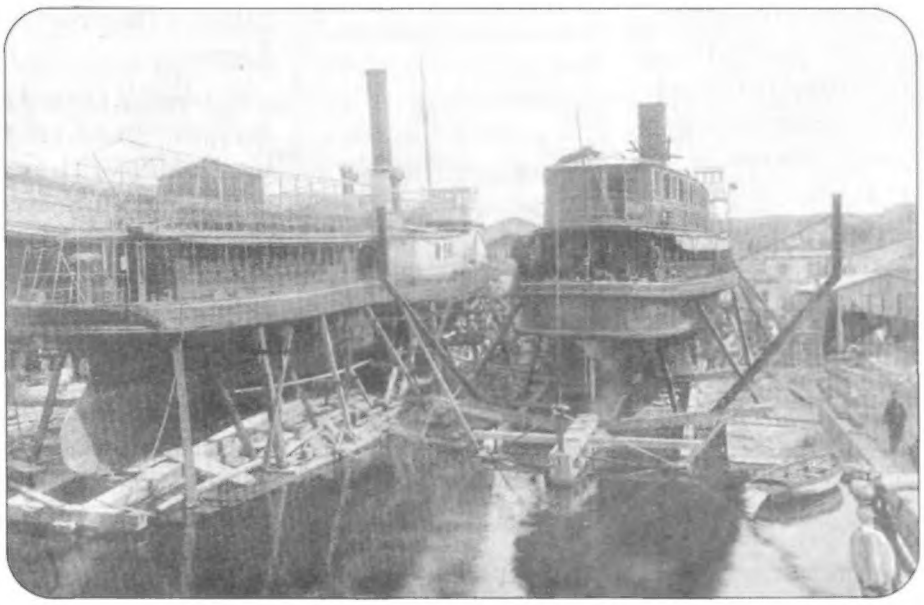

Şirket-i Hayriye'nin Hasköy'deki tersanesi

M. Orhan Kızıldemir

Şirket-i Hayriye İdaresi

Türkiye Denizciler Sendikası, Eğitim Dizisi 18, İstanbul (Tarihsiz) 480 s.

harfli eserin bulunmaması ve bu yönde kaleme alınmış ilk eser olması nedeniyle önem taşır.

Şirket-i Hayriye

Eser Tutel'in "Şirket-i Hayriye" başlıklı kitabı, Kızıldemir'in kitabı gibi Şirket-i Hayriye'nin tarihsel gelişimi paralelinde bir anlatıma sahip değildir. *Örnek Bir Kuruluş: Şirket-i Hayriye* başlığını taşıyan birinci bölümde (s.11-91), şirketin tarihçesi konu edilir. Bu tarihçe diğer kitaptaki gibi Şirket-i Hayriye'nin kuruluşundan I. Dünya Savaşı sonlarına kadarki gelişmeleri kapsar. Burada, Tutel'in kitabının da ana kaynağını Şirket-i Hayriye Salnamesi'nin oluşturduğunu belirtmek gerekir. Kitapta, Osmanlı döneminde İstanbul'da faaliyete geçmiş ilk kentiçi toplu taşıma işletmesi ve yine Osmanlı Devleti'nde kurulmuş ilk anonim şirket olan Şirket-i Hayriye'nin, 1920'lerden itibaren kentiçi ulaşımdaki etkinliğini yitirmesi üzerinde durulmaz. Özellikle Türkiye iktisat tarihinde iktisadi devletçiliğin tasfiyesi yönünde II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler içinde önemli ve örnek bir olay olarak Şirket-i Hayriye'nin devletleştirilmesinden bu yönü ile sözedilmez, yalnızca 1945 yılında şirketin hükümetçe satın alındığının ifade edilmesi ile yetinilir.[4]

Kitabın *Kaptanlar, Vapurlar, Olaylar, Anılar* başlığını taşıyan ikinci bölümü (s.93-157), Şirket-i Hayriye'nin İstanbul ve Boğaziçi halkınca tanınan, büyük sempati kazanmış kaptanları ve canlı birer varlık gibi değerlendiren gemileri hakkında aktarılan anı ve anektotlar ile nostalji yüklü bir bölümdür. Bu bölüm okunduğunda, İstanbul'un yaklaşık son 100-150 yıl içinde geçirdiği değişimi izlemeyi olanaklı kılar. *Savaş Günlerinde Şirket-i Hayriye* başlığını taşıyan üçüncü bölümde (s.159-186), Kızıldemir'in kitabında olduğu gibi I. Dünya Savaşı yıllarında Şirket-i Hayriye'nin faaliyetleri ve durumundan sözedilir. Bu bölüm, diğer kitaptaki gibi Harb-i Umumi ve Şirket-i Hayriye konulu kitaba dayanır. Kitabın, *Şirketin 94 Yıllık Filosu* başlığını taşıyan dördüncü ve son bölümünde (s.189-209), başlıktan da anlaşılacağı üzere şirketin filosunda yeralan gemilerin yapım yıllarına, hizmet sürelerine ve teknik özelliklerine ilişkin bilgiler verilir.

Kitap, metnin arasında ve sonunda verilen gemilere, kaptanlara, iskelelere, hisse senetlerine ve sefer tarifelerine ait siyah-beyaz ve renkli fotoğraflardan oluşan görsel malzeme ile göze hitabeden bir zenginlik taşır.

Genel Değerlendirme

Her iki kitabın yazarını da başta ifade ettiğimiz, çok söylenip az bilinen bir konu hakkında bir şeyler söyleme girişiminde bulunmalarından dolayı kutlamak gerekir. Ancak her iki kitabın Şirket-i Hayriye Salnamesi yanında Şirket-i Hayriye ile ilgili yayınlanmış ilk iki kitap olma özelliğini taşıması konuya ilişkin yeterli bilgi üretildiği

4 Kızıldemir'in ve Tutel'in yüzeysel değindiklerini ifade ettiğimiz konular hakkında 1992 yılında Marmara Üniversitesi'nde Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu'nun danışmanlığında hazırladığımız ve savunduğumuz **İstanbul'da Şehirci Ulaşımında Şirket-i Hayriye (1851-1945)**, konulu yüksek lisans tezinde ve aynı teze dayanarak Prof. Dr. Zafer Toprak'ın eleştiri ve katkıları ile yazımını halen sürdürmekte olduğumuz kitap çalışmamızda bilgi verilmiştir.

anlamına gelmez. Bu bağlamda kitapları değerlendirmek gerekirse, Kızıldemir'in de, Tutel'in de kitapları çok söylenenleri tekrar etmenin daha doğrusu derlemenin ötesinde çalışmalar değildir.

Kitapları, kaynakları bakımından değerlendirmek gerekirse, yazılı kaynaklar açısından niteliksel ve niceliksel olarak çok yeterli değildir. Şirket-i Hayriye'ye ilişkin Osmanlı Arşivleri'nde araştırılmayı bekleyen birçok belge vardır. Şirket-i Hayriye'nin ekonomik yapısını ve gelişimini izlemeyi olanaklı kılan şirketin yıllık gelir-gider hesap kayıtları ve bilançoları kütüphanelerde bulunmaktadır. Şirket-i Hayriye'nin İstanbul ve Boğaziçi'nde gündelik yaşamdaki yerini ve rolünü saptamak için ise Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine ait çeşitli gazete koleksiyonları araştırılmayı beklemektedir. Bunca kaynağa karşın, her iki kitabın ana malzemesini, içeriği tartışılır Şirket-i Hayriye Salnamesi oluşturmaktadır. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi her iki çalışmanın içerikleri ve nitelikleri ne olursa olsun konuya ilişkin anılan iki Osmanlıca kitabın dışında kaleme alınmış ilk iki kitap olmaları dolaylı bir önem kazandırmaktadır.

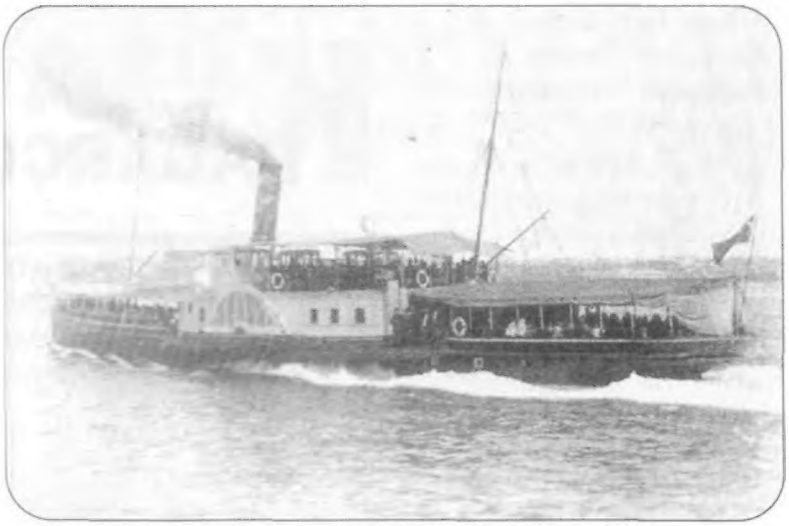

41 No'lu Metanet vapuru

Anılan kaynakça zenginliğine, konunun bakirliğine ve önemine bağlı olarak Şirket-i Hayriye'ye ilişkin en az birkaç araştırmanın daha yapılması olanaklıdır. Ancak Şirket-i Hayriye, şimdiye kadar yapılanlarda olduğu gibi yalnızca nostaljik bir imge gibi ele alınırsa, yazılacakların yazılanların ötesine geçmesi beklenemez. Şirket-i Hayriye, İstanbul'un 19. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan dönemde kentleşme sürecinde Osmanlı toplumunda toplumsal ve ekonomik yapıdaki, tüketim alışkanlıklarındaki ve kalıplarındaki değişim sürecinde değerlendirilmesi gereken bir kurumdur.

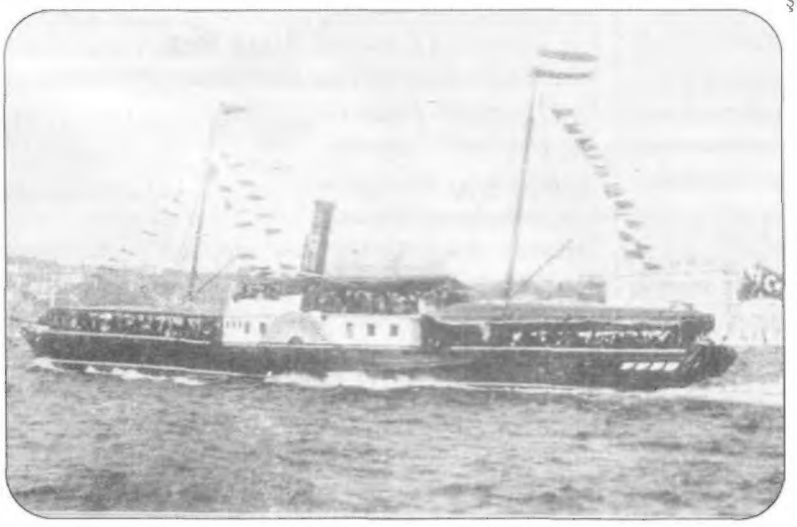

18 No'lu Asayiş vapuru

Türkiye'de bilimsel nitelikli tarihçiliğin ve bu alanda kurumsallaşmanın başlangıcını Tarih-i Osmani Encümeni'nin kurulması yani 1910'lardan başlatma cürretinde bulunursak, bir asra yaklaşan bu süre içinde tarihi, siyasi olmaktan çıkartmakta çok geciktiğimiz, toplumsal ve ekonomik tarihin yine aynı dönemlerde ilk ürünlerinin verilmesine karşın konuların kapsam ve niteliklerine göre çok yetersiz kaldığı anlaşılır. Bu gözlem doğrultusunda yani devletin tarihini yazma kaygısı ve uğraşısı içinde bulunulmuş olan son 70-80 yıl içinde Şirket-i Hayriye gibi daha nice toplumsal ve ekonomik tarihi ilgilendiren konu hakkında ürünlerin ortaya çıkmış olması beklenemez. Köprülü, Barkan, Uzunçarşılı, Akdağ, İnalcık ve diğerleri toplumsal ve ekonomik tarihin temel taşlarını koymuşlardır. Ancak bu sağlam temelin üzerine gereken bina daha inşaa edilmemiştir. Türkiye'de kurumların gerçek işlevlerini yerine getirmesi sağlanamadan, az da olsa kişilerin özel gayretleri ile bilimsel nitelikli, toplumsal ve ekonomik tarih araştırması üretiliyor olsa da toplumsal ve ekonomik tarihimizin gerektiği boyutlarda yazımını daha çok bekleyeceğiz.

Kızıldemir ve Tutel kitapları ile İstanbul'a ilişkin bir kurumun popüler tarihini yazarak bir boşluğu doldurmuşlardır. Kitaplar, Şirket-i Hayriye'ye ilişkin ne yazıldığını ve ne yazılabileceğini göstermesi açısından önem taşır.

KİTAP DAĞARCIĞI

İslâmcıların Siyasi Görüşleri Üzerine Kapsamlı Bir Çalışma

İslâmcılık düşüncesi üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan ve daha önce *Türkiye'de İslâmcı Düşünce* adlı üç ciltlik çalışması yayımlanan İsmail Kara'nın bu son eseri, yazarın "İslâmcılara göre Meşrutiyet İdaresi" adlı doktora tezinin yeniden düzenlenerek, kitaplaştırılmış biçimi.

Kara, bu çalışmasında İslâmcıların siyasal görüşlerinin temel tercihlerinin neler olduğunu tesbit etmeye çalışıyor. Kara'ya göre, "siyaset ve idare" İslâmcı aydınların ilgi alanlarını oluştursa da, bu çabalar sonucunda ortaya biçimlenmiş bir siyaset felsefesi ve buna bağlı bir devlet anlayışı çıkmamaktadır.Yine bunun sonucunda, bir siyasal programın da elle tutulur hale gelemediğini belirten Kara; buna karşılık İslâmcıların siyasal görüşleriyle, bunların yöneldiği tercihlerin Türk siyasal kültüründe bir hayli zengin ve kendi deyimiyle "temsil gücü yüksek" bir malzeme yarattığı sonucuna varmaktadır.

"İslâm, İslâmcılık ve.Siyasi Hayat", "Meşrutiyet ve İstibdat", "Meşrutiyet İdaresinin İşleyişi ve Kurumları" başlıkları altında üç bölüme ayrılmış eserin ilk bölümünde, İslâmcıların siyasi görüşlerinin muhalif olmaktan çok muvafık bir karakter şeklinde biçimlendiğini tesbit eden yazar, II. Meşrutiyet'te siyasal kültürümüze giren bazı kavramların İslâmcılar tarafından nasıl algılandığını, bu kavramların yarattığı sonuçlara tarikat çevreleri ile İlmiye sınıfının takındığı tavırları ele alıyor. İkinci bölümde ise toplum için yeni olan meşrutiyet vb. kavramların kazandırıldığı İslâmı muhtevanın boyutlarını inceleyen yazar son bölümde de modernleşme gibi kavramların yanısıra Meclis-i Mebusan, Halifelik, Kanun-ı Esasi vb. kurum ve konulara İslâmcıların bakış açılarını kendi yazılarına bağlı kalarak açıklamaktadır. Dergimizin de yazarlarından olan İsmail Kara'nın bu çalışması, yıllardır siyasal düşünce tarihimiz üzerine yapılan çalışmaların belli bir bölümünde eksik bırakılan ya da görmezlikten gelinen bir konuyu kapsamlı bir biçimde gündeme getirdiği için önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

FAHRİ ARAL

İsmail Kara

İslâmcıların Siyasi Görüşleri

İz Yayıncılık, İstanbul 1994, 240 s.

Türk Dünyasına İlişkin İki Kitap

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik ilginin artışı, konferans ve sempozyumlardan sonra (Bkz. *Tarih ve Toplum*, No. 131 'Türk Dünyası Tarih Araştırmaları Kongresi') kitap yayınlarıyla da kendini belli ediyor. Son olarak iki yayın bana ulaştı. Osmanlı Devletleri dışındaki Türk-İslâm Devletleri kitabı, sunuş yazısında Ircica Genel Müdürü Ekmeleddin İhsanoğlu'nun belirttiği gibi özellikle "Müslümanların birbirleri hakkındaki bilgilerinin eksikliği ve yanlışlıkların düzeltmek" amacıyla hazırlanmış. Ayrıca sadece Müslümanlar arasında değil, bütün dünyada da, Osmanlı dışındaki Türklerin tarihiyle, Abbasiler sonrası Arap olmayan Müslümanların dönemi üzerinde de fazla ilgi görülmüyor. Oysa Orta Asya, Yakın Doğu ve Hint'te gelişen uygarlıklar, birçok açıdan İslâm Devletlerinin doruğu sayılan Osmanlı'yı hazırlamak ve bugüne varılışta rol oynamak açısından önem taşıyor. Altmıştan fazla Türk Devleti ve Beyliği'nin teker teker tanıtıldığı eserin yüzde 83'ü bunların siyasi tarihine ayrılmış. Yüzde 10'u devlet yapısını, yüzde 7'si kültür alemini anlatıyor.

İ. Kafesoğlu, H. Dursun Yıldız, Erdoğan Merçil, Mehmet Saray; Çeviri: A. E. Uysal

A Short History of Turkish-İslamic States
(Excluding the Ottoman State)

(IRCICA ve Atatürk TTK Yayını 1994 Ankara, TTK Basımevi, 436 s.

Fransız-Uzbek Kültürel İşbirliği çerçevesinde yayınlanan "Uluğ Bey - Astronom Prens" başlıklı kitap, 1994'ün Uluğ Bey'in 600. doğum yılı olması vesilesiyle çeşitli ülkelerden bilim adamlarının katkılarıyla gerçekleştirilmiş. Timurlular ve özellikle Uluğ Bey zamanında astronomi çalışmaları, Osmanlıya etkisi, genel olarak sanat politikaları, sufilik, şehir olarak Taşkent, sanat eserleri, sikkeler, maddi kültür gibi konularda aydınlatıcı makaleler içeriyor. Hiç şüphesiz daha ayrıntılı çalışmaların bir başlangıcı, müjdecisi niteliğini taşıyor. Timur'dan başlayıp Babür'e uzanan çizgide büyük fetihlerin yanısıra Semerkand, Buhara, Herat ve Belh'in, bugün hâlâ hayranlıkla seyredilen abidelerle donanmış birer kültür merkezi haline gelişi bu tür çalışmalarla ortaya çıkacaktır.

ORHAN KOLOĞLU

F. Beaupertuis-Bressand (Ed.)

Ulug Beg
Le Prince Astronome

Association pour L'Art et l'Histoire Timouride Paris 1994, 86 sayfa